Sorin Mitu

Istoria Asiei moderne

59

Lecții sintetice

GRUPUL EDITORIAL
CORINT

Redactor:
Radu Badale

Tehnoredactare computerizată:
Andreea Apostol

Coperta:
Walter Riess

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MITU, SORIN
Istoria Asiei moderne / Sorin Mitu; pref.: Camil Mureşanu. - Bucureşti: Corint, 2003
Bibliogr.
ISBN 973-653-487-1

I. Mureşanu, Camil (pref.)

94(5)

Toate drepturile asupra acestei lucrări
sunt rezervate Editurii CORINT

SORIN MITU

Conferenţiar universitar la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Babeş–Bolyai" din Cluj

ISTORIA ASIEI MODERNE

DE LA MARILE DESCOPERIRI GEOGRAFICE LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Cuvânt înainte:
Camil Mureşanu,
membru al Academiei Române

GRUPUL EDITORIAL CORINT
Bucureşti, 2003

DE ACELAŞI AUTOR:

Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.

Românii văzuţi de maghiari: imagini şi clişee culturale din secolul al XIX-lea, Cluj, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, 1998 (coautor).

Introducere în istoria Europei moderne (secolele XVII, XVIII, XIX), Cluj, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.

Imagini europene şi mentalităţi româneşti din Transilvania la începutul epocii moderne, Cluj, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.

National Identity of Romanians in Transylvania, Budapest–New York, Central European University Press, 2001 (Premiul pentru excelenţă ştiinţifică al Universităţii „Babeş-Bolyai").

În colaborare:

Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional şi deschidere europeană, Cluj, Asociaţia Istoricilor din Transilvania şi Banat, 1994 (ed.).

Viaţă privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania, Oradea–Cluj, Asociaţia Istoricilor din Transilvania şi Banat, Muzeul Ţării Crişurilor, 1995 (ed.).

Interethnische- und Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum. Historische Studien, Cluj, Verein der Historiker aus Siebenbürgen und dem Banat, Babeş-Bolyai Universität, 1996 (ed.).

Istoria modernizării României (1800–1918), fasc. I–V, Bucureşti, OPIDD, 1996.

Identitate şi alteritate. Studii de imagologie, II, Cluj, Editura Presa Universitară Clujeană, 1998 (ed.).

Identitate şi alteritate 3. Studii de istorie politică şi culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior, Cluj, Editura Presa Universitară Clujeană, 2002 (ed.).

LA EST DE EDEN

În vechi limbi semitice, „assu" (de unde Asia...) însemna „lumină", „răsărit". Înspre acel orizont a fost — se spune — creată mirifica grădină în care primii oameni aveau să se bucure de o fericire condiţionată. Dar o greşeală, ce se va răsfrânge asupra întregului lor neam, au ispăşit-o cu alungarea în locuri nedesţelenite, unde vor trebui să trăiască, de-atunci şi până astăzi, în trudă şi dureri. Cei mai numeroşi dintre urmaşi li s-au îndreptat tot mai departe, tot mai la est de Eden.

Din negura legendelor, s-a ivit treptat ochilor minţii gigantica întindere a continentului asiatic, furnicarul miliardelor lui de locuitori, vechimea şi diversitatea unor civilizaţii, rase şi religii dezvoltate în decurs de milenii, pe văi de mari fluvii, în sihăstrii din munţi grandioşi, în deşerturi şi pe podişuri inospitaliere ori în sihle de vegetaţie luxuriantă.

Această uriaşă aglomerare, de mai tot ce omul a fost în stare să gândească şi să creeze, face din tentativa de cuprindere într-o densă sinteză a patru veacuri din spiritul Asiei un act dificil şi temerar.

Sub aparenţe suave, autorul său, Sorin Mitu, se vădeşte el însuşi un temerar, dar unul cumpănit, sprijinit pe o solidă informaţie şi reflexie istorică, încumetându-se, în paginile lucrării de faţă, să înfrunte, cu paşi măsuraţi, o temă atât de vastă.

Evident, în acest spaţiu grafic, avar cu elanurile pe care şi le-ar etala cunoaşterea, el nu avea cum să realizeze o

istorie exhaustivă a ceea ce înseamnă cam jumătate din omenire, cu erupţiile ei de înţelepciune şi de violenţă, alternând cu încremenirea în lungi şi misterioase tăceri. A ales, în consecinţă, calea şi arta selecţiei, urmărind să surprindă ce i s-a părut a fi esenţial în culturile pe care periplul său le-a străbătut.

Impusa restrângere e una din sursele originalităţii travaliului depus. Fiindcă l-a determinat să-şi distribuie armonic privirile asupra spaţiului studiat. Să renunţe, fără strângere de inimă, la multe dintre clasicele ilustrări ale nebuniei şi orgoliului uman — războaie, cuceriri, masacre, potentaţi sinistri — echilibrându-le, tonifiant pentru aspiranţii la istorie adevărată şi nobilă, prin evocarea construcţiilor cugetării şi ale inspiraţiei: filosofii, religii (cu multe şi nebănuite nuanţe), arte.

Dar această mică istorie a unui colosal proces de creaţie exemplifică spiritul de echilibru al autorului şi dintr-un alt punct de vedere. El nu cedează dinaintea subiectelor consacrate, a „monştrilor sacri" colportaţi de rutina tuturor manualelor de istorie: Persia, India, China, Japonia. Coboară, în schimb, în tenebrele unor istorii asupra stratului superficial al cărora abia evenimentele contemporane au îndreptat atenţia: Coreea, Indochina, Afganistanul, Insulinda, ţările himalayene.[1] Aduce, astfel, un surplus de informaţie cititorilor deprinşi a se mărgini la lecturi de generalităţi comode.

Atât cât e posibil a pătrunde în magma sufletului asiatic, Sorin Mitu săvârşeşte această îndrăzneală, pentru a încerca să-l privească din nemijlocită apropiere, sau chiar din interior, îndepărtând vălul secularelor prejudecăţi europocentriste.

---

[1] *Obsesia contemporană a cuceririi piscurilor de peste 8000 de metri a făcut, cu drept cuvânt, eroi din nişte bieţi locuitori ai munţilor, al căror nume alpinismul ultimelor decenii l-a aflat cu mirare:* sherpas.

Nu numai lui, ci multora asemenea lui, întreprinderea li se arată în parte promiţătoare, într-alta se sustrage perceperii cu instrumentele noastre mentale.

Vom înţelege noi, deplin, sensibilitatea artistică a orientalului, când el mărturiseşte (e drept, nu peste tot...) că simte ca pe un marş până şi cea mai languroasă romanţă din muzica europeană? Sau că acoperişurile curbate ale pagodelor nu sunt, pentru el, un element decorativ, ci o modalitate de a feri duhurile ce populează aerul de a-şi sfâşia gingaşele aripioare, la atingerea de colţuri ascuţite?... Analistul istoric simte că trebuie să se dea o clipă la o parte în faţa imaginarului poetic.

Nu credem în incomunicabilitatea genuină a tipurilor de culturi, postulată într-o accepţiune radicală de un Oswald Spengler. Cine ştie însă dacă, undeva, în stratul lor abisal, nu se află totuşi nuclee de alteritate rezistente la efortul de a le fisiona? Enigmaticul suflet asiatic reactualizează, împotriva voinţei, această întrebare.

Lectura paginilor scrise de tânărul nostru coleg mi-a reamintit reuşitele rare ale unor privilegiaţi ai gândului şi ai condeiului de a descifra aspecte fundamentale ale realităţii şi de a le oferi — in a nutshell — *iubitorilor de adevăr şi de frumos. Cartea de faţă ar putea să poarte legenda: „Asia — imensă şi tragică". Cititorii, nu mă îndoiesc, îi vor simţi fiorul, ascuns dincolo de rigoarea datelor şi de competenţa explicaţiilor.*

Acad. Camil Mureşanu

INTRODUCERE

Această carte are ca subiect dezvoltarea istorică a Asiei, între anii 1498–1918. Cele două date marchează momentul în care navigatorul portughez Vasco da Gama inaugura drumul maritim dintre Europa şi India şi, respectiv, sfârşitul primului conflict armat desfăşurat la scară planetară. Am calificat epoca în discuţie drept „modernă" cu gândul la procesul de modernizare care începe şi în Asia în această perioadă, proces ritmat atât de contactele cu civilizaţia europeană, cât şi de dinamica dezvoltării interne a societăţilor asiatice.

Care sunt însă limitele spaţiale ale Asiei moderne şi ce anume conferă coerenţă şi specificitate istorică teritoriului său? Este pertinentă împărţirea formală pe continente atunci când abordăm istoria civilizaţiilor, imperiilor sau naţiunilor, colectivităţi umane care nu ţin seama, adeseori, de frontierele convenţionale ale geografilor? Fără îndoială, încercând să identificăm limitele teritoriale ale Asiei moderne, trebuie să avem în vedere interogaţiile formulate mai sus.

Voi distinge trei mari ansambluri de civilizaţie, cristalizate de-a lungul timpului, prin îmbinarea factorilor geografici, politici şi religioşi: a) Asia Septentrională, respectiv Siberia şi Extremul Orient rusesc; b) Asia Sud-Vestică musulmană, denumire convenţională care acoperă Orientul Apropiat şi Mijlociu, cea mai mare parte a Asiei Centrale, precum şi părţi importante din nordul Indiei; c) Extremul Orient, o formulă comodă a geografilor europeni, sinonimă, în principiu, cu Asia Răsăriteană, dar

care include o arie uriaşă, extrem de eterogenă: cele trei mari civilizaţii tradiţionale ale Indiei, Chinei şi Japoniei, plus regiunile situate în zona lor de influenţă culturală, între care se distinge, în primul rând, ansamblul jumătate continental, jumătate insular al Asiei Sud-Estice. Evident, şi această clasificare este una imperfectă. Asia musulmană se prelungeşte adânc în Extremul Orient, unde Indonezia, mare parte din Malaiezia şi sudul insulelor Filipine sunt dominate la ora actuală de religia islamică. India, deşi este considerată o parte a Extremului Orient, face parte din Asia Sudică, şi nu din cea Răsăriteană, iar între secolele XIII–XVIII (epoca Sultanatului de la Delhi şi a Imperiului Marilor Moguli) a fost inclusă în aria de civilizaţie musulmană.

Identitatea asiatică a primelor două ansambluri evocate ridică însă semne de întrebare, dacă le evaluăm din punct de vedere politic şi cultural, şi nu doar sub aspect geografic. Siberia, vastul teritoriu dintre Munţii Urali şi Oceanul Pacific (10 milioane de km^2, aproape un sfert din întreaga Asie), este cucerită şi integrată definitiv, începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea, de o ţară europeană: Rusia. Chiar dacă însăşi identitatea Rusiei îmbină trăsături europene şi asiatice[2], Siberia face notă discordantă în ansamblul Asiei, cu populaţia sa formată în majoritate din rusofoni ortodocşi, care locuiesc în aşezări prea puţin diferite de cele situate la vest de Urali. Vladivostokul, port la Oceanul Pacific, situat în extremitatea răsăriteană a Asiei, nu este totuşi un oraş rusesc, aşadar european, prin limbă, arhitectură, religie sau cultură?

[2] În ultimii ani, ideologia naţionalistă a „euroasianismului", influentă în Rusia post-comunistă, încearcă să revalorizeze componenta asiatică a civilizaţiei ruseşti, ca o replică polemică la tendinţele de occidentalizare.

Lucrurile sunt şi mai complicate în cazul Asiei musulmane, în special în regiunile situate la vest de fluviul Indus, adică în Orientul Mijlociu şi Apropiat. Au ele o specificitate asiatică, datorată situării geografice, sau sunt doar o parte oarecare a lumii musulmane, care se întinde pe trei continente, de la Dakar la Djakarta şi din Bosnia până în Sudan? Putem fi de acord că de-a lungul perioadei medievale, începută cu extraordinara cucerire arabă din secolele VII-VIII, porţiunile musulmane ale Asiei, din Siria până în Asia Centrală, nu au reprezentat altceva decât fragmente ale imensului „Commonwealth" islamic, un ansamblu de civilizaţie relativ omogen, desfăşurat între Munţii Pirinei şi masivul Hindukuş?

Începând cu secolul al XVI-lea, moştenirea politică a califilor arabi (ca şi cea a împăraţilor bizantini, adjudecată în anul 1453) era preluată de sultanii otomani, care cuceresc Siria şi Arabia, Damascul şi Bagdadul, coastele Mediteranei Orientale şi ale Africii de Nord. Ca urmare, se formează un nou imperiu cu identitate transcontinentală, deopotrivă asiatic, european şi african, cu capitala într-un oraş situat în Europa, cu centrul de greutate în Balcani, Anatolia şi Mediterana Răsăriteană. Dar în acest fel lua naştere, totodată, o falie durabilă în interiorul lumii islamice, bine evidenţiată şi de specificitatea şiită a Persiei. Teritoriile musulmane situate la răsărit de râul Tigru (Persia, Afganistanul, emiratele din Asia Centrală) rămâneau detaşate într-o Asie îndepărtată, care se delimita ferm, din punct de vedere politic, de imperiul mediteranean al sultanilor otomani. Astfel, reapărea în lumina istoriei străvechiul limes din Mesopotamia, ridicat odinioară de romani împotriva parţilor arsacizi, iar apoi de bizantini împotriva perşilor sasanizi, şi care se dovedea a fi o frontieră geopolitică deosebit de rezistentă în timp. Ea a despărţit, pentru multă vreme, imperiile Mediteranei Orientale, zonă care reunea Balcanii, Asia Mică, nordul Africii şi Orientul Apropiat, de o Asie ale cărei contururi se prefigurau abia la hotarele Persiei.

Ţinând cont de aceste evoluţii istorice, care au fasonat contururile Asiei moderne, cartea de faţă propune următoarea structură: în primul rând, o serie de capitole distincte vor fi dedicate marilor civilizaţii din Extremul Orient, India, China, Japonia şi Asia Sud-Estică, precum şi regiunilor situate în sfera lor de influenţă. Un alt capitol va urmări expansiunea asiatică a Rusiei, în Asia Centrală, Caucaz şi Siberia. Capitolele dedicate Asiei de Sud-Vest abordează doar spaţiile de la răsărit de cursul Tigrului, Persia, Afganistanul şi Asia Centrală. Am exclus de aici Imperiul Otoman şi toate posesiunile sale din Orientul Apropiat şi Mijlociu (Asia Mică, Siria, Palestina, Arabia, Irak), din motivele pe care le-am expus mai sus, în ideea că istoria Porţii Otomane reprezintă un subiect aparte, în raport cu istoria generală a Asiei. Totuşi, turcii otomani apar sporadic în această carte, în măsura în care destinul lor istoric interferează cu cel al Persiei şi al Asiei Centrale, patria lor de origine.

Ordinea tratării diferitelor ţări şi civilizaţii, de la vest spre est, este tributară perspectivei europocentriste a autorului. De asemenea, selectarea subiectelor a fost influenţată, uneori, de existenţa unui interes de actualitate faţă de o regiune sau alta. De exemplu, am tratat în mod distinct, pe larg, istoria Afganistanului, datorită rolului pe care l-a jucat această zonă în istoria generală a ultimelor două secole, de la războaiele anglo-afgane din secolul al XIX-lea, până la intervenţia sovietică din anii 1979–1989 şi la recenta campanie americană din anul 2001. Este vorba despre o ţară care a revenit mereu în atenţia lumii, din păcate mai ales în circumstanţe dramatice. În schimb, Siamul (Thailanda de astăzi), un alt stat asiatic important, care şi-a păstrat şi el independenţa inclusiv în perioada expansiunii coloniale, cu o istorie mai veche decât a

Afganistanului şi care merita o tratare tot atât de amplă, nu este amintit decât în treacăt, deoarece a stat prea puţin în atenţia opiniei publice internaţionale, în epoca respectivă sau ulterior. Un alt exemplu, Mongolia, viitor stat independent în secolul al XX-lea, are parte doar de câteva menţiuni sumare, deoarece pe parcursul secolelor XVII–XIX nu a fost decât o provincie a Chinei, aşa că nu am încercat să îi construiesc o istorie distinctă. Evident, o asemenea manieră de selecţie poate fi criticată, pe bună dreptate, deoarece, la modul absolut, nimeni nu este „mai important" sau „mai interesant" decât oricine altcineva; toate statele, populaţiile sau provinciile, indiferent de ordinul lor de mărime, merită o atenţie egală.

O problemă mai relevantă priveşte tipul de subiect istoric asupra căruia se focalizează atenţia, în fiecare capitol. Vom urmări istoria statelor, a popoarelor, a regiunilor, a civilizaţiilor? Compartimentarea materiei „pe ţări", urmărind harta politică actuală, corespunde unei venerabile tradiţii istoriografice, dar prezintă numeroase dezavantaje. Statele de astăzi nu au existat dintotdeauna, chiar dacă ele insistă să îşi atribuie o moştenire cât mai glorioasă, confiscând, în vederea propriei legitimări, un trecut ce nu le aparţine întru totul şi care este străin de proiectele politice actuale, de solidarităţile naţionale şi statale moderne. Şi în cazul Europei istoria a fost împărţită în mod tradiţional „pe ţări", elaborându-se aşa-numitele „istorii naţionale", fără ca istoricii care au făcut-o să se întrebe prea mult dacă „istoria Franţei" sau „istoria Austriei" de astăzi pot încorpora, în mod legitim şi exclusiv, trecutul Bretaniei, al Provenţei sau al Imperiului Habsburgic.

În realitate, nu contururile unor hotare politice trasate recent, în epoca modernă, sunt esenţiale pentru definirea unui subiect istoric. Ci interacţiunile complexe dintre geografie, economie, cultură şi istorie, factori care contribuie împreună la reconfigurarea permanentă, în timp, a entităţilor pe care le studiem. Ţările

de astăzi nu întruchipează, după toate probabilităţile, decât „un moment" în această aventură continuă. Nu avem nici un motiv să credem că istoria s-a sfârşit o dată cu ele (o istorie care a văzut atâtea imperii năruindu-se şi transformându-se), nimic nu ne îndreptăţeşte să considerăm că ele reprezintă ţinta finală a unei evoluţii milenare, aşa cum au pretins politicienii naţionalişti care le-au fixat frontierele actuale.

Continentele, marile unităţi geografice, marile ansambluri umane, civilizaţiile, religiile — par a fi subiecte mai masive şi mai stabile, susceptibile, aşadar, să intre în atenţia istoricului interesat (pe urmele unui Fernand Braudel) de permanenţele duratei lungi, de ritmurile lente ale transformărilor structurale. Cartea de faţă încearcă să îmbine perspectiva conjuncturală şi evenimenţială, focalizată asupra evoluţiilor rapide ce au fasonat realităţile politice actuale, cu atenţia acordată factorilor structurali, care ţin de geografie, de structurile sociale şi economice, de experienţa culturală şi religioasă a unor societăţi străvechi.

Desigur, împărţirea materiei istorice „pe ţări" este mai comodă, datorită atracţiei pe care o exercită aspectele contemporane, iar tradiţia istoriografică şi bibliografia pe care o consultăm ne-au obişnuit să ordonăm lucrurile în maniera respectivă. Cu toate acestea, trebuie să fim conştienţi de caracterul relativ şi convenţional al unei asemenea compartimentări a realităţii istorice. Ea nu reprezintă decât una dintre multiplele modalităţi de identificare şi construire a unui subiect istoric, dintre cele care ne stau la îndemână, nefiind impusă, în mod obligatoriu, de natura fenomenelor studiate. Chiar dacă „istoriile naţionale" vor rămâne în atenţia publicului şi a cercetătorilor multă vreme de acum înainte, să nu uităm că doar alegerea noastră este cea care ne face să clasificăm realitatea socială în acest mod. Această alegere ne determină să trasăm, pe hărţi, frontiere interstatale, acele linii care nu există în realitate, ci doar pe hârtie sau în imaginaţia noastră, dar cărora oamenii le conferă o importanţă atât de mare, investind nenumărate eforturi şi sacrificii pentru a le modifica sau a le menţine.

În concluzie, încercând să răspundă (pe măsura puterilor autorului) tuturor acestor probleme metodologice, lucrarea de faţă îşi propune să prezinte istoria politică a principalelor componente ale Asiei moderne, „asezonată" cu referiri la cadrul geografic, la structura etno-lingvistică a populaţiei, la contextul cultural şi de civilizaţie. Un loc întins este ocupat de analiza peisajului religios, precum şi a rădăcinilor istorice ale realităţilor contemporane. Din punct de vedere cronologic, lucrarea abordează în principal perioada secolelor XVI–XIX, dar de fiecare dată sunt prezentate (pe larg) originile medievale ale fenomenelor moderne, precum şi (în mod succint) încheierile pe care le-au cunoscut aceste procese pe parcursul secolului al XX-lea, până în zilele noastre.*

---

* **Notă:** Am ortografiat denumirile asiatice încercând să respect două principii de bază: acolo unde nu există o formă consacrată în limba română, am utilizat ortografia internaţională standard. Folosirea diacriticelor poate să pară un semn de pedanterie, dar ele sunt utile, deoarece ne oferă indicii de pronunţare (de exemplu, când marchează sunetele accentuate: „Kyōto", „mahāyāna"). În schimb, în cazul cuvintelor care au intrat de mult timp în limba română, am folosit, evident, corespondentul românesc. Din păcate, tendinţa actuală, înregistrată şi de dicţionare, este cea de abandonare a vechilor forme româneşti, consacrate, în favoarea denumirilor originale (de exemplu, în cazul numelor de state: „Afghanistan", „Malaysia"). Uneori se folosesc chiar forme preluate *ad litteram* din engleză („Burma", în loc de „Birmania"), ceea ce — fără să facem exces de purism lingvistic — duce la o sărăcire nejustificată a limbii române. Atâta vreme cât scriem „Franţa", şi nu „France", „SUA", şi nu „USA", putem ortografia, în mod similar, „Afganistan", „Malaiezia". Este incorect să scriem „Kashmir", în condiţiile în care forma „Caşmir" este acceptată de multă vreme în limba română şi a dat şi un substantiv comun.

Capitolul I

MOŞTENIREA ISTORICĂ A SPAŢIILOR DINTRE TIGRU ŞI GANGE (PERSIA, ASIA CENTRALĂ, NORDUL INDIEI)

Potrivit istoriei sacre a Islamului, anul 622, în care a avut loc *Hegira* (fuga profetului Mahomed de la Mecca la Medina) reprezintă momentul de început al erei musulmane. Această dată marchează însă şi un punct de cotitură în istoria umanităţii, prin consecinţele majore pe care le-a avut cucerirea arabă şi expansiunea religiei islamice, pentru o mare parte a suprafeţei locuite a planetei. La începutul secolului al VIII-lea, după doar câteva decenii de expediţii militare, arabii îşi extindeau stăpânirea asupra unui teritoriu uriaş, care se întindea de la strâmtoarea Gibraltar, din Maroc şi din Spania, până în Asia Centrală, în nordul Indiei şi la hotarele de vest ale Chinei. În tot acest spaţiu, dominaţia politico-militară a califilor va fi însoţită de propagarea religiei islamice, precum şi de înflorirea strălucitei civilizaţii musulmane, de expresie arabă, persană sau turcică.

Având la baza istoriei sale acest moment iniţial de formidabilă expansiune, Islamul a continuat să îşi extindă frontierele şi în secolele următoare, în direcţia Africii Negre, a Europei balcanice şi mai ales a Asiei de Sud-Est, până în Bangladesh, Malaiezia sau Indonezia. Astăzi, religia islamică numără aproximativ un miliard de adepţi, care ocupă majoritatea teritoriilor „calde" (adeseori deşertice) ale Lumii Vechi.

În pofida acestei masivităţi impresionante, opinia potrivit căreia musulmanii ar reprezenta un bloc unitar nu este decât rezultatul unei perspective eronate, datorată observatorilor din afară, în primul rând europenilor creştini. Această eroare are o istorie îndelungată. Încă de la primele contacte, musulmanul a constituit pentru creştinul european principala figură a alterităţii, adversarul ireductibil, necredinciosul, prin excelenţă „Celălalt", cel faţă de care „noi" trebuie să ne delimităm şi să ne definim propria identitate şi credinţă. Ca orice imagine a „Celuilalt", această reprezentare a simplificat la maximum trăsăturile atribuite musulmanilor, al căror portret conturat de civilizaţia europeană s-a redus la o seamă de prejudecăţi şi clişee: exotism, cruzime, despotism politic, înapoiere şi decadenţă orientală. Mai ales începând cu secolul al XIX-lea, termenii „Orient" şi „oriental" au devenit etichetele prin care cultura europeană occidentală a identificat tot ceea ce aparţinea civilizaţiei musulmane. Această manieră de etichetare, pe care o putem denumi „orientalism" (sau „orientalizare"), includea şi ideea potrivit căreia civilizaţia occidentală ar fi superioară barbariei orientale, iar europenii au misiunea de a civiliza şi de a ridica din starea de înapoiere populaţiile respective. Desigur, acest lucru justifica, implicit, şi dominaţia politică sau economică pe care o exercitau puterile europene asupra Orientului, în perioada colonială.[3]

Fenomenul „orientalizării" şi întreaga tradiţie culturală a europocentrismului au viciat însă cunoaşterea civilizaţiei islamice de către europeni, atât la nivel ştiinţific, cât şi în planul culturii de masă. Prejudecăţile şi clişeele simpliste cu privire la o realitate străină stânjenesc întotdeauna atât înţelegerea autentică a Celuilalt, cât şi dialogul şi chiar convieţuirea efectivă, relaţiile concrete dintre diferite ţări, culturi şi popoare. Din acest motiv, abandonarea perspectivei tradiţionale, centrată aproape exclusiv asupra Europei, precum şi atenţia manifestată faţă de alte culturi reprezintă priorităţi al cunoaşterii istorice, mai ales în lumea de astăzi, angrenată în procesul globalizării.

---

[3] Pentru problematica „orientalismului", esenţială este cartea cercetătorului american de origine palestiniană Edward Said, *Orientalism* (1978), tradusă recent şi în limba română.

1. Ramurile Islamului: sunniţi, şiiţi şi kharijiţi

O prejudecată fundamentală care trebuie înlăturată, pentru a cunoaşte lucrurile în profunzime, este cea care atribuie civilizaţiei musulmane un caracter monolitic. În realitate, lumea islamică este extrem de diversă, în plan etnic, social-economic sau chiar religios, cunoscând divizări asemănătoare celor care i-au împărţit şi pe europeni de-a lungul istoriei.

Deşi toţi musulmanii urmează învăţăturile cărţii sfinte a Coranului (la fel cum creştinii pun la baza religiei lor textul revelat al Bibliei), Islamul este împărţit într-o serie de grupări concurente. Principala diviziune este cea care îi împarte pe musulmani în trei ramuri: *sunniţi*, *şiiţi* şi *kharijiţi* (ultimii fiind puţin numeroşi şi cunoscuţi[4]).

Această schismă datează din primele decenii de existenţă a religiei islamice şi a fost provocată de problema succesiunii lui Mahomed. În anii 656–658, cel de-al patrulea calif (succesor al profetului), Ali, care era văr şi ginere al lui Mahomed (fiind căsătorit cu Fatima, fiica acestuia), şi-a văzut contestată autoritatea de către un important şef arab, pe nume Mu'awiya, din clanul Omeia. În anul 658, după o serie de conflicte, Ali a renunţat la putere, în favoarea lui Mu'awiya. Musulmanii care au considerat că această renunţare a rezolvat problema succesiunii şi au acceptat noua dinastie a califilor Omeiazi, fondată de Mu'awiya, au constituit gruparea *sunnită*. Alţii însă au fost de părere că drepturile la succesiune ale lui Ali, ca şi ale fiilor acestuia, nu pot fi puse sub semnul întrebării; aceştia sunt *şiiţii*, cei care recunosc succesiunea lui Ali. În

[4] Astăzi, urmaşii kharijiţilor (numiţi şi ibadiţi) sunt majoritari în statul Oman, din sud-estul Peninsulei Arabice.

fine, a treia grupare, a *kharijiţilor* („secesioniştii", în traducere), cea mai legitimistă, a considerat că Ali nu avea dreptul să renunţe la calitatea de calif şi, în consecinţă, nu l-au recunoscut nici pe Mu'awiya, dar nici pe califul care i-a dezamăgit.

În anul 661, un kharijit îl asasina pe Ali. În anii care au urmat, cei doi fii ai lui Ali, Hassan şi Hussein, vor încerca să conteste autoritatea Omeiazilor sunniţi. Dar în anul 680 Hussein era înfrânt şi ucis de trupele califului Iazid, fiul lui Mu'awiya, moment care a definitivat ruptura dintre sunniţi şi şiiţi.

Diferenţa dintre cele două mari ramuri ale Islamului nu se reduce însă la această problemă a succesiunii, ci ea include şi aspecte care ţin de conţinutul doctrinar, ca şi de organizarea religioasă. Sunniţii consideră că adevărul credinţei islamice este definit în mod suficient de Coran şi de *Sunna* (Tradiţia), un corpus care cuprinde spusele şi faptele Profetului (de aici denumirea de sunniţi). Sunniţii, care au reprezentat întotdeauna majoritatea musulmanilor, sunt împărţiţi şi ei în patru subramuri sau şcoli sunnite: *malekismul* (mai ales în Maghreb şi în Africa), *hanefismul* (în Turcia şi în Asia Centrală), *şafiismul* (în Orientul Mijlociu şi în Asia de Sud-Est) şi *hanbalismul* (în Arabia Saudită; începând cu secolul al XVIII-lea, hanbalismul a îmbrăcat forma mişcării fundamentaliste a *wahhabismului*).

Şiiţii (numele lor vine de la *shi'a*, care înseamnă „parte"), reprezintă o minoritate în cadrul lumii musulmane. Din anul 1501, curentul şiit a devenit religia oficială şi majoritară în Persia (Iranul de astăzi). De asemenea, şiiţii sunt majoritari în Azerbaidjan, regiune situată în nordul Iranului şi care a făcut parte din Imperiul Persan. Mai pot fi întâlniţi, ca minorităţi, în Irak, în Siria, în Afganistan

şi în Asia Centrală. Şiiţii profesează o doctrină mai mistică decât sunniţii şi acordă o mare importanţă aşa-numitului „imam[5] al epocii", un intermediar divin care transmite adevărul credinţei lui Allah în rândurile credincioşilor. Primii trei imami au fost Ali şi cei doi fii ai săi, după care a urmat o serie de descendenţi ai acestora, până la ultimul imam, care nu a mai murit, ci a rămas „ascuns", el urmând să se întoarcă la sfârşitul vremurilor. Până atunci însă, şiiţii trebuie să trăiască sub autoritatea învăţăturilor acestui „imam ascuns".

Şiiţii sunt divizaţi, la rândul lor, în mai multe subramuri. Acestea, deşi grupează, de obicei, un număr redus de adepţi, nu au trecut prin istorie fără să lase urme semnificative. Cei mai numeroşi sunt *şiiţii duodecimani* (şiiţii din Iran, de exemplu), respectiv cei care recunosc un număr de doisprezece imami care s-au succedat începând cu Ali. O grupare aparte este cea a *şiiţilor septimani* (sau *ismailiţi*), care nu recunosc decât şapte imami, ultimul fiind imamul Ismail, din secolul al VIII-lea, care a dat şi numele sectei.[6]

Şiiţii se mai disting de sunniţi şi prin faptul că au instituit o ierarhie clericală riguroasă (formată din *mollahi*, *ayatollahi* etc., titluri pe care le regăsim însă şi în cazul sunniţilor). Dar ierarhia religioasă şiită nu se limitează la

[5] În limba arabă „imam" înseamnă „călăuză" sau „reprezentant". În afara accepţiunii de „lider religios suprem" (sinonim pentru „calif", în cazul sunniţilor), termenul îi desemnează şi pe conducătorii rugăciunilor colective musulmane.

[6] O ramură a ismailiţilor, „haşişinii", a rămas cunoscută în istorie prin obiceiul utilizării haşişului în vederea îndoctrinării adepţilor săi, pregătiţi pentru asasinate şi alte misiuni teroriste. De la numele haşişinilor, evocaţi în relatările lui Marco Polo, din secolul al XIII-lea, provine termenul „asasin", din limbile europene moderne.

transmiterea învăţăturilor religioase, ci are şi tendinţa de a-şi subordona autoritatea politică. Existenţa acestei organizări ierarhice politico-religioase a stimulat şi un particularism local specific şiiţilor, care a ajutat Persia, de exemplu, să se delimiteze în mod categoric de restul lumii musulmane.

2. Religie islamică şi cultură persană

Trecând în revistă spaţiul civilizaţiei islamice, conturat de cucerirea arabă începând cu secolul al VII-lea, observăm că diversităţii religioase evocate până acum i se adaugă o varietate etnică şi culturală pe măsură. Pe deasupra, acest caracter multiform al lumii musulmane a cunoscut, de-a lungul istoriei, o permanentă dinamică.

În pofida acestei realităţi fluctuante şi diverse, statele naţionale islamice de astăzi, cum ar fi Irakul, Egiptul sau Iranul, încearcă să îşi consolideze legitimitatea inclusiv prin confecţionarea unor genealogii istorice cât mai „rezistente" şi mai „omogene". Acestea vor să scoată în evidenţă existenţa unei continuităţi statale sau chiar etnice împinsă cât mai departe în timp, pe acelaşi teritoriu, pe care o mână invizibilă ar fi trasat de la începuturile istoriei frontierele ideale care adăpostesc astăzi naţiunea. Procedând la fel ca şi confraţii lor din Europa secolului al XIX-lea, istoricii turci suprapun conturul Turciei moderne peste cel al Regatului Hittit, irakienii îşi asumă moştenirea glorioasă a imperiilor mesopotamiene, iranienii pe cea a Persiei ahemenide sau sasanide, uzbecii evocă amintirea stăpânirii lui Timur Lenk, în timp ce libienii scriu despre cuceritorii romani care au exploatat populaţia autohtonă cam în aceiaşi termeni în care „tracomanii" noştri exaltă autohtonismul dacilor, predecesori, în linia cea mai directă cu putinţă, ai românilor de astăzi.

Dacă lăsăm însă la o parte mitologiile naţionaliste, constatăm că şi zona Orientului, la fel ca oricare alta din lume, nu a fost caracterizată de o continuitate etnolingvistică sau statală care să justifice proiectele politice contemporane, ci a cunoscut revărsarea continuă a unui amalgam de popoare, de limbi şi civilizaţii. Din acest mozaic complex, reconfigurat o dată cu fiecare nouă zguduire istorică, au luat naştere realităţile pe care le putem observa în ziua de astăzi.

Cuceritorii veniţi din Peninsula Arabică au reuşit să îşi impună nu doar credinţa religioasă, ci şi limba, în primul rând în regiunile locuite de populaţii semite, unde se vorbea limba arameică, înrudită cu cea arabă. Aşa a fost cazul în zonele ocupate astăzi de Siria, Liban sau Irak. Acest proces de arabizare a durat ceva mai mult — dar a reuşit la fel de bine — în Egipt şi în restul Africii de Nord, unde războinicii beduini au islamizat şi au arabizat populaţiile berbere. Toate aceste regiuni, alături de Peninsula Arabică, patria originară a conaţionalilor lui Mahomed, au rămas arabofone până în ziua de astăzi.

Asimilarea etno-lingvistică promovată de arabi s-a oprit însă la hotarele Persiei. Cu toate că Imperiul Sasanid a fost cucerit şi el de califii omeiazi, încă din secolul al VII-lea, aici însă limba persană (aparţinând grupului de limbi iraniene) nu a fost înlocuită de arabă, iar Persia şi-a păstrat, până astăzi, structura etnică de sorginte indoeuropeană. În schimb, majoritatea iranienilor au abandonat rapid religia lor tradiţională, zoroastriană, adoptând islamismul şi încadrându-se în civilizaţia musulmană.

Întâlnirea dintre religia islamică şi străvechea civilizaţie persană a dat naştere unei strălucite culturi arabo-persane, care se va răspândi în întreaga Asie Centrală, ca şi în nordul Indiei. Limba persană modernă (numită *farsi*), formată după invazia arabă şi îmbogăţită cu multe cuvinte

din limba cuceritorilor, va deveni principala limbă de cultură în spaţiul uriaş dintre râul Tigru la vest, fluviile Gange la răsărit şi Sâr-Daria la nord, limba utilizată la curţile şi în cancelariile din Ispahan, Samarkand, Lahore sau Delhi. Majoritatea poeţilor, savanţilor şi teologilor din acest perimetru îşi vor scrie operele în persană, limbă în care se purta şi corespondenţa dintre curtea Chinei şi cea otomană. În mod semnificativ pentru calitatea ei de limbă diplomatică, persana vorbită în Afganistan se numeşte *dari*, adică „limba curţii".

Situaţia schiţată mai sus se va menţine peste o mie de ani, din secolele VII–IX, când cucerirea arabă, convertirea islamică şi civilizaţia musulmană persană şi-au pus pecetea asupra acestui uriaş teritoriu, până în secolul al XX-lea, când statele naţionale au înlocuit vechea ordine bazată pe imperii şi limbi de cultură transnaţionale. Persana a rămas limba oficială în imperiul indian al Marilor Moguli până la dizolvarea sa de către britanici, în anul 1858, iar în emiratul de Buhara până în 1920, când acesta a fost desfiinţat de regimul sovietic. Astăzi, persana continuă să fie singura limbă oficială în Iran şi Tadjikistan, precum şi a doua limbă oficială în Afganistan (alături de *pashtu*, principalul dialect local al afganilor).

Impactul limbii persane a fost resimţit puternic şi în nordul Indiei, zonă cucerită, începând cu secolul al IX-lea, de către războinicii musulmani, dar locuită majoritar de populaţiile indiene locale. Aici se formează limba *urdu*, care combină lexicul persan cu gramatica limbii hinduse. Chiar şi astăzi, datorită acestui prestigiu istoric, urdu, limba de cultură a musulmanilor din nordul Indiei, a fost desemnată ca limbă oficială a Pakistanului, în pofida faptului că ea este vorbită doar de o minoritate a populaţiei, majoritatea având ca limbă maternă *punjabi*, un dialect indian.

3. Popoarele turcice şi dominaţia mongolă

Religia islamică şi cultura musulmană de expresie persană constituie doar doi piloni ai moştenirii istorice aparţinând regiunilor situate între Irakul arab şi Câmpia indo-gangetică. Cea de-a treia componentă fundamentală a acestui vast ansamblu uman este reprezentată de elementul etnic *turcic*. Popoarele turcice (care mai sunt numite şi turcomane) locuiau în mod tradiţional în stepele din nordul Asiei Centrale, în jurul Lacului Aral şi în nordul Mării Caspice, unde duceau o existenţă nomadă, de crescători de animale. Principalele triburi turcice erau *oguzii* (din rândul cărora s-au desprins turcii selgiucizi, iar apoi turcii otomani, emigraţi în Iran şi în Anatolia) şi *kâpceacii* (cunoscuţi în Europa sub numele de cumani şi pecenegi[7]), strămoşii kazahilor şi ai kirghizilor de astăzi.

Începând cu secolul al VIII-lea, concomitent cu desfăşurarea cuceririi arabe, triburile turcice nomade pătrund masiv în Asia Centrală. În podişurile înalte ale Iranului şi Afganistanului ele se vor ciocni de populaţiile sedentare băştinaşe, persane şi paştune, de origine indo-europeană. La fel ca şi localnicii iranieni, nomazii turcici vor adopta religia islamică, sub impactul cuceririi arabe, care tocmai atinsese Asia Centrală.

Pătrunderea turcomanilor în spaţiul Asiei Centrale şi al Orientului Mijlociu va avea consecinţe tot atât de importante pentru istoria acestei regiuni ca şi cele determinate

[7] În secolele X–XIII, cumanii şi pecenegii au jucat un rol politic important în zona Dunării şi a Carpaţilor, în Ungaria şi în Bulgaria, fapt care leagă istoria popoarelor turcice ale Asiei Centrale de istoria românilor. Cumanii au lăsat multe urme în limba, toponimia şi onomastica românească, de la numele Bărăganului, Teleormanului sau al muntelui Caraiman, până la cel al dinastiei Basarabilor.

de expansiunea Islamului. O serie întreagă de regiuni (Turkestanul, Azerbaidjanul şi Asia Mică) îşi vor modifica structura etnică, fiind locuite de acum înainte, în mod majoritar, de populaţii turcofone.

În primul rând, triburile turcice se vor stabili, definitiv, în regiunea cunoscută în sens restrâns drept „Asia Centrală". Este vorba despre bazinul fluviilor Amu-Daria şi Sâr-Daria (*darya* = „mare" sau „fluviu", în limba persană), zonă cunoscută în Antichitate, în vremea campaniilor lui Alexandru Macedon, sub denumirea de *Transoxiana* (adică „ţara de peste Oxus" — denumirea antică a fluviului Amu-Daria).[8] Arabii îi vor spune la fel: *Mawerannahr*, adică „regiunea de dincolo de fluviu". Noii ocupanţi turcici vor împrumuta însă acestei regiuni istorice etnonimul lor generic (*türk*), astfel că ea va lua numele de Turkestan, nume sub care va fi cunoscută şi de către geografii europeni, în epoca modernă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, emiratele musulmane din Turkestan au fost cucerite de Imperiul Rus, iar în veacul următor au rămas sub autoritatea U.R.S.S., fiind reorganizate sub forma unor republici sovietice. Din anul 1991, acestea îşi vor declara independenţa, constituindu-se astfel statele suverane care ocupă astăzi Asia Centrală musulmană: Kazahstan, Kârgâzstan, Tadjikistan, Uzbekistan şi Turkmenistan.

Aşezarea definitivă în Asia Centrală a unor populaţii turcice islamizate şi sedentarizate, dintre care cei mai importanţi şi mai numeroşi au fost *uzbecii*, nu reprezintă însă singura transformare majoră adusă în spaţiul Orientului Mijlociu de către triburile de origine turcomană. Începând cu secolele IX–X, toţi califii, sultanii şi emirii

[8] Înainte de cucerirea macedoneană, în timpul Imperiului Pers al Ahemenizilor, satrapia care cuprindea această regiune se numea *Sogdiana*. Sogdienii sunt o străveche populaţie iraniană, iar urmaşii lor mai trăiesc şi astăzi în munţii înalţi ai Pamirului.

arabi sau persanofoni, de la Cairo până la Bagdad şi în nordul Indiei, îi vor angaja pe temuţii războinici de sorginte turcică în calitate de mercenari. Treptat, aceştia ajung în situaţia de a constitui principala forţă militară din lumea musulmană. Şi, la fel cum s-a întâmplat în Imperiul Roman cu mercenarii de origine germanică, războinicii turcomani vor sfârşi prin a-i înlătura de la putere pe stăpânii lor arabi sau persani, întemeind propriile imperii, sultanate sau emirate.[9]

Cea mai vestică stăpânire de acest fel a fost Sultanatul mamelucilor, din Egipt, format în secolul al XIII-lea. Mamelucii erau robi de origine turcică, din nord-estul Mării Negre (aşa-numiţii *circazieni* sau cerchezi), vânduţi în Egipt şi transformaţi într-un corp militar de elită. Ei au reuşit să ajungă la putere în califatul de la Cairo, regimul lor dăinuind până în anul 1517, când Egiptul a fost cucerit de sultanul otoman Selim I. Chiar şi Napoleon Bonaparte, în anul 1798, mai avea ocazia să cunoască teribila cavalerie a mamelucilor, în faimoasa sa campanie din Egipt.

Şi mai spectaculoasă a fost performanţa reuşită de războinicii selgiucizi, din neamul oguzilor. În anul 1055 ei au reuşit să cucerească Bagdadul, subordonându-i, practic, pe califii abbasizi şi întemeind un imperiu care cuprindea majoritatea fostelor stăpâniri arabe, din Siria până în Afganistan şi în Transoxiana. În urma victoriei repurtate împotriva bizantinilor la Manzikert, în anul 1071, selgiucizii pătrundeau adânc şi în

[9] Capacitatea de a întemeia stăpâniri durabile, specifică elitei militare turcomane, s-a manifestat şi în Europa. În Ungaria, cumanii aşezaţi în secolul al XIII-lea vor reprezenta multă vreme un grup distinct, cu rosturi militare. Numele dinastiei vlaho-bulgare a Asăneştilor este, de asemenea, cuman, iar numele dinastic al Basarabilor, cea mai veche familie domnitoare românească, de la care se trage şi denumirea actuală a Moldovei de peste Prut, perpetuează până astăzi, în spaţiul nostru, amintirea războinicilor turcomani.

Anatolia. Doar năvălirea altor invadatori, şi mai periculoşi, respectiv a mongolilor, la mijlocul secolului al XIII-lea, a pus capăt dominaţiei selgiucide.

În fine, cea mai durabilă stăpânire turcică din Orientul Mijlociu şi Apropiat a fost cea a turcilor otomani. Aceştia aparţineau tot triburilor oguze şi s-au stabilit în Asia Mică (Anatolia), pe urmele selgiucizilor. În secolele XIV–XV, otomanii au reuşit să îşi adjudece atât moştenirea Imperiului Bizantin, căreia îi vor adăuga numeroase cuceriri în Europa Balcanică şi Centrală, cât şi o bună parte a celei arabe. Aceasta din urmă mergea din nordul Africii până în Irak şi includea demnitatea califatului, preluată de Selim I, după depunerea ultimului calif abbasid, în anul 1517. Centrul de greutate al Imperiului Otoman se va deplasa însă spre vest (în raport cu zona care ne interesează), cuprinzând Anatolia, bazinul Mediteranei Orientale şi Peninsula Balcanică. Cât priveşte expansiunea puterii otomane în direcţia răsăriteană, ea va fi stăvilită, fără drept de apel, la hotarele Persiei şiite.

Marea aventură istorică a războinicilor turcici stabiliţi în zona Orientului Mijlociu şi convertiţi la Islam nu s-a limitat însă la întemeierea Imperiului Otoman. Prezenţa lor marchează tot atât de pregnant şi zonele situate la răsărit de râul Tigru. Îi întâlnim şi aici, în fruntea tuturor emiratelor şi sultanatelor, mai mult sau mai puţin efemere, formate între secolele IX şi XVI, în Persia, în Transoxiana, în Khorassan, în Afganistan sau în nordul Indiei, ajungând până în Bengal şi în sudul peninsulei indiene. Dar în aceste regiuni, victoria militară obţinută în faţa stăpânitorilor arabi sau persani a fost compensată de persanizarea culturală a elitei politico-militare de origine turcică. A rezultat, în tot acest spaţiu imens, o cultură musulmană turco-persană, în care liderii politici şi militari erau aproape toţi de origine turcică, în timp ce administraţia şi cultura îşi păstrau forma persană.

Doar în Afganistan şi pe teritoriul Pakistanului de astăzi au existat câţiva dinaşti de altă etnie decât cea turcică, respectiv paştuni localnici, de origine indoeuropeană. Aceşti emiri afgani au fost singurii conducători din regiune capabili să rivalizeze cu războinicii de sorginte turcică. Performanţa lor se datorează, în primul rând, sistemului tribal de organizare socială al paştunilor, sistem care a dat naştere unor structuri militare şi de putere similare cu cele ale turcomanilor.

Combinaţia dintre religia musulmană, cultura persană şi elita politico-militară turcică nu epuizează însă totalitatea factorilor care compun moştenirea istorică a regiunilor dintre râul Tigru şi fluviul Gange. Această zonă a fost deschisă mereu în faţa celor mai diverse influenţe religioase şi culturale, încrucişate de-a lungul marilor drumuri comerciale care legau China şi India de spaţiul arab şi de Europa. Creştinii orientali, cum au fost nestorienii[10], au pătruns adânc pe aceste rute, până în China, la fel cum au făcut-o genovezii şi veneţienii, care îşi purtau negoţul pe „drumul mătăsii". Imperiul Chinez, la rândul său, a intrat în contact cu emiratele musulmane din Transoxiana, după cum negustorii musulmani s-au aşezat în extremitatea nord-vestică a Chinei, în aşa-numitul Turkestan chinezesc (provincia chineză Xinjiang). Simbioza dintre cultura hindusă şi cea musulmană persană, care a durat o mie de ani în nordul Indiei, formează o altă pagină fascinantă din istoria civilizaţiilor.

O influenţă extrem de importantă, materializată mai ales la nivel politico-militar, a exercitat şi dominaţia mongolă. În anul 1220, armatele mongole conduse de

[10] Dizidenţă creştină apărută în secolul al V-lea, care neagă natura divină a lui Isus. A fost condamnată ca erezie la Conciliul de la Efes, din anul 431. Adepţii săi s-au refugiat în Asia Mică, Iran, India şi mai ales în China, unde au întemeiat o comunitate creştină distinctă.

Ginghis-Han pătrund în Transoxiana, după care devastează întreaga Asie Centrală, Persia, Afganistanul şi Azerbaidjanul. În deceniile următoare, ginghishanizii, urmaşii cuceritorului mongol, îşi împart întregul Orient. O stăpânire mongolă se instaurează în China (unde întemeiază dinastia Yuan), iar alta în Siberia apuseană şi în stepele Europei răsăritene (aşa-numita Hoardă de Aur).

În zona care ne interesează se afirmă ilhanizii şi ciaghataizii. Ilhanizii cuceresc Bagdadul, în anul 1258, şi îşi extind autoritatea asupra celei mai mari părţi a califatului abbasid, incluzând Irakul, Persia şi Afganistanul. Ciaghataizii vor stăpâni teritoriile locuite de populaţiile turcice din Transoxiana. Între anii 1370–1405, din această regiune se ridică un alt mare războinic mongol, Timur Lenk, care reeditează performanţele lui Ginghis-Han, conducându-şi oştile de la Delhi (1398) până la Ankara, în Anatolia (1402), unde îl înfrânge pe sultanul otoman Baiazid I.

Năvălitorii mongoli au repetat, într-un fel, experienţa războinicilor turcomani, lăsându-se absorbiţi de civilizaţia atât de atrăgătoare a spaţiilor pe care le-au cucerit. Mai întâi, ei se convertesc la religia islamică, după care se turcizează sub raport etnolingvistic, adoptând dialecte ale populaţiilor turcice locale. Din punct de vedere cultural, şi mongolii din Iran sau Transoxiana se vor înscrie în orbita civilizaţiei persane. Cu toate acestea, elita ginghishanidă sau timuridă conservă amintirea originii sale tribale, precum şi numeroase elemente de organizare politico-militară specific mongole. Emirii şi sultanii locali iau titlul de hani (dacă descendenţa lor din Ginghis-Han îi îndreptăţeşte în acest sens), hanii de Hiva[11], de exemplu,

[11] Stat musulman din Asia Centrală, format în secolul al XVI-lea, pe teritoriul provinciei istorice Horezm, la vărsarea fluviului Amu-Daria în Lacul Aral.

păstrând această titulatură până în anul 1920. În mod similar, imperiul întemeiat în nordul Indiei de către războinicul de origine mongolă Babur, care va reuşi să aducă sub autoritatea sa aproape întreaga Indie, îşi va păstra pe tot parcursul existenţei sale, între anii 1526–1858, titulatura orgolioasă de Imperiu al Marilor Moguli.

4. Schimbările politice de la începutul secolului al XVI-lea

Începutul secolului al XVI-lea marchează un moment de cotitură în istoria politică a Persiei, a Asiei Centrale şi a Indiei.

Mai întâi, trebuie să remarcăm faptul că şi la apus de această zonă au loc transformări importante. După ce Imperiul Bizantin dispare în anul 1453, în urma căderii Constantinopolului, sultanul Selim I (1512–1520) pătrunde în Siria, Egipt şi Arabia. Ulterior, în timpul lui Soliman Magnificul (1520–1566), turcii otomani desăvârşesc această cucerire a lumii arabe, anexând nordul Africii, în vest, în timp ce în est ocupă Irakul, cu metropola sfântă, Bagdad, precum şi oraşul Tabriz, în nord-vestul Iranului. În acest fel, Imperiul Otoman îşi stabilizează (în linii mari) frontiera răsăriteană cu Persia.

Un alt eveniment declanşat în afara regiunilor dintre Tigru şi Gange, dar care va avea un impact hotărâtor asupra acestora, este reprezentat de pătrunderea portughezilor în Oceanul Indian. După ce Vasco da Gama reuşeşte să depăşească sudul Africii, în anul 1498, descoperind astfel drumul maritim dintre Europa şi India, portughezii vor controla timp de un secol această rută comercială de maximă însemnătate, care asigura

aprovizionarea Europei cu produsele indiene. În primii ani ai secolului al XVI-lea, portughezii ocupă poziţii pe toate coastele care jalonează acest drum, începând cu Mozambicul, în sud-estul Africii, continuând cu Omanul, în sud-estul Peninsulei Arabice, cu portul Ormuz, în Golful Persic, pe coasta iraniană, pentru a ajunge la importantele aşezări de pe ţărmurile occidentale ale Indiei, Calicut, Goa şi Diu. Lumea islamică pierdea astfel controlul asupra căii maritime dintre India şi Marea Roşie (care continua, pe uscat, spre porturile Mediteranei Orientale şi apoi, din nou peste mare, spre Veneţia), rută pe care o controlaseră până atunci navigatorii arabi.

Dar şi în interiorul spaţiului care ne interesează, după cum aminteam iniţial, primii ani de după 1500 aduc o serie de schimbări majore. Acestea au darul să stabilizeze, în linii generale, harta politică atât de fluctuantă de până atunci, trasând totodată câteva mari direcţii de evoluţie pentru secolele care vor urma. Trei asemenea evenimente fondatoare vor influenţa viitorul celor trei regiuni care compun acest spaţiu istoric: a) în Persia, în anul 1501, şahul Ismail întemeiază dinastia Safavizilor şi impune confesiunea şiită ca religie oficială, transformări care vor conferi statului şi poporului persan coerenţa necesară dezvoltării lor ulterioare; b) în Asia Centrală, în anul 1500, dinastul uzbec Mohammed Şeibani, descins din stepele nordice, supune Transoxiana (emiratul Mawerannahr) şi capitala acesteia, oraşul Samarkand; de acum înainte, neamul turcic al uzbecilor devine elementul politic dominant în toate emiratele şi hanatele din Turkestan, ajungând să se impună inclusiv din punct de vedere lingvistic; c) în anul 1526, Babur, un conducător turcofon de origine mongolă din Transoxiana, alungat din posesiunile sale de invazia uzbecă, cucereşte nordul Indiei, unde

întemeiază Imperiul Marilor Moguli; acest stat va reuni cea mai mare parte a Indiei, până la cucerirea britanică din secolele XVIII–XIX.

În mod semnificativ pentru moştenirea istorică a acestei zone, pe care o vor transmite până în timpurile moderne, toate cele trei dinastii întemeietoare proveneau din elita războinicilor turcomani, dar vor adopta la curţile lor rafinata cultură musulmană de expresie persană.

Capitolul II

PERSIA ŞI AFGANISTANUL ÎN SECOLELE XVI–XIX

A. Persia în secolele XVI–XIX

În pofida prestigiului civilizaţiei sale, în perioada scursă de la cucerirea arabă din secolul al VII-lea şi până la instaurarea dinastiei Safavizilor, în anul 1501, Persia a încetat să mai fie entitatea statală coerentă şi bine individualizată din timpurile antice, când înfloreau imperiile stăpânite de Ahemenizi, de parţii Arsacizi sau de Sasanizi.[12] Chiar dacă a păstrat multe elemente din moştenirea sa tradiţională, inclusiv structura etno-lingvistică iraniană a majorităţii populaţiei sale, pe plan politic Persia islamică nu mai reprezenta decât o parte oarecare a lumii musulmane. Ea a cunoscut o soartă similară cu cea împărtăşită de restul ansamblului islamic situat între Nil şi Gange, fiind stăpânită fie de califii arabi, fie de emirii şi sultanii turcomani emancipaţi de sub autoritatea acestora, fie de cuceritorii mongoli, ghingishanizi şi timurizi, islamizaţi şi turcizaţi aidoma războinicilor turcomani. Tot

[12] Pentru a deosebi statele şi populaţiile iraniene din Antichitate de cele existente în Evul Mediu şi în epoca modernă, putem folosi următoarea convenţie lingvistică, împrumutată din limba franceză: îi numim „perşi" pe iranienii din Antichitate (de unde denumirea de „Imperiu Pers", „limbă persă" etc., pentru realităţile istorice din perioada Ahemenizilor); folosim denumirea de „persani" începând cu Evul Mediu (adică de la cucerirea arabă din secolul VII), iar pe cea de „Imperiu Persan" sau „stat persan" o dată cu întemeierea Persiei Safavizilor, în secolul al XVI-lea.

într-un mod similar cu soarta celorlalte provincii din Mesopotamia, zona Caucazului, Asia Centrală, Afganistan şi nordul Indiei, teritoriul Persiei s-a recompus mereu în cele mai variate configuraţii politice. El fie a intrat în componenţa unor imperii uriaşe, dar efemere (multe având chiar Persia ca nucleu), fie s-a dezmembrat în diverse emirate concurente, aflate într-o continuă rivalitate războinică.

Această lipsă de individualitate politică a Persiei, în cadrul lumii musulmane din secolele VII–XV, se explică şi prin relativa omogenitate religioasă a ansamblului politic dintre Tigru şi Gange. În toată această perioadă, întreaga zonă care ne interesează, aşadar şi Persia, era dominată de ramura sunnită a Islamului, în varianta sa hanefită.

Şiiţii nu constituiau decât o minoritate, este adevărat, bine reprezentată tocmai în Irak sau în regiunea Iranului. Se observă însă faptul că încă din timpul califilor abbasizi, în secolul al X-lea, particularismul politico-social al Persiei tradiţionale şi-a găsit un bun aliat în particularismul religios al şiismului, fapt care explică dăinuirea acestei dizidenţe religioase în rândurile comunităţilor izolate de pe platourile iraniene. Totuşi, marea majoritate a dinastiilor stăpânitoare şi a centrelor religioase erau fidele culturii islamice „oficiale", sunnită şi de expresie persană.

Un rol important în schimbarea peisajului religios din Persia l-au jucat triburile turcice de la frontiera de nord a Iranului, din Turkmenistan şi Azerbaidjan. Spre deosebire de triburile turcomane sedentarizate de multă vreme, turkmenii nomazi, influenţaţi încă de fostele lor practici religioase şamanice, au fost atraşi întotdeauna de variantele mai mistice al Islamului. În consecinţă, mulţi dintre ei au adoptat doctrina şiită. Conflictul religios dintre sunniţii şi şiiţii iranieni s-a suprapus aşadar peste rivalitatea dintre

vechile dinastii turcomane sau timuride, impregnate de cultura tradiţională a Islamului oficial, şi noii contestatari politici şi religioşi din nord, din munţii Azerbaidjanului şi din zonele deşertice ale Turkmenistanului.

1. Întemeierea statului persan şiit al Safavizilor

Din regiunea Azerbaidjanului, situată în nord-vestul Iranului, în Munţii Caucaz şi pe coasta sud-vestică a Mării Caspice, porneşte la începutul secolului al XVI-lea acţiunea militară condusă de şahul Ismail I, fondatorul dinastiei Safavizilor. Safavizii, de origine turcică, pretindeau că sunt descendenţii califului Ali, calitate în care şi-au asumat rolul de lideri politico-religioşi ai şiiţilor. De asemenea, adepţii şahului Ismail au găsit un sprijin ideologic în doctrina religioasă a *sufismului*. Sufismul este un curent mistic din cadrul religiei musulmane (îl întâlnim atât la şiiţi, cât şi la sunniţi), care afirmă că legătura dintre credincios şi Dumnezeu trebuie să fie cât mai strânsă, lucru care poate fi realizat prin contemplaţie şi ascetism. Un rol esenţial în cadrul sufismului îl joacă relaţia dintre mentorii spirituali şi discipolii lor. Prin promovarea sufismului, mişcarea condusă de Safavizi completa programul unei veritabile renaşteri politice şi religioase a Persiei.

Între anii 1501–1524, şahul Ismail reuşeşte să cucerească întreaga Persie, înlăturându-i pe sultanii turcomani, conducători ai statului Ak Koiunlu („Cei cu oile albe"). Iniţial, el dobândeşte controlul asupra nord-vestului Persiei, cu oraşul Tabriz, adică asupra zonei din vecinătatea Azerbaidjanului natal. După aceea, Ismail se îndreaptă spre sud, fixându-şi capitala în centrul Persiei, la Ispahan, şi atingând apoi Golful Persic.

Efortul militar al şahului Ismail s-a concentrat în două direcţii principale, respectiv vestul şi estul ansamblului persan, cu scopul de a reface vechea unitate iraniană, din timpul Imperiului Sasanizilor. În apus, el cucereşte Irakul şi Bagdadul, fixând astfel hotarele cu Imperiul Otoman. În cele trei secole care vor urma, Persia şi Imperiul Otoman se vor ciocni mereu de-a lungul acestei frontiere, reeditând parcă, pe aceleaşi aliniamente, conflictele antice dintre Imperiul Roman şi Regatul Parţilor sau cele dintre bizantini şi Persia sasanidă.[13] În nordul frontierei de vest, în zona Munţilor Caucaz, persanii şi otomanii îşi dispută suzeranitatea asupra regatului creştin al Georgiei, ca şi stăpânirea asupra Azerbaidjanului şi Armeniei. În sudul frontierei turco-persane era în joc Irakul, cu oraşul sfânt, Bagdad.

În cealaltă extremitate a Persiei, la graniţele de miazănoapte ale provinciei Khorassan (nord-estul Iranului şi nordul Afganistanului de astăzi), şahul Ismail şi urmaşii acestuia trebuie să ţină piept în permanenţă raidurilor de jaf lansate de emirii uzbeci din Turkestan, care rezidau la Samarkand şi Buhara. În luptele purtate cu aceştia, şahul persan reuşeşte să îl înfrângă pe Mohammed Şeibani, conducătorul din Transoxiana, consolidându-şi în acest fel şi periclitata frontieră de nord-est. Tot în estul Persiei, şahii Safavizi stăpânesc cea mai mare parte a Afganistanului de astăzi, ale cărui teritorii le împart cu puternicul, dar îndepărtatul vecin din Răsărit, Imperiul Marilor Moguli.

Această operă de edificare a unui stat persan bine delimitat faţă de vecinii săi are la bază liantul ideologic al credinţei şiite, pe care şahul Ismail o impune ca religie

[13] Războiul dintre Irak şi Iran, din anii '80 ai secolului care a trecut, a suscitat un nou conflict de-a lungul aceleiaşi frontiere mesopotamiene.

oficială. Prin această transformare revoluţionară, el separă în mod definitiv Persia de lumea musulmană înconjurătoare, rămasă majoritar sunnită. Cei doi mari adversari ai Persiei, care o ameninţă la cele două extremităţi ale sale, turcii otomani din apus şi turcii uzbeci din Turkestan, vor fi motivaţi întotdeauna în acţiunile lor de comandamentul religios care le cere să poarte războiul sfânt împotriva ereziei şiite. Chiar şi micii dinaşti afgani, aflaţi sub suzeranitatea şahului persan, dar rămaşi fideli credinţei sunnite împărtăşite în întreaga Asie Centrală, îşi menţin rezervele faţă de Iranul şiit, împotriva căruia se vor răscula în secolul al XVIII-lea.

2. Persia safavidă, Imperiul Otoman şi Europa; domnia lui Abbas I

Urmaşii şahului Ismail, suverani lipsiţi de calităţi şi de autoritate, pierd numeroase teritorii la frontiera apuseană, în luptele purtate cu Imperiul Otoman. Aşa este cazul Irakului, cu oraşul Bagdad, precum şi al Georgiei, Armeniei şi Azerbaidjanului, la hotarul de nord-vest. Cu toate acestea, în pofida faptului că Imperiul Otoman se afla la apogeul puterii sale, el nu va reuşi niciodată să cucerească Persia, a cărei frontieră a constituit un fel de limită naturală a expansiunii turceşti. Otomanii nu erau capabili să poarte războiul pe două fronturi, atât împotriva Casei de Habsburg, în Europa, cât şi a Persiei, în Asia. Pentru a iniţia o campanie de succes pe unul dintre cele două teatre de operaţiuni, sultanii erau nevoiţi întotdeauna să cedeze teren în cealaltă direcţie.

În orice caz, otomanii considerau că războaiele din Europa erau mai uşoare decât cele purtate în Persia. Campaniile din

Persia, desfăşurate pe spaţii uriaşe, într-un relief accidentat sau deşertic, durau de obicei o perioadă mult mai îndelungată decât cele din Balcani sau Ungaria, respectiv ani sau chiar decenii la rând. Pe de altă parte, armatele otomane nu puteau să ierneze în condiţiile de climă mai aspre din Europa, fapt care le determina să se retragă la sud de Balcani o dată cu sosirea anotimpului friguros. Acest lucru, apreciază istoricii, a salvat în câteva rânduri Viena şi Europa Centrală de ocupaţia turcească.

Jocul strategic pe care sultanii erau obligaţi să îl desfăşoare între cele două fronturi, din Europa şi din Asia, a făcut ca Persia să constituie întotdeauna o diversiune utilă pentru adversarii europeni ai Imperiului Otoman. Diplomaţii sosiţi din Europa Occidentală au frecventat în mod asiduu curtea din Ispahan, în pofida rezervelor religioase pe care le putea inspira ideea colaborării cu un suveran musulman.

Unul dintre primele contacte de acest fel datează încă de la sfârşitul secolului al VIII-lea, când împăratul francilor, Carol cel Mare, şi califul abbasid Harun-al-Raşid au încercat să încheie o alianţă îndreptată împotriva emirilor Omeiazi din Spania şi a Imperiului Bizantin.[14] În secolul al XIII-lea, ilhanul mongol Abaka, ale cărui posesiuni cuprindeau Persia şi Irakul, a întreţinut relaţii strânse cu papalitatea şi cu regele Franţei, Ludovic al IX-lea cel Sfânt, cu scopul de a acţiona alături de cruciaţi împotriva sultanatului egiptean al mamelucilor.[15] În a doua jumătate a

[14] Cu această ocazie, o solie francă a reuşit să aducă până în faţa lui Carol cel Mare, la curtea din Aachen, nu doar mesajul califului arab, ci chiar un elefant în carne şi oase, trimis în dar de către Harun, ca semn al preţuirii sale faţă de suveranul creştin.

[15] Între ţările Europei Occidentale, Franţa a manifestat cel mai constant interes politic faţă de Orientul Apropiat şi bazinul Mediteranei Orientale. Încă din epoca lui Carol cel Mare şi apoi din cea a cruciadelor, suveranii francezi şi-au asumat rolul de protectori ai Locurilor Sfinte şi ai creştinilor din Orient, mai ales ai celor din Palestina, Liban (creştinii maroniţi) şi Siria.

secolului al XV-lea, hanul turcoman Uzun Hassan, care stăpânea Persia, şi-a trimis ambasadorii la Veneţia, Neapole, Roma, în Ungaria şi în Moldova lui Ştefan cel Mare, pentru a încheia o alianţă împotriva sultanului otoman Mahomed al II-lea.

Cu toate că nici una dintre aceste încercări nu s-a soldat cu rezultate concrete spectaculoase, ele demonstrează existenţa contactelor şi a colaborării politice între arii de civilizaţie atât de diferite şi de îndepărtate, chiar şi în epocile în care mijloacele de comunicare erau încă rudimentare.

În aceste condiţii, nu este surprinzător faptul că secolul al XVI-lea a cunoscut noi jocuri diplomatice de acest gen, în condiţiile dublei rivalităţi existente între Casa de Habsburg şi Casa de Valois, în Europa, şi între Poarta otomană sunnită şi Persia safavidă şiită, în Asia. În timp ce regele Franţei, Francisc I, încheia o alianţă cu Soliman Magnificul, în anul 1536, îndreptată împotriva Casei de Habsburg, nici adversarul său, împăratul Carol Quintul, nu se lăsa mai prejos, aliindu-se cu şahul Persiei, Tahmasp I, împotriva sultanului otoman.

Persia safavidă cunoaşte apogeul puterii sale politice în timpul şahului Abbas I (1588–1629). În primul rând, acesta recuperează o parte din teritoriile pierdute anterior în faţa Imperiului Otoman (Azerbaidjanul, oraşele Tabriz şi Bagdad). În răsărit, şahul învinge armatele Marelui Mogul şi cucereşte oraşul Kandahar[16], din sud-estul Afganistanului. În zona Asiei Centrale, Abbas poartă lupte cu hanul uzbec din Buhara. Pentru a consolida frontiera Khorassanului, ameninţată mereu de raidurile uzbece lansate din Turkestan, şahul instalează aici colonii militare

[16] Oraş întemeiat (ca şi Kabulul şi alte aşezări afgane) de Alexandru Macedon, care l-a numit Alexandria din Arachosia. Corespondentul arab al numelui „Alexandru" este „Iskandar", de unde denumirea de Kandahar.

formate din războinici kurzi, aduşi din zona lor de baştină, din nord-vestul Iranului.

Abbas I, un prinţ luminat şi tolerant[17], a fost primul suveran persan care a deschis porţile ţării sale, cu încredere, în faţa influenţelor venite din Europa Occidentală. El inaugura astfel o tradiţie care avea să fie continuată de dinastia Pahlavi, din secolul al XX-lea. Cu ajutorul unor instructori englezi, şahul a creat o armată după model european, dotată cu tunuri şi muschete, capabilă să facă faţă confruntărilor cu trupele otomane. Pentru a proteja interesele economice ale Persiei, suveranul safavid îi goneşte pe portughezi din portul Ormuz, bazându-se în politica sa externă pe alianţa cu englezii, cărora le acordă mari privilegii comerciale. Prin portul Bandar Abbas, din Golful Persic, corăbiile engleze exportau în Europa mătăsuri, covoare de Ispahan şi de Buhara, mirodenii aduse din India, perle şi diamante, importând totodată produse europene, ţesături englezeşti, sticlărie veneţiană sau arme de foc. În acest fel, şahul realiza beneficii economice importante, pe care le împărţea cu companiile comerciale engleze.

În planul relaţiilor politice, Abbas I plănuieşte încheierea unei alianţe cu Anglia, Olanda, Spania, Rusia şi papalitatea, în vederea împărţirii Imperiului Otoman. În acelaşi timp, el îşi trimite emisarii diplomatici la Delhi şi în alte state indiene. Orizontul larg şi sentimentele tolerante ale şahului sunt dovedite şi de faptul că acceptă prezenţa misionarilor creştini în Persia; de asemenea, angajează în serviciul său numeroşi armeni şi gruzini, alungaţi de către

[17] Bunele sentimente ale şahului Abbas nu s-au manifestat însă decât în planul vieţii publice. În viaţa de familie el a dat dovadă de o cruzime care l-a făcut să îşi ucidă sau să îşi orbească proprii copii.

otomani din ţinuturile de baştină, pe care îi preţuieşte pentru abilităţile lor de negustori şi militari.

Pe de altă parte, continuând tradiţia curţilor musulmane ale Orientului, Abbas I a fost un mare protector al culturii, care a găzduit la Ispahan numeroşi artişti şi oameni de litere. Îndeosebi pictura persană din această epocă (în pofida tradiţiei islamice, nerespectate, care interzicea reproducerea figurilor umane) cunoaşte o strălucire comparabilă cu cea a Renaşterii sau a barocului european. Portretul lui Abbas I citind, de exemplu, o capodoperă a artei persane, reprezintă o metaforă sugestivă pentru valorile Persiei safavide.

3. Declinul persan; criza din secolul al XVIII-lea

După moartea marelui şah, în secolele XVII–XVIII, Persia cunoaşte o lungă perioadă de declin, similar cu cel cunoscut de Poarta Otomană. În planul relaţiilor cu vecinii, se menţin problemele anterioare: războaiele periodice purtate cu otomanii, raidurile de jaf întreprinse de hanii uzbeci în Khorassan, precum şi revoltele vasalilor sunniţi din Afganistan. De-a lungul secolului al XVIII-lea, acestor provocări tradiţionale li se adaugă încă una: Rusia se extinde treptat în regiunea caucaziană (zona dintre Marea Neagră şi Marea Caspică), în direcţia Georgiei, a Daghestanului şi Azerbaidjanului, ameninţând deopotrivă Persia şi Imperiul Otoman. Oraşul Baku, de exemplu, de pe malul Mării Caspice (capitala Azerbaidjanului de astăzi) trece de câteva ori, în secolul al XVIII-lea, de sub autoritatea şahului sub cea a ţarului sau a sultanului.

Principalele probleme ale Persiei sunt însă de ordin intern. În pofida relaţiilor comerciale strânse pe care le

întreţine cu statele europene, Persia, la fel ca imperiul sultanilor, nu va cunoaşte procesul de modernizare economică, tehnologică şi politică pe care îl întâlnim în Europa acestei perioade. Din această cauză, pe măsură ce decalajul faţă de Occident se accentuează, şi istoria Persiei se asociază cu imaginea decadenţei şi a unei subdezvoltări tot mai pronunţate. Şahii conduc într-o manieră despotică, îşi asasinează fraţii sau chiar fiii pentru a-i împiedica să ajungă la domnie, îşi tratează supuşii ca pe nişte sclavi, iar statul ca pe un domeniu personal, care poate fi exploatat după bunul plac al suveranului. Această manieră de guvernare (pe care o întâlnim, în grade diferite, din India şi China până în Principatele fanariote sau în Rusia) va împiedica însă economia şi administraţia unor asemenea state să ajungă la performanţele Europei Occidentale. Corupţia guvernatorilor din provincii, ineficienţa sistemului de colectare a impozitelor şi slăbiciunea unei armate lipsite de resurse suficiente reprezintă principalele elemente care compun tabloul decadenţei statului persan.

Dificultăţile datorate stilului de guvernare inadecvat al şahilor erau agravate de cele care decurgeau din structura geografică şi culturală a ţării. Spaţiile uriaşe, greu de controlat de către autorităţile centrale, izolarea provinciilor, despărţite de zone deşertice sau muntoase (ceea ce favoriza tendinţele centrifuge), diversitatea etnică şi religioasă a populaţiilor componente, aflate adeseori în conflict — toate acestea făceau din Persia o ţară greu guvernabilă, chiar şi pentru un regim politic mai eficient.

Aceste probleme interne ale ţării nu îi împiedicau însă pe europeni să obţină în continuare beneficii economice de pe urma relaţiilor comerciale cu Persia. Mai mult decât atât,

diferitele puteri europene se concurează reciproc pentru a obţine poziţii privilegiate, profitând şi de slăbiciunea internă a statului persan. Astfel, olandezii îşi valorifică hegemonia de care se bucurau la mijlocul secolului al XVII-lea pe toate mările lumii şi, după 1645, îi înlătură pe rivalii lor englezi, obţinând monopolul comerţului cu mătase. Spre sfârşitul secolului al XVII-lea, este rândul francezilor să beneficieze de supremaţia lor politico-militară din Europa, ca şi de efectele mercantilismului iniţiat de Colbert, instalându-se şi ei în mod ferm pe piaţa persană. Pe plan politic, în anul 1683 regele Ludovic al XIV-lea obţine din partea şahului dreptul de protecţie asupra creştinilor din Persia (îndeosebi armeni), continuând astfel „politica orientală" a regilor francezi, promovată încă din timpul cruciadelor şi al „capitulaţiilor" încheiate de Francisc I cu sultanul otoman.

De-a lungul secolului al XVIII-lea, pe fondul declinului general pe care îl cunoaşte, Persia este sfâşiată de grave tulburări interne. Acestea vor duce la răsturnarea dinastiei Safavizilor şi la încheierea epocii de înflorire economică şi culturală pe care o inaugurase domnia şahului Ismail I. Profitând de situaţia creată, toţi inamicii tradiţionali ai Ispahanului îşi vor da mâna pentru a contribui la ruina puterii persane.

Criza începe printr-o revoltă a triburilor războinice sunnite din Afganistan, care se răscoală împotriva stăpânilor lor persani şiiţi. În anul 1722, un emir afgan cucereşte Ispahanul, iar Safavizii sunt alungaţi. În această conjunctură prielnică, uzbecii din Buhara invadează Khorassanul, iar otomanii ocupă Armenia, Azerbaidjanul şi Irakul. Urmează o perioadă de anarhie internă, în care urmaşii Safavizilor îşi exercită autoritatea doar în câteva provincii persane, confruntându-se cu uzurpatorii afgani care îşi arogau titlul de şahi. Imperiul Otoman intervine în politica internă persană şi îi sprijină pe pretendenţii afgani. Unul

dintre aceştia se recunoaşte vasal al sultanului, promiţând că va distruge erezia şiită din Persia. Rusia exploatează şi ea criza persană, cucerind teritorii în zona Georgiei şi a Azerbaidjanului.

Persia va fi salvată de la o prăbuşire politică totală (asemănătoare cu cea pe care o cunoştea Polonia, în aceeaşi perioadă) de un războinic turcoman, pe nume Nadir-Şah, care se afirmase în calitate de comandant militar, în serviciul ultimilor Safavizi. Nadir-Şah reuşeşte performanţa de a resuscita puterea persană, acţiune pe care o va realiza însă în beneficiul puterii sale personale. Între anii 1735–1747, acest războinic de excepţie supune întreaga Persie, reluând, în plin secol al XVIII-lea, tradiţia medievală a marilor cuceritori de origine turcică din Asia Centrală. El îi va zdrobi pe toţi adversarii săi, începând cu afganii şi uzbecii şi terminând cu ruşii şi otomanii, constrânşi să abandoneze cuceririle lor recente, din Irak, din Georgia sau din Armenia. În anii 1738–1739, Nadir-Şah se întoarce spre răsărit, pe urmele lui Babur şi ale lui Timur Lenk. După ce ocupă Kandaharul şi Kabulul, el invadează nordul Indiei, supune Imperiul Marilor Moguli şi jefuieşte în mod cumplit oraşul Delhi. În cursul acestei operaţiuni, populaţia capitalei indiene a fost pur şi simplu masacrată, ca şi când Evul Mediu ar fi renăscut sub atingerea sabiei vijelioase a căpeteniei turcomane.

După asasinarea lui Nadir-Şah, în anul 1747, în Persia izbucnesc din nou tulburările interne şi luptele pentru tron. Lunga perioadă de anarhie se încheie abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea, prin instaurarea unei noi familii domnitoare (tot de origine turcică): dinastia Kajarilor.

Reprezentanţii acestei dinastii vor domni aproape un secol şi jumătate, între anii 1779–1925. În timpul Kajarilor, capitala Persiei este mutată de la Ispahan (în centrul

Persiei), la Teheran, în nordul ţării. În anul 1925, Kajarii sunt înlăturaţi de la putere de către generalul Reza Khan, care întemeiază dinastia Pahlavi, prima familie domnitoare de origine iraniană din istoria modernă a ţării. Ea va fi însă şi cea care încheie istoria monarhiei persane, deoarece ultimul şah este obligat să cedeze puterea, în anul 1979, în faţa regimului islamic introdus de ayatollahul Khomeiny, liderul religios al şiiţilor. Dinastia Pahlavi a fost şi cea care a adoptat numele actual al ţării: din anul 1935, Persia se va numi, în mod oficial, Iran.[18]

4. Persia în secolul al XIX-lea

În secolul al XIX-lea, istoria Persiei nu mai cunoaşte schimbări spectaculoase, ci doar continuarea declinului său politic şi economic, care o aruncă într-o semidependenţă colonială a puterilor europene. La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, vechea configuraţie strategică a regiunii se modifică în mod radical, iar Persia dobândeşte noi vecini.

Principalele provocări vin acum din partea Rusiei, în nord, şi a britanicilor cuceritori ai Indiei, în est. Persia poartă două războaie cu Rusia, între anii

[18] Şi alte ţări şi-au schimbat numele în secolul al XX-lea, adoptând denumiri cu un iz mai autohton. Statele respective considerau că vechile nume aminteau prea mult de perioada colonială şi de dominaţia exercitată de străini, mai ales atunci când ele fuseseră date sau utilizate în mod curent de către foştii cuceritori. În Asia, aşa este cazul Siamului, transformat în Thailanda, al Birmaniei, devenită Myanmar, al Pakistanului de Est, numit actualmente Bangladesh, sau al Ceylonului, care a luat numele de Sri Lanka. Pe continentul african, Congo belgian s-a transformat în Zair, Rhodesia în Zimbabwe, Dahomey a devenit Benin, iar Volta Superioară a luat denumirea de Burkina Faso.

1804–1813[19] şi 1826–1828, în urma cărora pierde majoritatea posesiunilor sale din regiunea caucaziană, respectiv Georgia, Armenia şi Daghestanul (provincie de pe coasta apuseană a Mării Caspice, la nord de Azerbaidjan). Prin tratatul de pace de la Turkmanceayi, din anul 1828, Azerbaidjanul era împărţit între Rusia şi Persia. Partea de nord, cu capitala la Baku, a rămas dependentă de Moscova până în anul 1991, când a devenit o republică independentă. În schimb, restul acestei provincii istorice s-a menţinut în cadrul statului iranian până azi, ceea ce face ca numărul azerilor (populaţie turcică de religie şiită) din Iran să fie mai mare decât cel al conaţionalilor din ţara-mamă.

După tratatul din 1828, Persia îşi stabilizează frontiera cu Rusia, menţinând o relaţie extrem de prudentă cu puternicul vecin de la miazănoapte. La începutul secolului al XX-lea, ţarul ajunge chiar în postura de a sprijini dinastia Kajarilor, care este contestată pe plan intern şi e nevoită să adopte o Constituţie, sub presiunea unor forţe reformiste interne. În anii 1909 şi 1912, de exemplu, armatele ruseşti intrau în Persia, de data aceasta cu scopul de a apăra tronul şahilor.

Politica de echilibru a Persiei a fost favorizată de faptul că Marea Britanie, care stăpânea India, nu a permis Rusiei, cu nici un preţ, să se extindă la sud mai departe de frontierele Persiei. Acest lucru a contribuit în mod decisiv la păstrarea independenţei şi continuităţii statale a Persiei, într-o epocă în care marile puteri coloniale îşi împărţeau teritoriile Asiei şi Africii. La fel ca şi China, Persia a fost doar obiectul unei împărţiri a sferelor

[19] În timpul acestui război, Persia a încercat să obţină sprijin militar împotriva Rusiei atât din partea Franţei, cât şi a Marii Britanii. În urma unui acord franco-persan încheiat în anul 1807 (înaintea bătăliei de la Tilsit), Napoleon a trimis în Persia instructori militari şi armament.

de influenţă, împărţire statuată prin acordul anglo-rus din anul 1907. Semnatarii acceptau ca influenţa rusească să se extindă în nordul ţării, iar cea a Marii Britanii în sud-est, dar aceasta în condiţiile în care Persia îşi menţinea independenţa şi frontierele. Ea devenea astfel un stat-tampon, cu menirea (potrivit intereselor strategice britanice) de a bloca expansiunea Rusiei în direcţia Oceanului Indian. Persia se alătura astfel Chinei, Siamului şi Afganistanului, state asiatice care şi-au menţinut independenţa în timpul marii expansiuni coloniale de la sfârşitul secolului al XIX-lea, din raţiuni de menţinere a echilibrului strategic între puterile europene.

Pe plan intern, Persia face câţiva paşi în direcţia modernizării, mai ales la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor. Elita feudală de origine turcică şi mongolă dispare treptat, dar fără ca în locul ei să apară o clasă intermediară semnificativă de funcţionari sau burghezi. Clerul şiit reprezintă principala categorie elitară care se bucură de prestigiu în rândurile societăţii. Chiar şi în aceste timpuri moderne, Persia nu îşi dezminte vocaţia tradiţională de ţară a tendinţelor religioase contestatare. Viaţa sa spirituală este frământată în continuare de curente mistice şi dizidenţe ale Islamului, aşa cum a fost cazul mişcării religioase Baha'i, care se desprinde din cadrul religiei musulmane la mijlocul secolului al XIX-lea.[20]

Pe acest fundal social şi cultural tradiţional, atracţia modelului de dezvoltare european se face simţită tot mai mult la nivelul elitelor conducătoare. Şahii, dependenţi de asistenţa financiară rusească sau de sprijinul politic britanic, întreprind voiaje „de iniţiere" în Europa

[20] Numele religiei Baha'i vine de la „Baha Allah" („splendoarea lui Dumnezeu"), supranumele unui conducător religios iranian, care a trăit la mijlocul secolului al XIX-lea şi a fost unul dintre iniţiatorii noii credinţe.

Occidentală, iar aristocraţia persană îşi trimite copiii să studieze la Paris. În acest context politico-social, ultimii suverani din dinastia Kajarilor pendulează între încercările de reformare a statului şi a economiei şi un conservatorism dictat de inerţia societăţii persane.

Abia în secolul al XX-lea, după instaurarea dinastiei Pahlavi, în anul 1925, vechiul imperiu al Persiei se va înscrie într-un mod mai decis pe drumul reformelor, profitând şi de resursele sale petroliere, care permit finanţarea procesului de modernizare.

B. Afganistanul în secolele XVIII–XIX

1. Factorii particularizanţi ai statului afgan

Tulburările care au avut loc în Persia safavidă la mijlocul secolului al XVIII-lea au permis formarea unui stat independent în Afganistan, o entitate politico-statală care a dăinuit până azi. Teritoriul cunoscut sub acest nume cuprinde, în principal, zona muntoasă şi deosebit de aridă din estul podişului iranian, traversată în nord de Munţii Hindukuş, iar în sud de deşertul Registan. Deşi, de-a lungul istoriei, Afganistanul nu a constituit, în linii mari, decât partea de răsărit a Imperiului Persan, se poate vorbi totuşi despre o anumită individualitate politico-geografică a acestei regiuni, în primul rând în calitatea ei de zonă de trecere.

Afganistanul face legătura între câteva mari arealuri distincte ale continentului asiatic, la încrucişarea cărora este situat: podişul iranian la apus, Transoxiana şi restul Asiei Centrale la miazănoapte, Câmpia indo-gangetică din nordul Indiei la sud-est. Principala „poartă de trecere" de

pe teritoriul Afganistanului permite accesul dinspre Transoxiana către India şi este alcătuită din trecătorile muntoase care străbat Munţii Hindukuş, coborând în Câmpia Indusului.[21] Pe aici au trecut, de-a lungul timpului, majoritatea năvălitorilor care au izbit nordul Indiei, începând cu Ginghis-Han şi Timur Lenk şi terminând cu Babur şi Nadir-Şah, în secolul al XVIII-lea. Nu întâmplător, în această zonă de trecere din estul Afganistanului este amplasată şi capitala sa, Kabul.

Din punct de vedere etno-lingvistic, individualitatea Afganistanului ar putea fi dată de originea paştună a celei mai mari părţi a populaţiei sale. Dar paştunii, popor de origine iraniană, reprezintă doar 50–60% din totalul populaţiei care trăieşte în Afganistan. Restul locuitorilor vorbesc fie alte limbi iraniene (tadjicii din nord-est, care formează peste un sfert din populaţie, sau belucii din sud), fie limbi turcice, cum este cazul uzbecilor şi al turkmenilor din nord. În Evul Mediu însă, după cum am văzut, această componentă etnică a populaţiei nu a marcat în mod semnificativ identitatea politică a emiratelor afgane. Ele aparţineau marelui spaţiu cultural de expresie persană, indiferent de etnia paştună, arabă, turcică sau mongolă a dinaştilor care le-au întemeiat.

Pentru perioada respectivă, un factor de diferenţiere mult mai important decât limba sau etnia a fost religia afganilor. După anul 1501, când Persia adoptă şiismul drept confesiune oficială, apartenenţa emiratelor şi a populaţiei din Afganistan la Islamul sunnit a servit ca un puternic factor de delimitare în raport cu şahii suzerani de la Ispahan. Doar o mică parte a locuitorilor Afganistanului (hazarii, o populaţie de origine iraniană din centrul şi

[21] Cea mai importantă rută trece prin trecătoarea Khaiber, care asigură legătura dintre oraşul Kabul şi valea superioară a Indusului.

vestul ţării) erau de confesiune şiită şi, în consecinţă, au putut juca rolul de clienţi politici ai Persiei.

În orice caz, nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de mitologiile naţionaliste ale continuităţii etnice şi statale, care ar identifica originile statului afgan de astăzi în predestinarea sa geografică sau etno-lingvistică. Ca peste tot în lume, hazardul istoric este cel care a combinat diferitele elemente intrate în componenţa Afganistanului contemporan şi nu a existat nici un plan prestabilit al istoriei sau geografiei, care să conducă în mod necesar la apariţia naţiunii şi a statului de azi. Legătura strânsă dintre etnie, naţionalitate şi puterea statală, care stă la baza statelor naţionale contemporane, nu va lua naştere decât o dată cu începuturile epocii moderne.

Din acest motiv, nu este nevoie să căutăm rădăcinile statului afgan în formaţiunile politice care au existat pe teritoriul Afganistanului în Evul Mediu timpuriu, aşa cum au fost statele Ghaznavizilor şi Ghurizilor, din secolele X–XIII. Acestea făceau parte din vasta lume a emiratelor musulmane conduse de războinici turcomani, împărţindu-şi cuceririle şi imperiile efemere cu dinaştii din Iran, din Transoxiana sau din nordul Indiei.

După 1501, Persia safavidă a înglobat sau şi-a subordonat formaţiunile politice din zonă, care constituiau în mod tradiţional frontiera răsăriteană a vastului domeniu iranian. Datorită caracterului de spaţiu de tranzit pe care îl avea Afganistanul, stăpânirea lui reprezenta o condiţie strategică a independenţei Persiei. Doar cine controla zona respectivă putea apăra platoul iranian în faţa ameninţărilor venite dinspre Indus sau Amu-Daria. În pofida controlului politic persan, emiratele vasale din această regiune îndepărtată, ameninţată mereu de incursiunile uzbecilor din nord sau de pretenţiile Imperiului Mogul din est (un fel de „marcă de apărare" a imperiului safavid), au

conservat o anumită individualitate politică a zonei, stimulată şi de particularismul ei sunnit.

Trebuie subliniat faptul că emirii care s-au răsculat în secolul al XVIII-lea împotriva autorităţii persane nu erau nişte conducători naţionali care luptau pentru emanciparea poporului lor de sub o dominaţie străină — aşa cum ne-ar putea face să credem o judecată prezenteistă, anacronică. În realitate, era vorba despre acţiunea unei elite feudale tradiţionale, care perpetua cultura politică a războinicilor întemeietori de imperii din Evul Mediu. Această logică de tip „imperial", medieval, va motiva acţiunea elitelor conducătoare afgane până târziu, în secolul al XX-lea. Abia atunci vor fi înlocuite tradiţiile de sorginte medievală cu ideologia modernă de stat, care devine principalul argument legitimant al acţiunii politice.

2. De la „politica imperială" la „statul-tampon"

Ambiţiile „imperiale", de factură tradiţională, ale dinaştilor afgani sunt bine ilustrate de răscoala pe care o iniţiază aceştia, în anul 1710, împotriva şahului persan. Emirul afgan Mir-Mahmud, care cucereşte Ispahanul şi îi înlătură pe Safavizi în anul 1722, nu era interesat deloc de „independenţa Afganistanului" (asemenea termeni nu existau în vocabularul politic al epocii). Proiectele sale nu vizau „decât" întemeierea unui nou imperiu pe ruinele celui persan şi combaterea confesiunii eretice şiite.

Episodul fondator al istoriei statului afgan modern are loc în anul 1747, când Nadir-Şah, restauratorul de o clipă al puterii persane, era asasinat. Unul dintre foştii săi locotenenţi, ofiţerul paştun Ahmed Şah, profită de prăbuşirea puterii Mogulilor, în est, ca şi de anarhia renăscută în Persia, la vest, şi pune bazele statului afgan

independent, întemeind dinastia Durrani, prima familie domnitoare din istoria noului stat. Sub domnia lui Ahmed Şah (1747–1772), Afganistanul rămâne fidel tradiţiilor războinice ale elitei sale conducătoare, adjudecându-şi o parte din moştenirea lui Nadir-Şah şi extinzându-şi frontierele până la nivelul unui mic imperiu. În afara nucleului său istoric, noul stat mai cuprindea părţi importante din Turkestan şi din nord-estul Persiei, precum şi teritorii imense în India. În afara regiunii muntoase Caşmir, din nordul Indiei, primul suveran al Afganistanului a stăpânit şi întinsele provincii Punjab, Sind şi Belucistan, de-a lungul văii Indusului, adică întreg teritoriul Pakistanului de astăzi. În afara populaţiei *sikh*, din Punjabul indian, în aceste provincii locuiau paştuni şi beluci, dar mai ales punjabi, o populaţie islamizată de origine hindusă.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, autoritatea puterii centrale slăbeşte, iar statul afgan se fărâmiţează în mai multe centre de putere, pierzând totodată posesiunile sale din India şi din Persia. Cu toate acestea, el îşi menţine continuitatea şi identitatea statală, bazată pe etnia paştună şi pe religia musulmană sunnită a majorităţii populaţiei sale.

Între anii 1819–1868, Afganistanul se divizează în patru state rivale, grupate în jurul principalelor oraşe (Kabul, Herat, Kandahar, Balkh). Liderii locali luptă pentru putere, prelungind la nivel politic antagonismele locale, de natură tribală[22], etnică sau religioasă. Rivalităţile interne, manifestate sub forma

[22] Structura tribală a societăţii afgane a jucat un rol important în istoria ţării. Identitatea de natură tribală (o formă de solidaritate de nivel infraetnic) a reprezentat, adeseori, un factor de diferenţiere mai puternic decât apartenenţa etnică. Ceea ce îi leagă pe membrii unui clan este originea lor comună, genealogia pe care o împărtăşesc, şi nu limba pe care o vorbesc. Regiunile izolate, cum sunt cele muntoase, favorizează apariţia acestui tip de organizare socială, până nu demult întâlnit şi în Europa, de exemplu în Scoţia.

unor veritabile războaie civile, vor rămâne o constantă a istoriei Afganistanului, până în zilele noastre. Ele au fost stimulate de tradiţia războinică a acestor populaţii de munteni, ca şi de structura tribală a societăţii afgane.

În plus, la fel ca în toate situaţiile în care anarhia internă înfloreşte, centrele de putere locale îşi identificau prelungiri şi suporteri în afara frontierelor. Întotdeauna, tadjicii şi uzbecii din nord au încercat să obţină sprijinul conaţionalilor din Turkestan, iar după cucerirea acestei regiuni de către armatele ţarului au devenit clienţi politici ai Moscovei; paştunii din partea de răsărit a ţării, din Kabul până la Kandahar, îşi căutau aliaţii în Câmpia Indusului şi se aliau cu stăpânii de aici (respectiv cu britanicii stăpânitori ai Indiei, iar astăzi cu statul pakistanez); în timp ce părţilor apusene, cu oraşul Herat, nu le mai rămânea decât varianta persană, mai ales că în regiunile respective trăia şi minoritatea şiită a hazarilor.

De la mijlocul secolului al XIX-lea, Afganistanul devine un obiect al rivalităţii ruso-britanice, în condiţiile în care cele două puteri ajung la frontierele sale. Englezii erau interesaţi în primul rând de protejarea graniţelor nord-vestice ale Indiei, fiind conştienţi de faptul că Afganistanul constituia poarta naturală de intrare spre Câmpia indo-gangetică. Avansul constant al Rusiei, din direcţia Asiei Centrale, a fost principalul motiv care i-a determinat pe britanici să îşi împingă avanposturile cât mai departe spre nord.

În consecinţă, armatele britanice pătrund în această zonă muntoasă prin trecătorile de la frontiera cu India şi poartă două războaie dificile în Afganistan, între anii 1839–1842 şi 1878–1880. În cursul acestor campanii, armata engleză ocupă de mai multe ori Kabulul şi Kandaharul, străvechile oraşe afgane întemeiate încă din timpul lui Alexandru cel Mare. Un moment dramatic din cursul acestor războaie a avut loc în anul

1841, când un corp expediţionar britanic numărând peste 16.000 de soldaţi şi personal auxiliar (alcătuit mai ales din cipai, trupele coloniale indiene) era atacat de afgani pe când se retrăgea din Kabul. Toţi soldaţii britanici au fost ucişi, cu excepţia unui medic, care a reuşit să scape şi să ducă în India ştirea dezastrului. După un an, Kabulul era ocupat din nou de trupele coloniale engleze, care instalau aici un emir favorabil intereselor britanice.

Începând cu anii 1870, după ce Rusia avansează în Asia Centrală, impunându-şi stăpânirea sau protectoratul asupra emiratelor din Turkestan, Marea Britanie devine şi mai interesată de situaţia Afganistanului. Până atunci, politica externă a emirilor locali, la fel ca şi cea a Persiei, oscila între ruşi şi britanici. Dar în anul 1878, când emirul de la Kabul a încercat să se apropie în mod semnificativ de Rusia, Marea Britanie a intervenit din nou cu trupe, declanşând cel de-al doilea război afgan. Ca urmare a acestui conflict, Afganistanul pierdea provincia Belucistan (la vest de cursul inferior al Indusului), teritoriu care îi asigurase până atunci ieşirea la Oceanul Indian. Mai mult decât atât, între anii 1880–1919, Afganistanul primeşte statutul de protectorat britanic, păstrându-şi însă autonomia statală, sub conducerea familiei domnitoare locale.

Din anul 1826, şahul afgan Dost Mohammed Khan întemeiase o nouă dinastie, Barakzay, ai cărei reprezentanţi vor domni până în 1973. Cu toate acestea, luptele purtate între pretendenţii la tron şi între diferitele centre de putere locale nu vor înceta nici în timpul protectoratului britanic, prelungindu-se şi în secolul al XX-lea. În acest sens, este semnificativ faptul că majoritatea emirilor afgani au murit asasinaţi de către partizanii facţiunilor rivale.

Politica dusă de britanici în Afganistan nu urmărea însă cucerirea acestei ţări, ci doar obiectivul strategic de a menţine Rusia cât mai departe de frontierele Indiei. Mai mult decât atât, englezii doreau să evite un contact terestru direct cu Rusia, adică o situaţie care ar fi putut duce la neînţelegeri şi conflicte. Ca şi în cazul Persiei, rivalitatea existentă între Rusia şi Marea Britanie a favorizat menţinerea independenţei Afganistanului, deoarece Londra şi Sankt-Petersburgul au preferat să confere celor două state asiatice statutul unor zone neutre, destinate să prevină ciocnirile dintre cele două mari puteri concurente. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Rusia era constrânsă de britanici să recunoască frontierele Persiei şi ale Afganistanului, acesta din urmă devenind un stat-tampon între posesiunile Rusiei şi ale Marii Britanii. Afganistanul primea chiar un mic teritoriu (culoarul Wakhan), în munţii înalţi ai Pamirului, prin care atingea graniţele de vest ale Chinei, pentru ca în acest fel Rusia şi India britanică să nu mai aibă deloc frontiere terestre comune.

După Primul Război Mondial, în anul 1919, Marea Britanie recunoştea independenţa Afganistanului, prin Tratatul de la Rawalpindi. Cu toate acestea, englezii îşi vor păstra influenţa politică în Afganistan şi în perioada interbelică, datorită aceleiaşi necesităţi strategice de a asigura securitatea frontierelor Indiei.

Capitolul III

EXPANSIUNEA RUSEASCĂ ÎN CAUCAZ, ASIA CENTRALĂ, SIBERIA ŞI EXTREMUL ORIENT

Expansiunea constantă a Rusiei, indiferent de zona vizată (Siberia, Asia Centrală, Extremul Orient, Alaska, Polonia, regiunea balcanică sau caucaziană), a reprezentat un factor de permanenţă în istoria acestei ţări. Însăşi identitatea politică a Rusiei are la bază ideea de imperiu şi tradiţia unei extinderi necontenite în jurul nucleului său iniţial.[23] Această operă de cucerire s-a desfăşurat în mod neîntrerupt, între secolele XVI–XX.

Expansionismul rusesc reprezintă o experienţă istorică originală. El se deosebeşte de imperialismul şi colonialismul practicat de statele moderne din Europa Occidentală, prin cel puţin două trăsături esenţiale: a) cuceririle ţarilor au vizat regiuni aflate într-un raport de continuitate teritorială cu Rusia propriu-zisă; b) ele s-au desfăşurat în mod sistematic şi fără întrerupere de-a lungul timpului, reprezentând o notă definitorie a istoriei şi a identităţii politice a Rusiei. Cucerirea rusească a Siberiei sau a Asiei Centrale prezintă unele note comune cu expansiunea colonială britanică sau franceză, din Africa sau din Asia, dar se aseamănă, în alte privinţe, şi cu extinderea Statelor Unite ale Americii în *Far-West*.

---

[23] O asemenea observaţie nu trebuie să conducă la demonizarea Rusiei. Trăsătura amintită nu este una „naturală", înscrisă într-un presupus specific etern al Rusiei, ci este supusă transformărilor, ca orice fenomen istoric. Aşa după cum a luat naştere, într-un anumit context, ea poate să dispară din cultura politică rusească, într-o altă conjunctură, ceea ce ar contribui la echilibrarea politico-spirituală a spaţiului euroasiatic.

1. Contextul istoric al expansiunii Rusiei în lumea musulmană

De-a lungul întinsei fâşii de teritorii sudice care porneşte din Peninsula Crimeea, trece prin Caucaz şi prin nordul Mării Caspice, pentru a ajunge în Kazahstan şi în Turkestan, expansiunea rusească a întâlnit în calea sa mai ales populaţii musulmane. Timp de cinci secole, începând cu tătarii şi teminând cu tadjicii, Rusia a încercat să integreze aceste popoare islamice în marele ansamblu politic guvernat de la Moscova sau de la Sankt Petersburg.

Încă de la începuturile istoriei lor, cnezatele ruseşti s-au ciocnit cu populaţiile de stepă asiatice, multe dintre ele de origine turcică, aşa cum era cazul kâpceacilor — faimoşii „poloveţi" din *Cântecul despre oastea lui Igor*. Ulterior, mai bine de trei secole au durat confruntările cu tătarii.[24] Între anii 1237, când se constituie statul mongol al Hoardei de Aur, şi 1480, când cneazul Moscovei, Ivan al III-lea, reuşeşte să se emancipeze de sub suzeranitatea hanilor tătari, majoritatea cnejilor ruşi au fost vasali ai acestor prinţi ai stepelor. Îndelungata relaţie cu tătarii a lăsat urme importante la nivelul tradiţiilor politice ruseşti, contribuind la fasonarea profilului ambivalent al Rusiei, pe jumătate european, pe jumătate asiatic.

Cu timpul însă, balanţa de forţe se va înclina în favoarea ruşilor, începând cu anii 1552–1556, când Ivan al IV-lea cel Groaznic cucereşte hanatele de Kazan şi

[24] Tătarii de pe Volga, din stepele ruseşti sau din Crimeea, deşi perpetuează moştenirea politică a lui Ginghis-Han, aparţin şi ei, din punct de vedere etno-lingvistic, grupului popoarelor turcice (la fel ca şi tătarii dobrogeni). În cazul lor, substratul etnic mongol a fost turcizat, în urma convieţuirii cu kâpceacii.

Astrahan, împingând astfel hotarele Rusiei până la vărsarea Volgăi în Marea Caspică. În acest fel, începea şi îndelungata istorie a supunerii populaţiilor musulmane de către armatele ruseşti. În mod semnificativ, Rusia renăştea ca ţară independentă şi, totodată, se afirma ca imperiu cuceritor (Ivan al IV-lea fiind primul prinţ moscovit care şi-a luat titlul de ţar) în urma războaielor cu tătarii.

În secolul al XVII-lea are loc marea aventură a cuceririi Siberiei, care va lărgi hotarele Rusiei până la Oceanul Pacific. Supunerea populaţiilor siberiene, care împărtăşeau credinţe religioase animiste, erau primitive şi puţin numeroase, nu a ridicat mari probleme de ordin politic sau militar. În schimb, expansiunea spre Caucaz şi spre Asia Centrală a stagnat în secolul al XVII-lea, deoarece Rusia nu era capabilă încă (şi nici nu avea interesul) să penetreze barierele naturale care o despărţeau de nomazii din stepele kazahe sau de triburile de munteni caucazieni, de la sud de fluviul Terek.

Secolul al XVIII-lea, care debutează cu războaiele purtate de Petru cel Mare împotriva Suediei şi a Imperiului Otoman, transformă Rusia într-o mare putere europeană, ca urmare a spectaculoasei sale expansiuni teritoriale spre vest. La începutul secolului al XIX-lea, după împărţirile Poloniei (1772–1793–1795), Pacea de la Bucureşti (1812) şi Congresul de la Viena (1815), frontierele apusene ale Rusiei atingeau Niemenul, Vistula, Prutul şi Delta Dunării. În acest fel, Rusia se găsea la limita maximă a expansiunii sale occidentale (dacă facem abstracţie de ocuparea Europei Centrale de către Uniunea Sovietică, în urma celei de-a doua conflagraţii mondiale).

Expansiunea Rusiei pe direcţia sud-vest a fost o consecinţă a lungului şir de războaie duse împotriva Imperiului Otoman. Timp de un veac, armatele ţarilor au

întâmpinat mari dificultăţi în regiunile din nordul Mării Negre, stăpânite de tătarii din Hanatul Crimeii, vasali ai sultanului. Tătarii erau specialişti ai războaielor purtate în stepă, dar în acelaşi timp atinseseră un anumit grad de civilizaţie şi beneficiau de sprijinul Imperiului Otoman. Aceste atuuri conjugate vor îngreuna la maximum sarcina trupelor ruseşti. În cele din urmă însă, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, stepele nord-pontice şi Peninsula Crimeea erau definitiv cucerite, anexiune care aducea Rusiei un al doilea contingent masiv de populaţie musulmană, după tătarii din regiunea Volgăi, supuşi în secolele XVI–XVII.

Dar în afara războaielor purtate cu Imperiul Otoman (de o parte şi de alta a ţărmurilor Mării Negre), Rusia iniţia în secolul al XVIII-lea şi procesul de expansiune în direcţia Asiei Centrale. La sud-est de Munţii Urali, Rusia se va confrunta cu kazahii, populaţie de limbă turcică şi de religie musulmană care ducea o existenţă nomadă în stepele întinse din nordul Asiei Centrale. Rusia va fi practic nevoită să îşi impună autoritatea şi în această regiune greu controlabilă, pentru a-şi proteja căile de comunicaţie cu Extremul Orient, periclitate în permanenţă de raidurile de jaf ale triburilor nomade din stepă. Expediţiile militare ruseşti alternau cu tratativele diplomatice, cu luarea sub protecţie a triburilor care se supuneau, cu construirea de forturi şi linii de comunicaţii protejate. Ultimul pas l-a constituit colonizarea regiunilor din Kazahstan, atât de puţin locuite, cu populaţie adusă din zonele europene ale Rusiei.

Acest proces îndelungat, asemănător expansiunii americane în Vest, va dura peste o sută de ani, prelungindu-se şi pe parcursul secolului al XIX-lea. În tot acest răstimp, triburile nomade de kazahi şi de turkmeni, precum şi stepele şi deşerturile neprimitoare pe care le locuiau vor juca rolul de protectori naturali ai emiratelor

musulmane din oazele Asiei Centrale. Acestea rămân ferite de contactul direct cu puterea rusească, până la mijlocul secolului al XIX-lea.

2. Cucerirea Caucazului

Sub aspectul situării lor geografice, populaţiile de stepă din sudul Rusiei, de origine turcică sau mongolă, supuse de armatele ţarului pe parcursul secolelor XVI–XVIII, aparţineau continentului european. Aşa erau *başkirii* din sud-vestul Munţilor Urali, *kalmucii* dintre Volga şi Don sau *tătarii* din Crimeea. Evident, caracterul lor „european" nu se datorează, retrospectiv, decât convenţiei geografice care face ca hotarul dintre Europa şi Asia să treacă de-a lungul fluviului Ural şi al munţilor cu acelaşi nume. De altfel, geografii din secolul al XVIII-lea obişnuiau să plaseze această frontieră mult mai la vest, pe fluviul Don, conform delimitării trasate încă din timpul lui Herodot.

Ezitările atribuirilor geografice se manifestă şi mai pregnant în cazul populaţiilor din Munţii Caucaz. Majoritatea manualelor consideră că limita dintre Europa şi Asia trece prin nordul Caucazului, ceea ce conferă tuturor popoarelor caucaziene o identitate asiatică. Alţi geografi, mai generoşi, lărgesc hotarele continentului european până în sudul aceluiaşi masiv muntos, astfel că armenii sau gruzinii creştini, dar şi azerii sau cecenii musulmani devin europeni, în conformitate cu mai vechea tradiţie savantă care considera Caucazul izvorul etnic al neamurilor indoeuropene.[25]

[25] Şi astăzi, în terminologia *politically correct* uzitată în Statele Unite (adică în limbajul considerat nejignitor la adresa altor grupuri), termenul „caucasian" („caucazian") îi desemnează pe toţi indivizii care aparţin rasei albe, pentru a-i diferenţia de asiatici şi de africani.

Oricum ar sta lucrurile, tratarea regiunii caucaziene în paginile acestei cărţi se justifică din punct de vedere istoric, iar anexarea ei de către Rusia se încadrează în contextul expansiunii moscovite în lumea musulmană, fie ea europeană sau asiatică.

Regiunea Munţilor Caucaz a reprezentat cea mai importantă cucerire a Rusiei din prima jumătate a secolului al XIX-lea. După Congresul de la Viena (încheiat în 1815), expansiunea rusească spre vest a fost stăvilită cu fermitate de către puterile din centrul şi apusul Europei, prin intermediul politicii de respectare strictă a *statu-quo*-ului teritorial, promovată de Austria lui Metternich şi de Marea Britanie. Singurul succes pe care şi l-a mai putut permite Rusia în această direcţie a fost instaurarea temporară a protectoratului său asupra Principatelor Române (1829–1856) şi anexarea vremelnică a Deltei Dunării, ca urmare a Tratatului de la Adrianopol.

Încă din secolul al XVI-lea, Rusia îşi fixase frontiera din regiunea caucaziană pe malurile fluviului Terek, în câmpia care se întindea la poalele versantului de nord al Munţilor Caucaz. Dar ea nu va reuşi să îşi extindă stăpânirea la sud de această limită decât după cucerirea stepelor din nordul Mării Negre, la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Este adevărat însă că şi până la acea dată Rusia s-a lăsat antrenată în războaie purtate în regiunea caucaziană, împotriva Imperiului Otoman sau a Persiei. În unele campanii din secolul al XVIII-lea, armatele ţarului au ajuns foarte departe spre sud, până în Armenia şi în Azerbaidjan, pe coastele meridionale ale Mării Caspice, dar de fiecare dată Rusia s-a văzut nevoită să se întoarcă la frontierele iniţiale. În afara otomanilor şi a persanilor, Rusia mai avea în această zonă un adversar supărător.

Populaţiile musulmane din Caucaz efectuau mereu incursiuni de jaf în regiunile agricole ruseşti din câmpia Kubanului, la nordul lanţului caucazian.

În regiunea caucaziană, Rusia a avut de supus două ansambluri politico-geografice distincte. Primul dintre acestea, venind dinspe nord, era constituit din uimitorul amestec de populaţii musulmane tribale, mai ales montane, care trăiau în văile sălbatice din Munţii Caucazul Mare[26], ca şi pe malurile Caspicei şi ale Mării Negre. Aşa erau *cerchezii*, *abhazii*, *kabardinienii*, *cecenii* sau *osetinii*, comunităţi izolate de păstori războinici, care duceau o existenţă extrem de independentă, fortificată din punct de vedere spiritual de o credinţă islamică de neclintit. Sunnismul hanefit domina şi această regiune, fervoarea religioasă fiind întreţinută de curentul mistic al sufismului, deosebit de influent în regiune. Cu toate că au adoptat religia islamică, majoritatea acestor popoare mărunte şi-au conservat structura etno-lingvistică tradiţională şi nu s-au turcizat. Cele mai multe populaţii de aici vorbeau dialecte locale caucaziene, iar unele (de exemplu osetinii) aveau chiar origini indoeuropene. În orice caz, era vorba despre populaţii extrem de vechi, care îşi păstraseră specificitatea timp de milenii, în mijlocul munţilor de nepătruns pe care îi locuiau.

---

[26] Ansamblul caucazian este format din două lanţuri muntoase, care se întind, paralel, între Marea Neagră şi Marea Caspică: Caucazul Mare, în nord, şi Caucazul Mic, în sud. Între cele două masive este situată Transcaucazia, o uriaşă depresiune, traversată de fluviile Rioni şi Kura. În Caucazul de Nord (mai ales pe versantul de miazănoapte al acestuia) trăiesc majoritatea micilor popoare caucaziene musulmane, iar în Transcaucazia şi Caucazul Mic îşi au sălaşul georgienii, armenii şi azerii.

Dincolo de culmile Caucazului Mare, spre miazăzi, se întinde cel de-al doilea ansamblu politico-geografic din regiune, aşa-numita Transcaucazie, mărginită la sud de lanţul muntos al Caucazului Mic. În depresiunile şi în văile înalte de aici locuiau armenii şi georgienii, două dintre cele mai vechi popoare creştine din lume, a căror organizare politică şi bisericească dăinuie încă din timpul Imperiului Roman.

Georgienii (sau gruzinii), de confesiune ortodoxă, reuşiseră să salveze autonomia politică a micilor lor regate, sub suzeranitatea schimbătoare a Imperiului Otoman şi a Persiei. Sub conducerea dinastiei Bagratizilor (ai cărei reprezentanţi au domnit din secolul al IX-lea până la începutul secolului al XIX-lea!), gruzinii s-au afirmat ca o populaţie războinică. Încadraţi de o aristocraţie puternică, georgienii îşi fac apariţia în toate conflictele militare din regiune, fie apărând autonomia formaţiunilor lor statale, fie luptând ca mercenari în serviciul şahilor persani.

Armenii, credincioşi ai Bisericii creştine monofizite[27], îşi pierduseră autonomia statală în epoca medievală. În perioada secolelor XVI–XVIII teritoriile locuite de ei erau împărţite între Persia şi Imperiul Otoman. Ca şi evreii, armenii au devenit un popor de comercianţi şi de meşteşugari, împrăştiaţi în majoritatea oraşelor din Transcaucazia şi Anatolia. În Evul Mediu, o parte a lor emigrase şi în sudul Asiei Mici, în provincia Cilicia, pe ţărmul Mării Mediterane. Cu timpul, armenii au ajuns să alcătuiască o diaspora răspândită în întregul Orient, de la Istanbul până în Moldova şi Transilvania.

În regiunea răsăriteană a Transcaucaziei, pe malurile Mării Caspice, îi întâlnim pe azeri, musulmani şiiţi de limbă turcică, al

[27] Monofiziţii constituie o dizidenţă creştină anterioară Conciliului de la Calcedon, desfăşurat în anul 451 (care a declarat eretică această învăţătură). Ei nu recunosc decât natura divină a lui Isus („o singură natură"). Doctrina monofizită a fost adoptată de cinci biserici orientale: armeană, etiopiană, coptă din Egipt, iacobită din Siria şi indiană din Malabar.

căror domeniu lingvistic se întinde însă şi în nordul Iranului. În Transcaucazia, azerii musulmani trăiau amestecaţi cu armenii creştini, lucru care va favoriza izbucnirea unor grave conflicte naţionale, în secolul al XX-lea.

La fel ca în Balcani, Rusia s-a implicat în Transcaucazia sub pretextul protejării celor două popoare creştine de aici, ameninţate de puterea otomană sau de cea persană. În anul 1783, regatul Georgiei trecea sub protectoratul Rusiei, iar în 1801 Gruzia era încorporată definitiv în imperiul ţarilor. După războaiele victorioase purtate cu Persia (1804–1813, 1826–1828) şi cu Imperiul Otoman (1806–1812, 1828–1829), Rusia încheia cucerirea Transcaucaziei, adăugând Georgiei o bună parte a Armeniei (cu oraşul Erevan), nordul Azerbaidjanului şi Daghestanul (ultimele două provincii fiind situate pe coasta apuseană a Mării Caspice).

Sfidând oarecum geografia, Rusia cucerise Transcaucazia fără să fi pus stăpânire pe lanţul muntos al Caucazului de Nord, locuit de războinicele populaţii musulmane. În aceste condiţii, ocuparea Caucazului devine principala problemă militară a Rusiei, în perioada scursă între Pacea de la Adrianopol şi Războiul Crimeii. Rusia avea acum interesul strategic de a asigura securitatea drumului militar spre Georgia, care străbătea lanţul muntos caucazian.

Micile popoare musulmane din Caucaz au rezistat în faţa puterii militare a Rusiei timp de aproape jumătate de deceniu. Cu toate că aveau în spate o îndelungată tradiţie a rivalităţilor şi conflictelor tribale, populaţiile caucaziene au consimţit totuşi să îşi unească eforturile în faţa armatelor ruseşti. Sub conducerea unor şefi militari şi religioşi, motivaţi ideologic şi fanatizaţi de ideea „războiului

sfânt" dus împotriva necredincioşilor, abhazii, cecenii sau cerchezii au purtat un război de gherilă extrem de eficient, favorizat de relieful accidentat care îi adăpostea. Între anii 1834–1859, rezistenţa din Caucaz a fost condusă de imamul Şamil, un lider religios cecen, care va deveni o figură legendară în rândurile conaţionalilor săi.[28] În timpul Războiului Crimeii, ruşii au fost nevoiţi să imobilizeze peste 200.000 de oameni pentru a ţine sub control Caucazul, ceea ce evidenţiază amploarea rezistenţei din munţi. De-abia la începutul anilor '60, cu preţul genocidului, al distrugerii satelor şi al strămutării unor populaţii întregi de munteni în regiunile de câmpie, vor reuşi armatele ruseşti să încheie operaţiunea de pacificare din Caucaz.

3. Expansiunea în Asia Centrală

Finalizarea cuceririi Caucazului, dar şi înfrângerea suferită în Războiul Crimeii (1853–1855), care stăvilea orice pretenţie de expansiune spre vest, i-au determinat pe ruşi să îşi întoarcă atenţia în direcţia Asiei Centrale şi a Extremului Orient.

---

[28] Războiul neconvenţional condus de Şamil poate fi comparat cu mişcarea spaniolă (*guerilla*) îndreptată împotriva lui Napoleon (1808–1814), cu cea iniţiată de algerianul Abd-el-Kader împotriva ocupaţiei franceze (1832–1847) sau — de ce nu? — cu mişcarea de rezistenţă din Munţii Apuseni, condusă de Avram Iancu în anii 1848–1849. Peste 150 de ani, amintirea lui Şamil va fi resuscitată în Caucazul de Nord, cu ocazia conflictelor dintre ruşi şi aceiaşi ceceni, conduşi acum de generalul Dudaev. În epoca romantică aceste mişcări de rezistenţă au fost privite cu simpatie, iar liderii lor erau consideraţi eroi populari. Astăzi, ele suscită controverse, practicile lor fiind asimilate uneori cu terorismul.

Oazele fertile, dar aproape inaccesibile, din Transoxiana, înconjurate de deşerturile reci din mijlocul Asiei, se aflau sub autoritatea a trei emirate musulmane, conduse încă din secolul al XVI-lea (de când Mohammed Şeibani cucerise Mawerannahrul) de diverse dinastii uzbece. Unii dinaşti revendicau chiar o ascendenţă mongolă ginghishanidă, motiv pentru care purtau titlul de hani. Cel mai vestic era hanatul Hiva, care cuprindea cursul inferior al fluviului Amu-Daria (provincia istorică Horezm) şi deşerturile turkmene din răsăritul Mării Caspice. În inima Transoxianei se situa emiratul de Buhara, cel mai semnificativ moştenitor al gloriei apuse a Asiei Centrale, a cărui autoritate se extindea asupra văilor fertile ale Zarafşanului şi Amu-Dariei, cu oraşele istorice Buhara şi Samarkand. În fine, în răsărit se afla hanatul Kokand, care cuprindea valea înaltă a Ferganei, precum şi zonele din nord-estul Turkestanului, la întâlnirea munţilor cu stepele populate de kazahi şi de kirghizi.

Cucerirea rusă a evitat zona deşertică din răsăritul Mării Caspice şi din jurul Lacului Aral, aşa că armatele ruseşti vor intra în Asia Centrală venind dinspre nord şi chiar dinspre est. Sprijinindu-se pe forturile întărite din stepele Kazahstanului, trupele ţarului atacă mai întâi hanatul Kokand, în anul 1860. Până în 1868, cea mai mare parte a hanatului, incluzând oraşul Taşkent, era ocupată. În anul 1868, ruşii atacă şi emiratul de Buhara, cucerind partea răsăriteană a acestuia, de la Samarkand până la poalele Pamirului. În 1869, campania de cucerire a Asiei Centrale continuă cu o spectaculoasă operaţiune navală. Pentru a ocoli zonele greu accesibile din jurul Lacului Aral, trupele ruseşti se concentrează în regiunea Caucazului, traversează Marea Caspică şi debarcă pe ţărmurile răsăritene ale acesteia, aflate sub stăpânirea hanatului de

Hiva. De aici, ruşii avansează spre sud, cucerind ţărmul turkmen al Mării Caspice, până la frontiera cu Persia.

Principala motivaţie strategică a Rusiei în această campanie a fost aceea de a se apropia cât mai mult de „mările calde", adică de Oceanul Indian, dominat de englezii care stăpâneau India. De aceea, după înfrângerea militară a celor trei emirate din Asia Centrală, Rusia nu a insistat în direcţia desăvârşirii cuceririi sale, a ocupării şi colonizării acestor teritorii. Hanatul Kokand, situat cel mai aproape de stăpânirile ruseşti mai vechi din Kazahstan, era anexat, în anul 1876, dar hanatul de Hiva şi emiratul de Buhara au fost menţinute ca state autonome. Ele dobândesc statutul de protectorate ale Rusiei, dar rămân sub guvernarea dinastiilor locale.

Ocolind şi lăsând în urmă aceste teritorii neocupate, pe care s-a mărginit să le subordoneze din punct de vedere politic, expansiunea rusească se va îndrepta, în schimb, în cea mai mare viteză, spre frontierele Persiei, Afganistanului, Indiei şi Chinei occidentale. Între anii 1879–1881 au fost învinse triburile nomade ale turkmenilor, astfel că Rusia s-a instalat în mod ferm de-a lungul frontierei nordice a Persiei. În 1885, avangărzile ruseşti au intrat pe teritoriul Afganistanului, provocând un incident care risca să declanşeze un război între Rusia şi Marea Britanie. În fine, în anii 1890-1892 Rusia a ocupat platoul înalt al Pamirului (aşa-numitul „acoperiş al lumii", flancat de vârfurile muntoase de peste opt mii de metri ale lanţului himalayan), inserându-se astfel în unghiul strategic dintre Asia Centrală, Afganistan, India de nord şi China apuseană.

Era de aşteptat ca expansiunea rusească în Asia Centrală să provoace reacţia energică a Marii Britanii, care îşi vedea periclitată stăpânirea asupra Indiei şi nu dorea ca Rusia să aibă acces

la Oceanul Indian. Fiecare pas al Rusiei a atras după sine o replică pe măsură din partea Angliei, atât în ceea ce priveşte avansul militar dinspre India spre nord, cât şi sub raportul negocierilor diplomatice, menite să asigure stabilitatea în zonă şi să aplaneze situaţiile conflictuale. În acest sens, prima ocupare a Kabulului, din anul 1839, nu era decât o măsură destinată să contracareze avansul Rusiei în stepele kazahe; după cum al doilea război afgan (1878–1880), soldat cu instaurarea protectoratului britanic asupra Afganistanului, a reprezentat riposta engleză în faţa campaniei ruseşti de cucerire a Asiei Centrale, din deceniul anterior.

Menajarea autonomiei hanatului Hiva şi emiratului Buhara de către ruşi (atitudine simetrică în raport cu instituirea de către britanici a unui protectorat la Kabul) evidenţiază aceleaşi eforturi diplomatice destinate să asigure un echilibru politic în regiune şi să prevină confruntarea directă între cele două mari puteri. Pe de altă parte, Rusia şi Marea Britanie nu doreau să administreze în mod direct teritorii cum erau Afganistanul sau emiratul de Buhara (a căror anexiune completă ar fi fost prea costisitoare, în raport cu beneficiile economice îndoielnice care puteau fi prezumate). Din acest motiv, soluţia exercitării unui control politic indirect, în formula protectoratului sau chiar a sferelor de influenţă (ca în Persia), a fost considerată mult mai avantajoasă, ţinând cont de obiectivele preponderent strategice urmărite de cele două mari puteri în regiunea Asiei Centrale.

Este de remarcat faptul că atât în Caucaz, cât şi în Asia Centrală, expansiunea Rusiei a fost motivată în primul rând de asemenea considerente strategice, şi nu de dorinţa de a-şi extinde cu orice preţ dominaţia sau de a obţine beneficii economice în urma anexiunii. Mai întâi, a existat nevoia de protecţie în faţa incursiunilor prădalnice ale nomazilor din Kazahstan sau a populaţiilor musulmane din Caucaz. Apoi, o importanţă foarte mare a jucat şi perspectiva generalilor şi strategilor ruşi. Aceştia se temeau

că în situaţia în care Rusia nu va ocupa zonele respective (Transcaucazia, Asia Centrală, Extremul Orient), acestea vor cădea pradă tendinţelor expansioniste ale altor puteri, cum era cazul Marii Britanii, şi în acest fel va fi ameninţată însăşi siguranţa teritoriilor din inima Rusiei. Vidul de putere existent la frontierele aproximative ale Rusiei, slăbiciunea unor vecini cum erau Imperiul Otoman, Persia sau China (ca să nu mai vorbim de situaţia incertă a zonelor intermediare, cum erau emiratele din Asia Centrală sau teritoriile controlate de nomazii stepelor) au determinat Rusia să ducă o politică de stabilizare a acestor frontiere fluctuante, cu scopul de a-şi asigura propria securitate.

Acestor motivaţii generale li s-au adăugat, ca întotdeauna, factorii locali, întâmplători, care au dirijat uneori expansiunea într-un mod mult mai decis decât au determinat-o poruncile ţarului. Cucerirea Siberiei, de exemplu, a fost la originile ei o iniţiativă particulară, promovată de vânătorii, negustorii şi cazacii interesaţi de valorificarea resurselor economice ale regiunii. Funcţionarii şi ostaşii ţarului, precum şi preoţii ortodocşi, au sosit abia în urma acestor pionieri. Pe de altă parte, expansiunea în stepele Asiei Centrale sau chiar în Caucaz a fost puternic stimulată de ambiţiile personale ale generalilor care comandau trupele cantonate în aceste regiuni. Incidentele de frontieră, având ca urmare noi incursiuni în teritoriul inamic, noi cuceriri şi anexiuni, reprezentau pentru aceşti ofiţeri o modalitate ideală de a face carieră, motiv pentru care adeseori le provocau în mod intenţionat. Asemenea iniţiative individuale au furnizat o motivaţie a expansiunii des întâlnită în istoria colonialismului şi, în general, a politicilor de tip imperial.

4. Rusia şi lumea musulmană: integrare, colonizare, coabitare

Întâlnirea dintre Rusia ortodoxă şi populaţiile musulmane pe care le-a supus a generat o experienţă istorică deosebit de complexă. Rusia era un imperiu de tip asiatic, supranaţional, interesat în primul rând de menţinerea puterii sale şi de exploatarea populaţiilor pe care le stăpânea. Din acest motiv, ea nu a dus o politică de omogenizare administrativă şi culturală, similară celei promovate de statele din Occidentul european, lucru valabil mai ales în regiunile sale asiatice şi musulmane. De altfel, Rusia era constrânsă prin forţa împrejurărilor să ţină cont de deosebirile esenţiale care separau diferitele sale părţi componente. În spiritul acestei politici pragmatice, teritoriile ruseşti locuite de populaţii musulmane au beneficiat de un tratament extrem de diferenţiat, adaptat condiţiilor locale.

La începuturi, în secolul al XVI-lea, când Ivan cel Groaznic i-a supus pe tătarii de pe Volga, s-a încercat asimilarea forţată a acestora, prin convertire şi printr-o politică de prigoană similară celei practicate de spanioli în perioada Reconquistei. Dar această scurtă „cruciadă" nu a reprezentat decât o excepţie în istoria raporturilor dintre Rusia şi supuşii săi islamici. În general, politica rusească nu i-a tratat niciodată pe musulmani ca pe o categorie fundamental ostilă, care trebuie supusă unei epurări etnice sau religioase. Dimpotrivă, ţarii au încercat să îşi apropie populaţia musulmană şi să câştige loialitatea acesteia, motiv pentru care au dus o politică surprinzător de toleranţă şi concesivă. Dacă musulmanii îşi dovedeau ataşamentul faţă de stat şi faţă de ideologia lui oficială, specificitatea lor culturală era menajată.

Astfel, tătarii puteau să urmeze cariera militară în armata rusească, unii dintre ei ajungând în poziţii înalte. Existau mari familii nobiliare ruseşti de origine tătară, aşa cum au fost Iussupovii. Desigur, pentru a ajunge la un asemenea nivel, convertirea la ortodoxie reprezenta o condiţie necesară, dar nu au lipsit nici tătarii sau alţi musulmani care au fost primiţi în serviciul ţarului fără să renunţe la religia islamică. În anul 1816, de exemplu, însuşi ţarul Alexandru I era cel care ridica prima moschee din Moscova, menită să omagieze amintirea ostaşilor musulmani, tătari sau băşkiri, care căzuseră în războaiele purtate împotriva Franţei. La sfârşitul secolului al XIX-lea, se construia o moschee chiar şi în parcul palatului de vară al ţarilor, de la Ţarskoe Selo, destinată copiilor demnitarilor musulmani din Imperiu, educaţi în spirit rusesc pe lângă curtea din Sankt Petersburg.

Statutul unora dintre populaţiile musulmane intrate în imperiu era reglementat şi prin documente de drept internaţional. De exemplu, tratatul semnat în anul 1774 la Kuciuk-Kainargi, ale cărui prevederi asigurau garanţii pentru populaţiile creştine din Imperiul Otoman, reglementa, în mod similar, statutul tătarilor din Crimeea intraţi sub autoritatea Imperiului Rus. Nobilimea tătară îşi păstra privilegiile, fiind asimilată celei ruseşti, iar bunurile ecleziastice islamice (*waqf*) rămâneau în administrarea clerului musulman. În unele cazuri, se ajungea la situaţia paradoxală în care, în Sfânta Rusie, nobilii musulmani tătari sau azeri deţineau iobagi ruşi creştini, pe care îi exploatau în conformitate cu legislaţia socială extinsă la scara întregului imperiu.

Şi mai accentuat era particularismul regiunilor din Asia Centrală, intrate în raza expansiunii ruseşti în secolul al XVIII-lea. Pentru a-şi impune autoritatea în stepele locuite de kazahi, ţarii au apelat la serviciile tătarilor musulmani, care îşi dovediseră de multă vreme loialitatea faţă de Rusia. Cu sprijinul acestora, autorităţile ruseşti au

promovat în Asia Centrală o politică de toleranţă religioasă, bine instituţionalizată şi reglementată.

În anul 1773, sub domnia ţarinei Ecaterina a II-a, se emitea un decret de toleranţă faţă de celelalte religii, care era inspirat şi de filosofia iluministă, dar şi de realităţile confesionale atât de diverse din imperiu. Viaţa spirituală a musulmanilor era pusă sub autoritatea unei direcţii a afacerilor religioase (controlată de stat, la fel ca şi Biserica Ortodoxă), iar credincioşilor li se permitea să îşi efectueze pelerinajele la Mecca şi să deschidă şcoli coranice, destinate educaţiei islamice. Politica de deschidere a ţarinei a mers până la sprijinirea financiară a unei *madrasa* (şcoală teologică superioară islamică), la Buhara. Tot acest tratament favorabil acordat populaţiilor musulmane (care mergea de la menajarea identităţii lingvistice şi religioase până la menţinerea structurilor sociale şi uneori chiar a autonomiei juridice sau administrative) îşi avea, evident, preţul său, reprezentat de loialitatea politică faţă de autoritatea Rusiei.

În secolul al XIX-lea, extinderea autorităţii ruseşti asupra noilor teritorii musulmane cucerite, mai ales în Asia Centrală, a cunoscut trei forme diferite, adaptate particularităţilor locale.

În regiunile expuse în mod direct influenţei ruseşti, cum erau stepele din nordul Kazahstanului, se introduce administraţia rusească civilă, la fel ca în orice altă gubernie din imperiu. Deoarece zona era slab populată, se încurajează aşezarea compactă şi masivă a coloniştilor veniţi din regiunile europene, care întemeiază noi aşezări, practică agricultura sau comerţul. Colonizarea Kazahstanului modifică radical peisajul etnic al provinciei. Până la revoluţia bolşevică, 40% din populaţie era de origine europeană, iar prozelitismul religios ortodox se manifestă şi el ca o prezenţă semnificativă în această

regiune. Modelul de colonizare din Kazahstan era similar celui practicat de americani în preeriile din *Far West*.

Cea de-a doua formă de colonizare este prezentă în Turkestan, în teritoriile smulse emiratelor musulmane din Transoxiana. Aceste zone sunt puse sub administraţie militară, iar regimul de aici seamănă foarte bine cu cel existent în coloniile franceze ori britanice, din Asia sau din Africa. Autorităţile se mărginesc să preia puterea politică, dar nu intervin deloc la nivelul structurilor sociale locale şi nu fac nici un efort pentru a-i rusifica sau pentru a-i converti pe băştinaşi.

Populaţia de aici trăieşte în continuare sub autoritatea proprietarilor funciari şi a mollahilor musulmani, iar legea religioasă islamică (*shari'a*) este cea care reglementează viaţa cotidiană a comunităţilor. Oficialităţile şi firava populaţie rusofonă din Turkestan, alcătuită din funcţionari, militari şi negustori, se separă de masa localnicilor, grupându-se în oraşe nou construite, unde se află gara, garnizoana militară şi o biserică ortodoxă destinată exclusiv coloniei ruseşti. Acest regim colonial nu intervine în viaţa locală decât pentru a valorifica anumite resurse economice ale regiunii, exploatate în mod intensiv, în regim de monocultură. Marea afacere economică din Turkestan este bumbacul, introdus şi cultivat aici pe mari suprafeţe irigate, în folosul metropolei. De altfel, cucerirea Turkestanului a fost motivată şi de nevoia de a asigura această materie primă vitală pentru industria Rusiei, într-un moment în care Războiul Civil din Statele Unite (1861–1865) a periclitat importurile europene de bumbac.

În fine, cea de-a treia formă de exercitare a dominaţiei ruseşti în Asia Centrală o constituie protectoratele instituite în Buhara şi în Hiva. Aici rămân neatinse nu doar structurile sociale, ci şi dinastiile locale conservatoare. Acestea vor conduce în mod autonom o societate care nu are aproape nimic în comun cu restul Rusiei, în afara obligaţiei de a-şi menţine loialitatea politică faţă de imperiu.

În mod semnificativ pentru acest tratament diferenţiat aplicat musulmanilor din Asia Centrală, aceştia nu au fost consideraţi cetăţeni ruşi, ci doar „supuşi de origine străină". În consecinţă, ei erau scutiţi de serviciul militar, neputând servi în armata rusească decât în calitate de voluntari. Doar tătarii şi başkirii, care erau încorporaţi de multă vreme în Rusia şi trăiau sub autoritatea regimului administrativ curent, aveau obligaţia de a efectua serviciul militar, ca orice cetăţean rus.

Acest regim aparte pe care l-a cunoscut populaţia de religie islamică din Rusia în timpul stăpânirii ţarilor — datorat, în ultimă instanţă, particularismului profund al societăţii musulmane — a luat sfârşit o dată cu instaurarea regimului sovietic în Rusia. Nu întâmplător, una dintre primele consecinţe pe care le-a avut acest eveniment în istoria Asiei Centrale a fost desfiinţarea ultimelor relicve ale moştenirii sale istorice: în anul 1920, hanatul Hiva şi emiratul Buhara erau desfiinţate de regimul bolşevic şi incluse, ca şi restul Turkestanului, în noile republici sovietice care se înfiinţează după 1918. Dar particularismele locale vor supravieţui şi vor îmbrăca noi forme, inclusiv în timpul celor 73 de ani de dominaţie a regimului comunist. Acest fenomen explică desprinderea celor şase republici majoritar musulmane din cadrul Uniunii Sovietice şi proclamarea lor ca state independente, în anul 1991.

5. Siberia şi Extremul Orient rusesc

În pofida faptului că ocupă un sfert din continentul asiatic, Siberia este o regiune neglijată de istorici, fiind privită, de obicei, ca o simplă prelungire a Rusiei, lipsită de specificitate istorică şi culturală. Acest lucru se datorează,

poate, densităţii extrem de reduse a populaţiei sale, risipită în imensitatea întinderilor friguroase mărginite de Munţii Urali, Oceanul Îngheţat de Nord, Oceanul Pacific şi deşerturile Asiei Centrale.

Din punct de vedere lingvistic, populaţiile siberiene tradiţionale fac parte din marea familie a popoarelor altaice, care cuprinde, în principal, neamurile turcice, mongole şi tunguse. În Siberia de Vest întâlnim seminţii fino-ugrice, cum sunt *hansi-mansi* sau *samoezii*, iar în rest predomină populaţiile tunguse, înrudite cu mongolii (*iakuţii*, *nanaiţii*, *ciuccii*). Credinţele religioase împărtăşite de triburile siberiene, până în epoca modernă, reflectau modul de viaţă primitiv al acestor comunităţi de vânători şi pescari. Animismul (personificarea, în spirit religios, a unor obiecte sau fenomene ale naturii), şamanismul (care presupune delirul extatic al preotului, în vederea dobândirii unor abilităţi magico-rituale), solidaritatea mistică dintre oameni şi animale sunt câteva trăsături care diferenţiază viaţa spirituală a populaţiilor siberiene, în raport cu marile religii monoteiste ale Asiei şi ale Orientului.

Cea mai mare parte a Siberiei a fost cucerită de Rusia într-un răstimp relativ scurt, la sfârşitul secolului al XVI-lea şi în primele decenii ale veacului următor. Vârful de lance al acestei expansiuni l-au format cazacii, o categorie de oameni liberi cu rosturi militare, care au jucat rolul de exploratori, soldaţi şi grăniceri. Ei erau angajaţi de marii negustori ruşi angrenaţi în valorificarea resurselor Siberiei (mai ales blănurile de animale), pentru a le proteja interesele comerciale. Cazacii au întemeiat aici primele aşezări şi forturi, la punctele de trecere peste marile râuri. Ulterior, statul rus îşi va impune autoritatea asupra acestor regiuni greu controlabile, pretinzând băştinaşilor un impozit sub formă de blănuri, dar fără a încerca să le schimbe modul de viaţă tradiţional.

În anii 1581–1582, o armată particulară de cazaci, comandată de hatmanul Ermak, trecea Munţii Urali şi cucerea hanatul Siberiei de Vest, o formaţiune politică mongolă, succesoare a Hoardei de Aur, situată pe râul Irtâş. În deceniile următoare, printr-un efort extraordinar, cazacii îşi extind autoritatea asupra câtorva milioane de km^2, fără a mai întâlni însă vreo rezistenţă militară semnificativă. În 1639 atingeau malurile Oceanului Pacific, iar în anul 1648 fondau primul port rusesc de aici, fortul Ohotsk. Supunerea populaţiilor siberiene a constituit o sarcină relativ uşoară, dar deplasarea de-a lungul uriaşelor suprafeţe îngheţate, menţinerea controlului asupra lor şi protejarea căilor de comunicaţie au reprezentat performanţe remarcabile. În expediţiile lor, cazacii au folosit cu succes căile fluviale siberiene, avansând, în lunile de vară, de-a lungul coastelor Oceanului Îngheţat de Nord şi urcând apoi, pe cursul marilor fluvii Obi, Enisei, Lena sau Kolâma, pentru a ajunge în regiunile meridionale ale Siberiei.

În sudul Siberiei, Rusia se loveşte însă de puterea Chinei manciuriene, aflată acum în plină expansiune. După o serie de dispute, în anul 1689, prin tratatul de la Nercinsk, frontiera dintre cele două ţări era stabilită pe o linie situată mult spre nord faţă de fluviul Amur, ceea ce îndepărta Rusia de accesul la Pacific într-o zonă liberă de gheţuri. Cu toate acestea, Rusia va respecta timp de aproape două secole delimitarea respectivă.

Spre nord şi est, direcţii în care singurul adversar îl constituiau întinderile nesfârşite ale tundrei, expansiunea Rusiei continuă în acelaşi mod impetuos. În secolul al XVIII-lea, expediţiile căpitanului Bering, explorator danez în serviciul ţarilor, conduc la ocuparea peninsulei Kamceatka şi a extremităţii nord-estice a continentului asiatic, peninsula Ciukotsk. Vânătorii de blănuri şi

navigatorii ruşi nu se vor opri însă nici la strâmtoarea Bering. La sfârşitul secolului al XVIII-lea ei debarcă pe continentul american şi încep să colonizeze Alaska, iar în primele decenii ale veacului următor se extind tot mai mult spre sud, până în California, unde întemeiază, în anul 1812, aşezarea de la Fort Ross.[29] Guvernul rus însă, care a neglijat, în general, valorificarea resurselor greu exploatabile ale Siberiei, se va arăta şi mai puţin interesat de îndepărtata sa posesiune americană, pe care o va vinde Statelor Unite, în anul 1867.[30]

În schimb, tot la mijlocul secolului al XIX-lea, Rusia îşi va îndrepta din nou atenţia asupra frontierei cu China, în contextul politicii sale de expansiune asiatică, promovată după înfrângerea suferită în Războiul Crimeii. În anii 1858–1860, profitând de criza internă şi externă care răvăşea în acel moment Imperiul Celest, Rusia îi smulge acestuia provincii întinse, în sud-estul Siberiei şi la Oceanul Pacific. Rusia dobândeşte astfel toate teritoriile de la nord de Amur, iar dincolo de acest fluviu se extinde până la frontiera cu Coreea, unde întemeiază Vladivostokul, cel mai important port al său la Pacific, într-o zonă liberă de gheţuri. Prin aceste noi posesiuni, organizate în aşa-numita Provincie Maritimă, Rusia ieşea din limitele Siberiei, devenind o prezenţă importantă şi în Extremul Orient. În deceniile premergătoare Primului Război Mondial, Rusia se va confrunta în această regiune cu o nouă mare putere asiatică, Japonia, cu care îşi dispută insula Sahalin, precum şi influenţa asupra Manciuriei şi Coreii.

---

[29] Până astăzi, comunităţile ortodoxe din Alaska şi din insulele Aleutine amintesc de această spectaculoasă expansiune transcontinentală a Rusiei.

[30] Ironie a istoriei (gândindu-ne la resursele aurifere şi petroliere care vor fi descoperite aici mai târziu!): singurul adversar al acestei tranzacţii a fost Congresul american, căruia preţul solicitat de ţar pentru Alaska — şapte milioane de dolari — i s-a părut o sumă prea ridicată.

Capitolul IV

RELIGIILE EXTREMULUI ORIENT (ASIA SUDICĂ ŞI RĂSĂRITEANĂ)

Continentul asiatic este caracterizat de o mare diversitate religioasă. Din acest punct de vedere, principalele civilizaţii din Extremul Orient se deosebesc profund de spaţiul cultural european sau de cel islamic. În această zonă nu s-a manifestat, de-a lungul istoriei, relaţia de identificare dintre o anumită civilizaţie şi o religie unică, ataşată acesteia, care să îi definească specificul. Dacă pentru civilizaţia europeană creştinismul reprezintă o componentă esenţială a identităţii sale, iar civilizaţia islamică poate fi definită în mod exclusiv prin dimensiunea ei religioasă, în majoritatea ţărilor asiatice lucrurile se prezintă într-un mod diferit. Mai ales în cazul Chinei şi al Japoniei, dar şi al Indiei sau al unor regiuni din Asia de Sud-Est, remarcăm coexistenţa câtorva religii principale în cadrul aceleiaşi ţări, naţiuni sau civilizaţii.

Numeroşi savanţi au încercat să identifice marile arii de civilizaţie care au împărţit omenirea, de-a lungul istoriei, utilizând criteriul apartenenţei religioase a societăţilor respective. Politologul american Samuel Huntington, de exemplu, a lansat teoria referitoare la „ciocnirea" dramatică a celor opt civilizaţii ale lumii contemporane, conflict la baza căruia ar sta diferenţele religioase existente între acestea (*the clash of civilisations*). Dar exemplul pluralismului religios care a caracterizat dintotdeauna China sau Japonia — fără ca acest pluralism să fragmenteze în vreun fel specificitatea celor două mari civilizaţii asiatice — ne arată că teoriile care suprapun religiile cu civilizaţiile, într-un mod rigid, sunt adeseori contrazise de realitate.

Diversitatea credinţelor prezente în Asia tradiţională este dublată de fervoarea care caracterizează viaţa religioasă din această regiune. Trăsătura respectivă, remarcată mai întâi de grecii antici, a fost transformată cu timpul într-un adevărat clişeu. Acest stereotip, creat de către europeni, contrapune raţionalismul şi materialismul — specifice civilizaţiei occidentale — vieţii spirituale profunde care i-ar defini pe asiatici şi orientali. Occidentul ar fi excelat în opera de supunere a spaţiului, ceea ce i-a conferit puterea, în timp ce Orientul s-ar fi remarcat prin stăpânirea timpului, dobândind astfel înţelepciunea. În ce măsură asemenea aforisme sunt rodul unor observaţii empirice judicioase sau constituie speculaţii ieftine şi generalizări nefondate — reprezintă o întrebare pe marginea căreia se poate medita îndelung.

În orice caz, în secolul al XX-lea, numeroşi europeni sau nord-americani, nesatisfăcuţi de oferta spirituală a civilizaţiei occidentale, şi-au îndreptat atenţia spre universul religios al Asiei tradiţionale. Aşa a fost cazul gânditorului francez René Guénon, care s-a convertit la islamism şi a scris despre superioritatea spirituală a Orientului în raport cu Occidentul, sau al românului Mircea Eliade, care a plecat în India pentru a căuta izvoarele unei existenţe religioase autentice. Străvechea imagine mentală a contrastului radical care l-ar diferenţia pe europeanul raţional de orientalul imaginativ explică şi succesul de care s-au bucurat religiile asiatice, tehnicile yoga sau meditaţia transcendentală, în rândurile tineretului din Europa sau din America, pe parcursul ultimelor decenii. Asemenea construcţii mentale schematice, menite să esenţializeze şi să traducă în limbajul mitului diferenţele culturale, au întreţinut mereu complexele, resentimentele

şi autoculpabilizările conştiinţei occidentale, confruntată cu acest *alter-ego* neliniştitor, reprezentat de spiritualitatea orientală.[31]

1. Clasificarea religiilor asiatice

Într-o clasificare *sui-generis*, bazată pe criteriul originii şi al datei de apariţie, putem distinge, în ansamblul credinţelor religioase asiatice, un substrat, un strat şi un superstrat. *Substratul* este format din străvechile religii animiste, care au supravieţuit până în epoca modernă, mai ales sub forma şamanismului practicat de populaţiile siberiene. Mongolii şi popoarele turcice din Asia Centrală au împărtăşit, de asemenea, credinţe religioase animiste, până când au adoptat budismul, respectiv islamismul. *Stratul* propriu-zis al marilor religii asiatice orientale, născute pe acest continent şi strâns legate de specificul civilizaţiei sale, cuprinde hinduismul, budismul, daoismul, confucianismul şi shintoismul. Evident, acestea au încorporat, într-o măsură mai mare sau mai mică, moştenirea străveche a cultelor animiste, existente înaintea apariţiei marilor religii. În fine, *superstratul* religios al Asiei orientale este compus din cele două mari religii apărute în sânul popoarelor semitice, creştinismul şi islamismul. Din perspectiva tradiţională a Asiei orientale, credinţele respective pot fi considerate, aşadar, nişte religii străine, care au pătruns în acest spaţiu la o dată mai târzie.

[31] Să amintim doar succesul pe care l-au cunoscut religiile orientale în rândurile generaţiei „beat" sau „flower-power", din anii '60–'70 ai secolului trecut. Mirajul spiritualităţii asiatice era asociat cu consumul de droguri, dar şi cu non-violenţa, protecţia animalelor, vegetarianismul, tehnicile contemplative sau artele marţiale.

Cu toate acestea, creştinismul şi mai ales islamismul s-au implantat temeinic în Extremul Orient, devenind componente esenţiale ale geografiei culturale asiatice. Creştinismul, de exemplu, este reprezentat de comunităţi minoritare răspândite în toate ţările Asiei, unele foarte vechi (cum este cazul creştinilor nestorieni din China), altele mai recente, apărute ca urmare a eforturilor misionare din perioada expansiunii coloniale. În Extremul Orient există chiar ţări compact creştine, aşa cum este Republica Filipinelor, unde majoritatea populaţiei a devenit catolică, pe parcursul stăpânirii spaniole, care a durat între anii 1521–1898. În Coreea de Sud, la ora actuală, circa o treime din populaţie este catolică sau protestantă, în urma spectaculosului proces de convertire la creştinism a credincioşilor budişti, survenit după Al Doilea Război Mondial.

Religia islamică a cunoscut un destin şi mai strălucit, de-a lungul întregului continent asiatic. Astăzi, Islamul constituie una dintre principalele religii ale Extremului Orient, iar cele mai mari concentrări de populaţie musulmană de pe glob nu mai sunt localizate în statele arabe, în Turcia sau în Iran, ci în ţări din Asia Sudică şi Răsăriteană. În afara regiunilor islamizate încă din primele secole ale cuceririi arabe (Orientul Mijlociu şi Asia Centrală, până la hotarele Chinei şi ale Indiei), religia musulmană a pătruns masiv şi în Asia de Sud-Est. Ea este prezentă mai ales în zonele maritime din Asia Sud-Estică, deschise în mod natural în faţa navigatorilor şi comercianţilor arabi, plecaţi în căutarea mirodeniilor din Insulinda şi a mătăsurilor din China. Aceşti navigatori sunt cei care au propagat credinţa în Allah până în regiuni atât de îndepărtate. Aşa a fost cazul coastelor Malaieziei şi ale uriaşului arhipelag indonezian, ai căror locuitori au adoptat islamismul în secolul al XV-lea. Indonezia de astăzi, cu cele două sute de milioane de locuitori ai săi, este cea mai mare ţară musulmană din lume.[32] Islamul cuprinde, aşadar,

[32] Urmată de Pakistan şi de Bangladesh, ca ţări majoritar musulmane. India, unde adepţii Islamului nu constituie „decât" o minoritate (120 de milioane de locuitori!), se află pe locul trei în lume, în privinţa numărului de credincioşi musulmani.

de-a lungul Asiei Orientale, o fâşie discontinuă de teritorii sudice, cu populaţie numeroasă, mergând din Pakistan şi Bangladesh, până în sudul insulelor Filipine.

Dacă facem însă abstracţie de creştinism şi de islamism, observăm că majoritatea populaţiilor care trăiesc în Extremul Orient au adoptat religii autohtone, născute şi afirmate în această regiune. Ele sunt cele care dau nota specifică a respectivelor societăţi asiatice. Principalele societăţi şi civilizaţii afirmate aici de-a lungul istoriei, în primul rând India, China şi Japonia, sunt dominate de religii asiatice orientale. De asemenea, aceleaşi religii sunt împărtăşite în majoritatea ţărilor continentale din sud-estul asiatic (Birmania, Thailanda, Cambodgia, Laos, Vietnam), precum şi în regiunile a căror istorie a fost strâns legată de expansiunea civilizaţiei hinduse, chineze sau japoneze, cum ar fi Nepalul, Tibetul, Mongolia şi Coreea.

Iudaismul, creştinismul şi islamismul sunt religii monoteiste, apărute în sânul populaţiilor semitice de evrei şi arabi, care locuiau la marginile pustiurilor Arabiei. Ele se bazează pe ideea existenţei unui Dumnezeu unic şi atotputernic şi au fost revelate omenirii de profeţi cum au fost Moise, Isus sau Mahomed. Toate cele trei mari religii au o doctrină extrem de coerentă şi sistematică, expusă în paginile unor Cărţi sacre, prin intermediul cărora a fost transmis Adevărul acestor credinţe.

În contrast cu rigoarea care caracterizează religiile Cărţii, credinţele religioase din Asia Orientală par stufoase, incoerente şi instabile, atunci când sunt analizate din perspectiva unui creştin sau a unui musulman. Religiile asiatice pendulează între politeism şi monoteism (aşa cum face hinduismul), neagă uneori existenţa unui Dumnezeu creator (cazul budismului), se prezintă sub

forma unei filosofii morale şi sociale (confucianismul), iar credincioşii lor practică un sincretism religios de neconceput pentru un european, aderând în mod simultan la două sau trei religii diferite. Analizând credinţele orientale, ne este greu să spunem, adeseori, dacă avem de a face cu o religie veritabilă (în înţelesul pe care îl dăm noi acestei noţiuni), sau este vorba despre un sistem filosofic, un îndrumar de exerciţii fizice, de tehnici erotice sau de meditaţie, despre un set de ceremonii şi ritualuri formale sau chiar despre o formă de ateism. Desigur, acest lucru nu înseamnă că societăţile asiatice împărtăşesc o experienţă religioasă total diferită, în comparaţie cu creştinii sau musulmanii, ci doar că formele ei de manifestare sunt specifice, fiind mai greu de descifrat, dacă ne raportăm doar la sensul pe care îl dau vieţii religioase europenii.

2. Religiile Indiei

India, uriaşul subcontinent care adăposteşte una dintre cele mai mari aglomerări umane ale planetei, este caracterizată de o uimitoare diversitate etno-lingvistică şi culturală. Ea ilustrează perfect şi principalele trăsături ale religiozităţii asiatice, adică pluralismul, sincretismul şi intensitatea vieţii religioase.

În India coexistă şase religii principale. Patru dintre ele, respectiv *hinduismul*, *budismul*, *jainismul* şi religia *sikh*, sunt considerate credinţe autohtone, specific indiene, deoarece au luat naştere în cuprinsul acestui spaţiu. Celelalte două, *islamismul* şi *creştinismul*, sunt religii străine, aduse în India de către cuceritorii care au dominat-o timp de o mie de ani. Deşi hinduismul este religia majoritară, fiind strâns legat de identitatea politică şi

culturală a Indiei, acest lucru nu înseamnă că restul credinţelor religioase, deşi minoritare, nu şi-ar fi pus amprenta, în mod apăsat, asupra civilizaţiei indiene.

Hinduismul este o religie străveche, care îşi are originea în mitologia vedică[33] a populaţiilor indoeuropene, pătrunse în India în mileniul al II-lea înaintea erei noastre. În mileniul I î.e.n., pe baza religiei vedice, s-a format religia brahmanică. În primele secole ale erei noastre, brahmanismul a absorbit numeroase elemente ale religiei concurente budiste. În urma acestui proces a luat naştere o nouă religie, hinduismul, concepţia religioasă pe care a adoptat-o majoritatea populaţiei indiene.[34]

Hinduismul preia din religia brahmanică ideea existenţei unui spirit universal, numit *Brahman*. Scopul final al existenţei este contopirea tuturor spiritelor individuale în această esenţă universală, lucru care se realizează prin transmigraţia sufletelor, adică prin reîncarnarea acestora (*avatara*) de-a lungul mai multor vieţi. Calea care permite atingerea scopului final presupune un comportament ascetic, depăşirea condiţiei umane, renunţarea la bunurile trecătoare ale vieţii cotidiene. Aceste norme morale reprezintă, de fapt, valorile supreme ale hinduismului.

Mitologia hinduistă cuprinde sute de zeităţi, dar, adeseori, acestea sunt percepute de credincioşi ca ipostaze ale unei singure divinităţi, întruchipată sub diferite înfăţişări. Din acest motiv, hinduismul se încadrează cu

---

[33] De la *Veda* („Ştiinţa"); termenul se foloseşte frecvent şi la plural (*Vedele*) = ansamblu vast de scrieri religioase brahmanice, redactate în sanscrită, limba populaţiei ariene antice din India. Cel mai cunoscut ciclu al *Vedelor* cuprinde *Upanişadele*, comentarii care aprofundează învăţătura religioasă brahmanică şi stau la baza hinduismului.

[34] Termenul „hinduism" este de dată recentă, fiind creat de britanici, în jurul anilor 1830.

greu în categoriile clasice ale istoriei religiilor (monoteism sau politeism), ceea ce i-a determinat pe savanţi să aprecieze că avem de-a face cu un *henoteism*, adică o religie care recunoaşte, pe lângă o divinitate supremă, aparent unică, şi existenţa altor zeităţi. Cele mai cunoscute figuri ale panteonului hinduist sunt grupate în triada formată din Brahma (principiul creator al universului), Vishnu (păstrătorul acestuia) şi Shiva (principiul distrugător al universului).

Hinduismul a preluat din religia brahmanică şi sistemul celor patru caste în care este împărţită societatea indiană[35], sistem care s-a menţinut, într-o formă diversificată, până în epoca modernă. Hinduiştii cred că reîncarnările succesive ale fiecărui individ nu pot avea loc decât în cadrul aceleiaşi caste. Destinul uman nu are nici un sens în afara condiţionării sale sociale, definită prin apartenenţa la o anumită castă. Datorită acestei credinţe puternice, hinduismul joacă şi rolul unei filosofii morale şi sociale, care permite menţinerea structurii tradiţionale a societăţii indiene.

În schimb, în pofida faptului că reprezintă principalul liant ideologic şi spiritual al Indiei, hinduismul nu este o religie bine organizată şi conturată. El nu dispune de o ierarhie clericală şi nici de o doctrină canonică, unanim recunoscută, iar ritualurile şi cultul său fluctuează de la o regiune la alta. De aceea, hinduismul poate fi considerat

[35] Cele patru caste (*vama*) tradiţionale sunt: preoţii brahmani (*brahmana*), războinicii şi conducătorii (*kşatriya*), agricultorii independenţi şi negustorii (*vaisya*), slujitorii celorlalte caste, meseriaşi, plugari dependenţi etc. (*sudra*). Toţi oamenii din afara castelor erau lipsiţi de drepturi şi de identitate socială, alcătuind categoria „celor care nu pot fi atinşi" (*paria*). Trecerea dintr-o castă în alta sau căsătoriile mixte erau strict interzise. Astăzi, în India există câteva mii de caste, apărute treptat, în urma diversificării sociale, etnice şi culturale.

mai curând un sistem socio-religios şi o concepţie generală despre viaţă, decât o religie în sensul preponderent teologic pe care îl presupun alte credinţe.

Jainismul este o religie care cuprinde doar câteva milioane de adepţi, ceea ce reprezintă o minoritate redusă, la scara populaţiei Indiei. Întemeietorul eponim al acestei credinţe a fost înţeleptul Jina, care a trăit în secolul al VI-lea î.e.n., fiind, aşadar, un contemporan al lui Buddha. Religia jainistă prezintă multe asemănări cu hinduismul şi budismul, ducând la extrem ideea ascezei şi a non-violenţei. Asceţii jainişti trăiesc fie complet goi, fie înveşmântaţi în alb. Deoarece cred că între toate componentele universului există o strânsă legătură, jainiştii se abţin de la uciderea oricărei făpturi însufleţite, inclusiv a celor mai neînsemnate gângănii. Refuzând să poarte arme şi să practice meserii care ar pune în pericol existenţa vreunei vieţuitoare, jainiştii s-au specializat în producerea de bijuterii, iar astăzi lucrează în bănci sau în administraţie. Astfel, ei au devenit o minoritate prosperă şi cultivată, extrem de respectată în India, reuşind să nu se lase antrenaţi în conflictele religioase şi intercomunitare din patria lor. Doctrina non-violenţei, pusă la loc de cinste de jainişti şi prezentă în toate religiile tradiţionale indiene, a influenţat şi acţiunea politică promovată de Mahatma Gandhi, liderul mişcării indiene pentru independenţă, din prima jumătate a secolului al XX-lea.[36]

Religia *sikh* constituie o altă credinţă minoritară din India, care s-a afirmat însă deosebit de pregnant în istorie. Fiind plasată, din punct de vedere geografic, la frontiera dintre Islam şi lumea hindusă, religia *sikh* este, de fapt, o combinaţie originală a celor două credinţe. Ea a fost

[36] Gandhi era însă de religie hinduistă, aparţinând castei *vaisya*.

fondată în secolul al XV-lea şi este răspândită până astăzi, în mod exclusiv, în rândurile unei părţi a populaţiei punjabi, din nord-vestul Indiei. Capitala religioasă a credincioşilor *sikh* se află în oraşul sfânt Amritsar, din Punjabul indian. Credincioşii *sikh* formează o minoritate extrem de războinică, iar portul pumnalului reprezintă unul dintre semnele lor distinctive.

De-a lungul timpului, s-a dezvoltat un conflict acerb între hinduşi şi *sikh*-şi. Aceste tensiuni au atins un punct culminant în anul 1984. După ce, în urma unor incidente, „templul de aur" de la Amritsar a fost asediat de trupele indiene, Indira Gandhi, şefa guvernului de la Delhi, era asasinată de propriile sale gărzi, formate în mod tradiţional din soldaţi *sikh*. Alături de conflictul intercomunitar care îi opune pe hinduşi musulmanilor, rivalitatea istorică dintre hinduşi şi minoritatea *sikh* reprezintă cea de-a doua mare problemă internă a Indiei contemporane.

3. Budismul: o religie cu vocaţie universală

Jainismul şi religia *sikh* nu reprezintă însă decât două credinţe minoritare, a căror arie de răspândire este limitată la spaţiul indian. Budismul — care, alături de hinduism, este cea de-a doua mare religie a omenirii născută în India — s-a bucurat de un destin diferit. Spre deosebire de celelalte credinţe indiene, budismul a cunoscut o răspândire remarcabilă pe întreg continentul asiatic, iar astăzi chiar dincolo de limitele acestuia. Din acest punct de vedere, al răspândirii geografice, în sânul unor popoare şi culturi diferite, budismul este singura credinţă orientală care merită denumirea de religie universală, alături de creştinism şi de islamism.

Religia budistă a apărut în secolele VI–V î.e.n., când se pare că a trăit întemeietorul acestei credinţe, Buddha Śākyamuni. Deşi s-a născut ca o reacţie îndreptată împotriva religiei brahmanice şi a sistemului social rigid al castelor indiene, budismul prezintă o serie de elemente comune cu brahmanismul, de exemplu credinţa că fiecare om cunoaşte mai multe vieţi succesive.

Religia budistă a ajuns într-o poziţie dominantă în India în ultimele secole dinaintea erei creştine, când a devenit chiar religie de stat. Imediat după aceea însă, budismul a pierdut majoritatea terenului câştigat în India, în faţa noii religii hinduiste, afirmată în primele secole ale erei noastre. Pe tot parcursul epocii moderne, până astăzi, budismul nu a mai fost decât un cult minoritar în patria sa de origine. Pe de altă parte însă, nu trebuie uitat nici faptul că budismul a influenţat puternic noua credinţă hinduistă, devenită religia dominantă a subcontinentului indian.

Budismul pune în centrul atenţiei sale fiinţa umană. Deşi admite existenţa unor divinităţi, el este o religie *nonteistă*, deoarece combate teoria brahmanică potrivit căreia ar exista un Dumnezeu creator. Budismul şi-a datorat succesul, atât la originile sale, cât şi în zilele noastre, caracterului său extrem de democratic. El afirmă că toţi oamenii sunt egali în faţa suferinţei şi au acelaşi drept de a obţine mântuirea, eliberarea finală, indiferent de condiţia lor socială. Toţi oamenii pot să ajungă în Nirvāna, adică să pună capăt reîncarnărilor lor succesive şi existenţei aducătoare de suferinţă, obţinând liniştea absolută şi fericirea eternă. Acest lucru poate fi realizat cu ajutorul contemplaţiei yoga şi a practicării consecvente a virtuţilor. Tehnicile contemplative şi ascetice yoga înlesnesc contopirea omului în Nirvāna, îl ajută să se detaşeze de constrângerile lumeşti, pentru a dobândi o cunoaştere superioară, de natură mistică.

Ideea că orice formă de existenţă presupune o adâncă suferinţă, doctrina non-violenţei şi a renunţării, importanţa acordată moralei, compasiunii şi faptelor bune reprezintă câteva teme de bază ale religiei budiste.[37]

Din punct de vedere al organizării religioase, budismul timpuriu a refuzat orice formă de ierarhie sacerdotală, ca şi practicarea ritualurilor, fiind, aşadar, o religie fără preoţi. Existau doar cunoscuţii călugări budişti, care duceau o viaţă ascetică şi contemplativă în mănăstiri şi se bucurau de respectul credincioşilor laici, dar nu se poate vorbi despre o linie de separaţie rigidă între cele două categorii de practicanţi ai religiei budiste, laici şi călugări.[38]

După cum am văzut, de-a lungul primelor secole ale erei noastre, budismul şi-a pierdut poziţia dominantă pe care o ocupase la un moment dat în patria sa de origine, India. În schimb, el a cunoscut o răspândire spectaculoasă în tot restul Extremului Orient, din Asia Centrală până în Japonia şi din Mongolia până în insula Ceylon. Pentru o vreme, budismul a reuşit să cucerească aproape întreaga Asie.[39]

Dar tot atât de adevărat este şi faptul că, în cele din urmă, budismul nu a reuşit să se menţină ca religie majoritară decât în câteva ţări din Asia de Sud şi de Sud-Est,

---

[37] După cum se observă cu uşurinţă, aceste trăsături se regăsesc şi în cazul credinţei creştine. Pentru raporturile doctrinare dintre cele două religii, vezi consideraţiile papei Ioan Paul al II-lea, din volumul *Să trecem pragul speranţei*.

[38] În fazele mai târzii ale religiei budiste apar şi călugări cu funcţii sacerdotale, care îndeplinesc ritualuri şi alte practici de cult. În China şi în Japonia ei se numesc *bonzi*.

[39] Cea mai vestică populaţie adeptă a religiei budiste sunt kalmucii, un neam de origine mongolă, care trăieşte în nord-vestul Mării Caspice, între Volga şi Don. Din punct de vedere al situării geografice, kalmucii sunt un popor european.

fiind izgonit sau supus convertirii în multe regiuni pe care le dominase anterior. Acest lucru se explică prin lipsa de combativitate a budismului, a cărui filosofie pune un accent deosebit pe ideea non-violenţei. De asemenea, regresul aparent al budismului originar s-a datorat şi caracterului nesistematic al acestei religii, care nu dispunea de o ierarhie clericală, de organizare religioasă şi de ritualuri. Budismului i-au lipsit, aşadar, tocmai principalele mijloace practice de afirmare specifice marilor religii, prin care acestea au reuşit să se impună în rândurile societăţii, dincolo de seducţia principiilor lor spirituale.

Pe de altă parte, această „carenţă" a budismului tradiţional a reprezentat şi un avantaj, permiţându-i să coabiteze în mod discret cu alte credinţe şi să supravieţuiască în forme sincretice. Chiar dacă nu ocupă poziţia dominantă, budismul reprezintă, până astăzi, un element de bază al vieţii religioase din China şi din Japonia, unde adepţii confucianismului sau ai shintoismului nu ezită să calce pragul templelor budiste.

În secolul I e.n., în sânul budismului a avut loc o mare schismă, comparabilă cu cea care a împărţit lumea creştină între catolici şi ortodocşi. Cele două ramuri rezultate poartă denumirea de budism *mahāyāna* (Marele Vehicul) şi budism *hīnayāna* (Micul Vehicul). Termenul de „Mic Vehicul" (hīnayāna) nu reprezintă însă decât o denumire peiorativă dată acestei subdiviziuni a budismului de către ramura concurentă (care şi-a rezervat pentru sine denumirea de „Marele Vehicul"). De aceea, este mai corect să folosim, pentru budismul hīnayāna, denumirea de *Theravāda* („Doctrina celor bătrâni"), pe care şi-o dau înşişi adepţii acestei confesiuni budiste.

Budismul Theravāda, care a conservat o formă tradiţionalistă a religiei lui Buddha, s-a răspândit în câteva

ţări din Asia Sudică şi Sud-Estică, în care a rămas, până astăzi, religia dominantă, împărtăşită de majoritatea populaţiei. Domeniul Theravādei cuprinde Sri Lanka (insula Ceylon, din sudul Indiei), precum şi blocul compact format din patru ţări ale Asiei Sud-Estice: Birmania, Thailanda, Laos şi Cambodgia. Identitatea politică şi culturală a acestor state este strâns legată de budismul theravādin, considerat religia oficială a ţărilor respective. Deşi credinţa lor le interzicea să utilizeze armele, de-a lungul istoriei au existat şi situaţii în care budiştii din ţările respective au abandonat principiul non-violenţei şi au luptat împotriva unor agresiuni venite din exterior, cu atât mai mult cu cât acestea au fost percepute ca un atentat la adresa religiei budiste.

Mahāyāna (sau Marele Vehicul) reprezintă o variantă reformată a budismului originar. Acest curent a reuşit să dea un nou avânt religiei budiste, aflată în recul în India. Adepţii Marelui Vehicul au acordat o atenţie mai mare prozelitismului şi tuturor modalităţilor de influenţare a vieţii laice, promovând astfel o tendinţă cu totul străină budismului clasic. În acest scop, budismul mahāyāna a procedat la divinizarea lui Buddha şi a pus bazele unui cult budist, prin construirea de temple şi statui gigantice ale lui Buddha. Din India, unde a luat fiinţă în secolul I e.n., Marele Vehicul s-a răspândit în Nepal, Tibet, Mongolia, China, Japonia, Coreea şi Vietnam. Budismul mahāyāna este mult mai eterogen, în comparaţie cu cel theravādin, cunoscând numeroase curente şi variante autonome. În majoritatea regiunilor în care este prezent, el nu a devenit o religie dominantă, oficială, ci a coabitat cu alte credinţe.

În Tibet şi Mongolia, budismul mahāyāna s-a dezvoltat în varianta *lamaistă*. Spre deosebire de alte ramuri ale budismului,

lamaismul s-a structurat ca o biserică organizată, aflată sub autoritatea unui lider religios suprem, care poartă titlul de Dalai-Lama. În statul tibetan, Dalai-Lama, care rezida în capitala Lhasa, nu deţinea doar puterea religioasă, ci şi întreaga autoritate politică. Din secolul al XV-lea şi până în anul 1951, când Tibetul a fost anexat de China comunistă, această ţară muntoasă a fost organizată ca o teocraţie, condusă de clerul lamaist.

Budismul mahăyăna a cunoscut o largă răspândire în China, integrându-se în tradiţia culturală a acestei ţări şi devenind un element esenţial al spiritualităţii chineze. Influenţa politică şi culturală a Chinei a facilitat răspândirea budismului mahăyăna în alte ţări asiatice, unde religia budistă a fost adoptată în calitatea sa de componentă a prestigioasei civilizaţii chineze. Aşa a fost cazul Coreii, al Vietnamului şi al Japoniei.

4. Pluralismul religios al Chinei: daoism, confucianism, budism

Dacă facem abstracţie de activa comunitate creştină sau de minoritatea musulmană din nord-vestul ţării (provincia Xinjiang), în China se pot distinge trei religii tradiţionale: *daoismul*, *confucianismul* şi *budismul*. Spre deosebire de India, unde pluralismul credinţelor se exprimă prin existenţa unor comunităţi religioase separate, în China, fenomenul cel mai caracteristic îl reprezintă împletirea celor trei religii principale. Majoritatea chinezilor aderă la toate cele trei credinţe, amalgamând, într-o măsură mai mare sau mai mică, elemente de dogmă religioasă, de ritual sau de devoţiune individuală aparţinând unor religii diferite. Unii observatori occidentali, surprinşi

de această mobilitate religioasă, au ajuns să afirme că în civilizaţia chineză nu există o religie veritabilă, în condiţiile în care budismul este un import indian, daoismul are mai mult un caracter magic, decât religios, iar confucianismul este o filosofie.

Daoismul are la bază ideile filosofului chinez Lao Zi, care a trăit în secolul VI î.e.n. Potrivit acestora, Dao (sau Calea) este principiul universal care asigură ordinea şi funcţionarea universului. El se manifestă prin contradicţia dintre cele două principii cosmogonice, *yin* şi *yang*[40], al căror impact neîntrerupt determină toate transformările care se petrec în lume. Plecând de la sistemul contradicţiei dintre *yin* şi *yang*, daoismul dezvoltă o întreagă cosmologie, precum şi o gândire medicală extrem de elaborată.

Cu toate că se bazează pe concepte atât de abstracte, daoismul este, prin excelenţă, o religie populară, ancorată profund în sensibilitatea mulţimilor chineze. Popularitatea sa este asigurată de cultul fervent al diferitelor spirite şi figuri sacre, dintre care cel mai important este Stăpânul Ceresc. Deşi religia daoistă nu dispune de un corp preoţesc propriu-zis, există, în schimb, călugări, mănăstiri şi temple, iar ceremoniile religioase sunt celebrate de maeştrii daoişti, călugări sau laici extrem de respectaţi în fiecare comunitate. Pentru asceţii daoişti, obiectivul principal al existenţei umane trebuie să fie căutarea „nemuririi", adică identificarea cu Dao. Acest lucru poate fi realizat prin exerciţii fizice şi spirituale, prin practicarea contemplaţiei mistice, dar şi a artelor marţiale, a picturii sau a caligrafiei.

[40] *Yin* este principiul negativ, feminin, care simbolizează întunericul, frigul, dublura, în timp ce *yang* este principiul pozitiv, masculin, al luminii, al căldurii, a ceea ce este principal.

A doua mare religie chineză, *confucianismul*[41], a fost întemeiată de filosoful Kong Qiu, care a trăit tot în secolul al VI-lea î.e.n, ca şi Lao Zi. În cultura europeană, el este cunoscut sub un nume latinizat („Confucius"), pe care i l-au atribuit misionarii iezuiţi din secolul al XVII-lea. Prin opera sa, Confucius nu a dorit să întemeieze o religie, ci doar să alcătuiască un corpus al culturii tradiţionale chineze, conţinând principalele teorii filosofice, etice şi religioase. Doctrina confucianistă urmăreşte consolidarea ordinii morale, sociale şi politice a Chinei tradiţionale, explicând, totodată, modul în care această societate se integrează, armonios, în ansamblul universului. Confucianismul propune, în primul rând, norme de comportament. Viaţa oamenilor trebuie să se bazeze pe virtute (*ren*), ceea ce presupune respectarea etichetei sociale, adică a moravurilor, datinilor şi ritualurilor. În acest fel, fiecare individ trebuie să se comporte potrivit locului pe care îl ocupă într-o societate ierarhizată, care îl are în fruntea sa pe împărat.

Dimensiunea propriu-zis religioasă a acestei doctrine este asigurată de practicile sale de cult. Un loc esenţial în cadrul confucianismului îl ocupă ritualurile, în cadrul cărora se celebrează cultul strămoşilor şi al Cerului. În mod tradiţional, cultul Cerului era oficiat doar de împărat. De asemenea, un rol important îl avea arta divinaţiei, adică descifrarea tainelor viitorului de către prezicători. În pofida acestor accente ceva mai „mistice", ritualurile confucianiste nu sunt practicate din raţiuni teologice, ci mai ales din motive sociale şi morale. Rolul lor principal este acela de a influenţa pozitiv conduita oamenilor şi de a asigura armonia socială.

---

[41] Termenul „confucianism" a fost creat de misionarii creştini europeni, în secolul al XVII-lea.

Cele două mari concepţii religioase născute în China, daoismul şi confucianismul, au ocupat locuri extrem de diferite în istoria acestei ţări. Confucianismul a fost întreţinut de elita intelectuală chineză, fiind propagat prin intermediul statului şi al administraţiei. Cu timpul, el a devenit doctrina oficială a statului chinez, o ideologie utilizată în vederea legitimării puterii imperiale. Daoismul, în schimb, a rămas mereu o religie populară, neoficială, practicată intens la nivelul comunităţilor locale, dar ignorată sau chiar persecutată, adeseori, de autorităţile statului.

În primele secole ale erei noastre, budismul mahāyāna s-a răspândit şi el în China. Sub influenţa daoismului local, în China s-a dezvoltat budismul *zen*[42], axat pe o tehnică specifică a meditaţiei individuale. De atunci încolo, cultura chineză a rămas marcată în mod definitiv de toate cele trei mari religii, care s-au tolerat reciproc la nivelul sensibilităţii populare, fiind practicate în mod sincretic.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, intelectualii reformatori chinezi, care doreau modernizarea ţării, considerau că daoismul reprezintă o rămăşiţă ruşinoasă a tradiţiilor feudale, înapoiate, ale Chinei. Confucianismul, pe de altă parte, a fost puternic afectat de prăbuşirea puterii imperiale, în anul 1911. Regimul comunist, instaurat în 1949, a promovat ateismul, încercând să submineze toate formele vieţii religioase. Cu toate acestea, la ora actuală se constată supravieţuirea tuturor celor trei mari religii ale Chinei, precum şi un proces de revalorizare a moştenirii acestora.

---

[42] De fapt, în China, această formă larg răspândită a budismului se numeşte *chan*. În Japonia, unde a cunoscut maxima sa popularitate, ea a fost numită *zen*, denumire care a rămas apoi consacrată în istoria religiilor.

5. Religiile Japoniei: simbioza dintre shintoism şi budism

Într-un mod asemănător cu situaţia din China, viaţa spirituală a japonezilor este caracterizată şi ea de practicarea sincretică a mai multor religii. Cele două religii tradiţionale ale Japoniei, care fac obiectul acestei coabitări, sunt *shintoismul* şi *budismul.*

Shintoismul este o străveche religie populară, pe care nu o împărtăşesc decât japonezii, motiv pentru care a fost considerată o religie etnică. Avându-şi originea în credinţele animiste ale populaţiilor japoneze primitive, shintoismul este o religie politeistă, care celebrează un număr impresionant de divinităţi indigene (*kami*): „opt sute de miriade", după cum afirmă tradiţia shintoistă. Aceşti kami personifică elementele naturii, astrele, munţii, râurile, mergând până la diferite plante, stânci sau izvoare. Unii kami sunt legaţi de diverse meserii, obiecte de îmbrăcăminte sau din viaţa cotidiană, în timp ce alţii sunt spirite ale strămoşilor Casei imperiale ori ale războinicilor renumiţi. Toate aceste divinităţi sunt venerate mai ales în sanctuare, locuri de rugăciune şi pelerinaj pe care japonezii le preţuiesc în mod deosebit. Armonia triunghiulară care trebuie să existe între zei, oameni şi mediul ambiant reprezintă un element esenţial al acestei religii aproape panteiste, care divinizează frumuseţile peisajului şi ale naturii.

Spre deosebire de zeităţile marilor religii monoteiste, divinităţile shintoiste nu sunt atotputernice şi atotştiutoare. Pe de altă parte, datorită structurii politeiste a panteonului său, shintoismul recunoaşte existenţa divinităţilor altor culte, considerând că toate zeităţile pot coexista în mod armonios.

Un loc important în cadrul religiei shintoiste îl ocupă cultul domestic, pe care îl practică fiecare familie, în cadrul căminului său. Acesta presupune ritualurile săvârşite în faţa micilor altare de acasă, unde sunt celebrate divinităţile familiei şi spiritele celor morţi. Shintoismul domestic, popular, este lipsit de organizare şi se bazează pe practicile religioase individuale, eventual pe cele ale unui grup restrâns de credincioşi, legaţi de un sanctuar.

Există şi un cult shintoist imperial. În cadrul acestuia, sunt celebrate divinităţile Casei imperiale, în frunte cu zeiţa-soare, Amaterasu O-mikami. În mod tradiţional, se considera că din această divinitate supremă descinde familia domnitoare a Japoniei.

Începând cu secolul al VI-lea e.n., în Japonia pătrunde *budismul mahāyāna*, importat din China şi din Coreea. Un rol important în această expansiune îl au curentele mistice din cadrul budismului chinez, în primul rând *tantrismul*. Mai târziu, budismul nipon va fi influenţat puternic de doctrina *zen*, principala formă pe care a îmbrăcat-o religia budistă în China şi mai ales în Japonia.

Budismul *zen* a cunoscut o mare popularitate în arhipelagul nipon, fiind sprijinit de împăraţi şi de nobilime. Pe parcursul perioadei medievale, el a devenit religia oficială a Japoniei. Acest fapt s-a datorat prestigiului imens de care s-a bucurat aici cultura chineză, o sursă spirituală care a influenţat profund întreaga civilizaţie japoneză. Cu toate acestea, vechea religie shintoistă nu a dispărut, iar între budismul japonez şi shintoism s-a stabilit o relaţie de interacţiune reciprocă, o simbioză care durează până astăzi. Împăraţii au încercat să pună în serviciul statului ambele religii, iar călugării budişti au stabilit un sistem de corespondenţe, prin care divinităţile shintoiste erau integrate în panteonul budist.

După anul 1868, când începe Era Meiji şi procesul de modernizare al Japoniei, noile autorităţi au încercat să impună japonezilor o religie unică, aptă să devină liantul spiritual al unei naţiuni moderne şi civilizate. În mod firesc, ei şi-au îndreptat atenţia spre shintoism, al cărui caracter arhaic, specific japonez, rezona perfect cu cerinţele ideologiei naţionaliste. De asemenea, promovarea shintoismului, strâns legat de cultul imperial, urmărea să legitimeze autoritatea *mikado*-ului.

Cu toate acestea, încercarea guvernelor din primii ani ai Erei Meiji de a transforma shintoismul într-o religie naţională, prin separarea acestuia de budism şi defavorizarea religiei budiste, s-a soldat cu un eşec. Practicarea sincretică a celor două religii era un fenomen prea puternic înrădăcinat în mentalitatea japoneză pentru ca el să poată fi dislocat prin intermediul unei ideologii de stat.

În cele din urmă, autorităţile s-au mulţumit să despartă shintoismul religios, marcat de practicile religioase tradiţionale, de shintoismul de stat. Acesta din urmă a devenit o ideologie oficială, menită să cultive sentimentul datoriei civice şi să promoveze cultul împăratului, la fel cum o făceau sistemul de învăţământ sau propaganda desfăşurată prin intermediul armatei. În acest fel, până la Al Doilea Război Mondial, shintoismul de stat din Japonia a îndeplinit un rol similar celui jucat de ideologia statului-naţiune din Europa, la sfârşitul secolului al XIX-lea.

6. Religie şi societate în Asia Orientală

Civilizaţiile Extremului Orient sunt fondate pe o moştenire istorică foarte veche. Datorită faptului că au ajuns încă din Antichitate la un grad înalt de stabilitate şi

de coerenţă internă, ele au reuşit să perpetueze până în epoca modernă numeroase trăsături tradiţionale. Una dintre aceste trăsături constă în legătura strânsă care există între sistemul social, politic sau cultural, pe de o parte, şi domeniul sacrului şi al religiei, pe de altă parte.

Este adevărat că în orice societate tradiţională, premodernă, spaţiul profan e înţeles, explicat şi justificat în lumina dimensiunii religioase a existenţei. Dar civilizaţiile asiatice au reuşit să perpetueze această suprapunere între religie şi formele terestre ale vieţii umane până târziu în epoca modernă, într-o manieră pe care raţionalismul specific civilizaţiei occidentale a început să o abandoneze încă din epoca Renaşterii.

Începând cu secolul al XIX-lea, fenomenul modernizării, după model european, a atins şi spaţiul civilizaţilor asiatice, intrând adeseori în coliziune cu tradiţiile ancestrale ale acestor societăţi. Religiile tradiţionale se vor manifesta, de acum înainte, în noul cadru oferit de statele şi de naţiunile moderne. Rezultatele acestei întâlniri inedite se manifestă astăzi în formele cele mai diverse: un proces de laicizare a societăţii similar cu cel întâlnit în Occident, în cazul Japoniei; un proiect utopic de eradicare forţată a vechilor tradiţii, exemplificat de China comunistă; o supravieţuire tenace a sensibilităţilor religioase care încadrează societatea, ca în India. Doar viitorul va arăta dacă tradiţiile religioase asiatice exprimă specificul ireductibil al unor civilizaţii profund diferite de lumea occidentală, sau dacă, dimpotrivă, ele nu sunt decât forme particulare prin care se manifestă o experienţă spirituală universală, comună umanităţii, în ansamblul ei.

Capitolul V

INDIA ÎN SECOLELE XVI–XIX

În pofida coerenţei geografice şi de civilizaţie care pare să definească peninsula indiană, ea nu a constituit niciodată un ansamblu politic unitar, de-a lungul unei istorii multimilenare. Structura federală a Indiei contemporane (cea mai mare democraţie a planetei, cu miliardul său de locuitori) constituie, aşadar, un produs logic al moştenirii sale istorice. Din acest punct de vedere, India se deosebeşte de celelalte două mari civilizaţii asiatice, China şi Japonia, caracterizate într-o măsură mult mai mare de unitate şi continuitate, cel puţin sub aspect politic.

În plan geografic, uriaşul subcontinent indian este bine delimitat de restul Asiei, prin frontierele sale naturale: Oceanul Indian şi lanţul munţilor Himalaya. Principala rută de comunicare terestră cu restul continentului trece prin nord-vestul ţării. Nenumăratele invazii care au lovit India din această direcţie au dat şi numele masivului muntos care o separă de Asia Centrală: Hindukuş, adică „ucigaşul hinduşilor".

În interiorul Indiei, distingem două ansambluri principale: uriaşa câmpie roditoare dintre Indus şi Gange, în nord; podişul greu accesibil al Deccanului, în centrul peninsulei. Această diferenţiere geografică şi-a avut pandantul în plan istoric. Câmpia indo-gangetică a fost centrul tuturor marilor imperii care au încercat să unifice peninsula indiană. Dar majoritatea acestor stăpâniri nu au reuşit să îşi extindă autoritatea până în sudul extrem, ciocnindu-se întotdeauna de rezistenţa îndârjită a formaţiunilor politice din Deccan.

În ceea ce priveşte geografia umană, India este locuită de o populaţie indoeuropeană, moştenitoarea lingvistică a cuceritorilor arieni, descinşi în mileniul al II-lea î.e.n. din Podişul Iranian şi din Asia Centrală. Sub raport lingvistic, aşadar, indienii sunt înrudiţi nu doar cu vecinii lor iranieni sau afgani, ci şi cu grecii, latinii, germanicii sau slavii. Componenta indoeuropeană, formată, iniţial, din indivizi blonzi, cu piele albă, s-a alăturat populaţiilor indiene mai vechi (numite, cu un termen generic, „dravidiene"), cu pielea de culoare închisă. Din fuziunea acestor elemente de bază, „agrementată" cu nenumărate alte aporturi umane, a rezultat peisajul etnic şi lingvistic actual, caracterizat de diversitate rasială, dialectală şi culturală. Alături de hindi — principala limbă a Indiei — coexistă circa 150 de alte idiomuri (bengali, gujarati, marathi, punjabi, tamil), unele dintre ele vorbite de zeci şi sute de milioane de oameni.

1. Imperiul Marilor Moguli, în secolele XVI–XVIII

La începutul secolului al XVI-lea, India era împărţită în numeroase state rivale, conduse de dinastii musulmane sau hinduse. Încă din secolul al IX-lea, cea mai mare parte a Indiei se afla sub dominaţia politică a cuceritorilor musulmani, de etnie turcică sau afgană şi de cultură persană. Aceştia alcătuiau o elită politică şi militară, suprapusă peste structurile tradiţionale ale societăţii indiene. Nobilimea locală, hindusă, colabora adeseori cu stăpânitorii musulmani, furnizându-le soldaţi şi contribuind la administrarea vastelor teritorii ale Indiei. Coexistenţa dintre musulmani şi hinduşi, deşi era, în esenţă, o relaţie între cuceritori şi supuşii lor, a dat naştere unei simbioze culturale originale.

Nucleul civilizaţiei musulmane din India cuprindea nordul subcontinentului, respectiv câmpiile fertile dintre Indus şi Gange. Între secolele al XIII-lea şi al XVI-lea, aici a luat fiinţă Sultanatul de la Delhi, cel mai important stat musulman indian. În centrul şi în sudul peninsulei indiene, mai ales în platoul Deccan, existau câteva principate conduse de dinastii hinduse, deşi dominaţia musulmană era implantată solid şi în sudul Indiei, prin intermediul altor mici formaţiuni politice, unele dintre ele de confesiune şiită.

În anul 1519, Babur, un dinast musulman din Asia Centrală, descendent al lui Ginghis-Han şi Timur Lenk, intervine în luptele interne care sfâşiau Sultanatul de la Delhi. Venind dinspre Kabul, el pătrunde în India prin pasul Khaiber, ruta urmată de toate năvălirile care au lovit nordul Indiei. În urma bătăliei victorioase de la Panipat, din anul 1526, Babur reuşeşte să intre în Delhi, supunând întreg nordul Indiei. În acestfel, el punea bazele Imperiului Marilor Moguli (denumirea face trimitere la originea mongolă a dinastiei), un stat care va dăinui, cel puţin formal, până în anul 1858.

Imperiul Marilor Moguli ducea mai departe moştenirea istorică a stăpânitorilor islamici ai Indiei, menţinând persana ca limbă diplomatică şi de cultură a noului stat musulman. În secolele XVI–XVII, sub domnia urmaşilor lui Babur, imperiul va cunoaşte apogeul puterii sale politice, ca şi o strălucire culturală pe măsură. Bazându-se pe armata lor dotată cu arme de foc, alcătuită din mercenari turcici sau persani, suveranii moghuli reuşesc performanţa de a supune sub autoritatea lor aproape întreaga peninsulă indiană, din Bengal până în sudul extrem.

Nepotul lui Babur, Akbar (care a domnit între anii 1556–1605), este considerat cel mai important împărat moghul. El cucereşte cea mai mare parte a Indiei, cu

excepţia platoului Deccan, distingându-se, totodată, ca un excelent administrator şi organizator al imperiului. Mai mult chiar decât Abbas al Persiei (marele său contemporan), Akbar se remarcă prin vederile sale extrem de tolerante în materie religioasă. El încearcă să întemeieze o nouă religie, rezultată în urma sintezei dintre islamism, creştinism, religia zoroastriană şi cea hindusă. Datorită acestui sincretism religios, Akbar se va bucura de popularitate în rândurile supuşilor săi hinduşi.

Unul dintre urmaşii săi, Şah Jahan (1628–1657), a rămas în istorie prin opera culturală pe care a patronat-o. În oraşul Agra, capitala imperiului, el construieşte Marea Moschee, precum şi mausoleul *Taj Mahal*, închinat amintirii soţiei sale mult-îndrăgite. Cele două capodopere ale arhitecturii universale îmbină tradiţiile artei islamice şi ale celei hinduse, într-o sinteză de o mare frumuseţe.

Pe plan extern, suveranii moghuli poartă războaie în regiunea Persiei şi a Afganistanului, cu scopul de a-şi consolida frontiera expusă din nord-vest, dar şi pentru că nutreau nostalgia recuceririi patriei lor de origine, Asia Centrală. Mult mai importante erau însă conflictele purtate pe teritoriul Indiei, împotriva statelor nesupuse din podişul Deccan, conduse de suverani şiiţi ori hinduşi. Sub domnia lui Şah Jahan, majoritatea acestor principate sunt cucerite sau vasalizate.

Ultimul mare suveran moghul a fost Aurangzeb (1658–1707). La fel ca şi contemporanul său, Ludovic al XIV-lea, el a avut o domnie glorioasă, plină de succese militare, dar a lăsat în urma sa un stat epuizat de războaie şi minat de contradicţii interne. De asemenea, a dus o politică religioasă intolerantă, care a provocat grave reacţii interne. Spre deosebire de Akbar, Aurangzeb s-a manifestat ca un musulman sunnit fanatic, prigonindu-i pe toţi cei

care nu îi împărtăşeau credinţa, fie că era vorba de principii vasali hinduşi, de dinaştii şiiţi din Deccan, de *sikh*-şii din Punjab sau chiar de proprii săi mercenari persani de credinţă şiită. Mai ales încercările nereuşite de a supune în mod definitiv statele din Deccan au măcinat forţa militară şi financiară a suveranului moghul.

Nu trebuie uitat nici faptul că societatea indiană era marcată de contrastul uriaş existent între opulenţa de la curţile princiare, pe de o parte, şi sărăcia endemică a masei ţărăneşti, pe de altă parte. Mizeria populaţiei hinduse era întreţinută de fiscalitatea excesivă care susţinea armatele şi construcţiile spectaculoase ale moghulilor, de foametea care bântuia periodic în India, de epidemiile de ciumă sau de furtunile musonice devastatoare.

O dată cu sfârşitul domniei lui Aurangzeb începe declinul masiv al Imperiului Mogul, criza sa internă şi fărâmiţarea politică. Principalele provocări vin acum din partea autohtonilor hinduşi, fie că era vorba despre nobilimea indiană din interiorul imperiului, fie despre atacurile prinţilor hinduşi vasali sau independenţi.

Politica religioasă intolerantă a lui Aurangzeb a provocat, mai întâi, nemulţumirea *rajputilor*, o castă războinică de cavaleri hinduşi, care se distinseseră în serviciul împăraţilor moghuli. Şi mai periculoasă avea să se dovedească revolta populaţiei războinice *marathi*, din vestul şi centrul Indiei. Ascensiunea spectaculoasă a statului Maratha, începută în timpul domniei lui Aurangzeb şi continuată în secolul al XVIII-lea, va duce la renaşterea puterii hinduse, în defavoarea cuceritorilor musulmani, şi va contribui în mod decisiv la prăbuşirea Imperiului Marilor Moguli. De asemenea, în nordul Indiei, în provincia Punjab, autoritatea moghulilor se loveşte de revolta populaţiei *sikh*, care, datorită persecuţiilor religioase la care este supusă, se organizează sub forma unei secte religioase militarizate.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Imperiul Marilor Moguli (care nu fusese niciodată un stat pe deplin centralizat) se destramă definitiv, împărţindu-se într-o puzderie de state indiene. Majoritatea erau conduse de rajahi sau nababi hinduşi, în timp ce altele aveau în frunte stăpânitori musulmani. Doar un teritoriu restrâns, în jurul celor două capitale, Delhi şi Agra, mai rămânea sub autoritatea decăzută a împăraţilor moghuli. La mijlocul veacului al XVIII-lea, cele mai importante formaţiuni politice succesoare ale imperiului erau regatele hinduse Rājputāna şi Gujarat (în vest), Maratha (în centru) şi Maisur (în sud), precum şi statele musulmane Oudh (în nord) şi Bengal (în Delta Gangelui, din est). În provincia Punjab, din nord, dominau războinicii *sikh*.

Prăbuşirea puterii moghulilor va atrage după sine şi o serie de agresiuni externe, lansate din direcţia Afganistanului. În anul 1739, Nadir Şah, stăpânitorul Persiei, ocupă şi jefuieşte oraşul Delhi. După moartea sa, suveranul Afganistanului, Ahmed Şah (1747–1772), cucereşte oraşul Lahore şi provincia Punjab, a cărei stăpânire şi-o va disputa cu statul Maratha şi cu războinicii *sikh*.

2. Cucerirea europeană din secolul al XVIII-lea

Dar principalii beneficiari ai crizei statului moghul au fost europenii, care, profitând din plin de rivalităţile interne din India, vor cuceri întregul subcontinent, pe parcursul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor.

Începând cu anul 1498, portughezii sunt primii navigatori europeni care se instalează pe coasta Malabar, în vestul Indiei, unde fondează aşezările Calicut, Goa şi Diu. La începutul secolului al XVII-lea, după un veac de dominaţie

portugheză, olandezii înlătură supremaţia maritimă lusitană, acaparând cea mai mare parte a comerţului european cu Extremul Orient. Dar olandezii sunt interesaţi mai ales de Asia Sud-Estică, aşa că ei nu vor ocupa poziţii importante în India (exceptând prezenţa lor în insula Ceylon[43]).

În aceste condiţii, principalele aşezări europene înfiinţate în secolul al XVII-lea, pe ţărmurile indiene, aparţin englezilor şi francezilor. Englezii întemeiază Madras (pe coasta Coromandel, din sud-est), în 1632, Bombay (fostă posesiune portugheză, în vest), în 1662, şi Calcutta (în provincia Bengal, din est), în 1690. Francezii fondează şi ei, la sfârşitul secolului al XVII-lea, o serie de comptoare sau factorii, adică aşezări comerciale, unde se tranzacţionează bunurile aduse din metropolă şi produsele importate din interiorul continentului. În afara activităţilor comerciale, aceste prime implantări europene în India au favorizat şi prozelitismul creştin. Îndeosebi portughezii şi misionarii iezuiţi au depus mari eforturi în vederea atragerii indienilor la creştinism, dar aceste acţiuni nu s-au soldat decât cu rezultate modeste.

Aşezările întemeiate în India de navigatorii englezi sau olandezi erau rodul iniţiativelor unor companii comerciale private. Acestea dobândiseră dreptul de a face negoţ între metropolă şi o anumită zonă a globului, prin intermediul unor charte de

[43] Ceylonul, numit astăzi Sri Lanka, este locuit de populaţia majoritară *singhaleză* şi de minoritatea *tamilă*. La începutul secolului al XVI-lea, coastele sale au fost ocupate de portughezi, dar în 1658 aceştia sunt alungaţi de olandezi. În anii 1795–1796, stăpânirea olandeză este înlocuită cu cea britanică (situaţie confirmată diplomatic în 1815, la Congresul de la Viena). Englezii cuceresc întreaga insulă şi stăpânesc această colonie până în anul 1948, când Ceylonul devine un stat independent.

privilegii, emise de statul căruia îi aparţineau. Evident, activitatea companiilor respective era sprijinită de ţările lor de origine, care erau conştiente că pe această cale pot obţine beneficii economice, precum şi influenţă politică, în diferite regiuni ale lumii. Rivalităţile economice care opuneau aceste companii comerciale au alimentat din plin conflictele militare izbucnite pe continentul european, în veacul al XVII-lea, dar mai ales în secolul următor. Cu toate acestea, nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că marile companii private nu promovau o politică de stat, ci urmăreau în primul rând satisfacerea intereselor lor particulare, respectiv plata unor dividende cât mai consistente către acţionarii şi comanditarii lor. Dar o convergenţă de interese între companiile comerciale şi statul lor de apartenenţă a existat întotdeauna.

Timp de peste două secole, cea mai importantă autoritate şi organizaţie europeană prezentă în India a fost Compania britanică a Indiilor Orientale, înfiinţată în anul 1600. Din anul 1664, acesteia i se alătură Compania franceză a Indiilor Orientale, marea ei rivală. Spre deosebire de companiile particulare engleze sau olandeze, compania franceză era patronată de stat, în spiritul politicii economice mercantiliste, promovată de ministrul lui Ludovic al XIV-lea, Colbert.

Companiile comerciale europene au reuşit să întemeieze primele lor factorii prin bunăvoinţa moghulilor şi a altor prinţi indieni, care le vindeau un golf sau o mică porţiune de coastă, favorabilă practicării comerţului. Ulterior, europenii solicitau dreptul de a fortifica respectivele aşezări, care deveneau, astfel, veritabile baze militare, puncte de sprijin în vederea expansiunii viitoare. Datorită marilor beneficii realizate, puterea companiilor a crescut rapid, astfel că ele şi-au permis, în scurt timp, să se amestece în politica indiană şi chiar să poarte războaie cu suveranii hinduşi.

În secolul al XVIII-lea, când Imperiul Marilor Moguli s-a destrămat şi India a fost cuprinsă de războaie interne, companiile comerciale au devenit factori de putere de prim rang. Ele şi-au format armate puternice, recrutate din rândul localnicilor, au început să cucerească teritorii şi să încheie tratate cu rajahii indieni, prin care aceştia intrau sub dominaţia unei companii. Prin tratatele semnate, companiile se angajau să sprijine puterea diferiţilor prinţi şi chiar să le plătească mari subsidii anuale. În schimbul acestei înţelegeri, compania primea dreptul de a colecta impozitele, de a recruta soldaţi şi de a controla politica externă a principatului respectiv.

În aceste condiţii, pe parcursul secolului al XVIII-lea, cea mai importantă rivalitate politică din India, care avea să decidă soarta întregii peninsule, a fost cea dintre Franţa şi Marea Britanie, sau, mai bine spus, cea dintre companiile comerciale ale celor două puteri. La mijlocul veacului, între anii 1740–1748 şi 1756–1763, în Europa s-au desfăşurat două mari războaie, care au opus cele două ţări. Conflictul dintre ele s-a prelungit şi în India, care a devenit una dintre mizele importante ale acestei confruntări.

În războaiele pe care le-au purtat cele două companii comerciale rivale, ele s-au aliat cu diverşi suverani indieni, ceea ce va da confruntărilor o anvergură deosebită. În anul 1757 are loc bătălia decisivă de la Plassey, în care trupele comandate de Robert Clive, un agent al companiei britanice, îl învinge pe subabul din Bengal, principalul aliat al francezilor. Această dată marchează sfârşitul influenţei franceze în India şi începuturile imperiului britanic care se va edifica aici. În anul 1763, la sfârşitul Războiului de Şapte Ani, Franţa recunoştea pierderea majorităţii teritoriilor sale indiene.

Din acest moment, începea epopeea cuceririi britanice a Indiei. Ea a fost întreprinsă, în continuare, de Compania Indiilor Orientale. Plecând de pe poziţiile fortificate pe care le deţinea pe ţărmuri, expansiunea britanică s-a extins treptat în India de Nord, fie prin intermediul cuceririi militare, fie cu ajutorul tratatelor impuse prinţilor indieni. Mai întâi, englezii cuceresc Bengalul, uriaşa provincie din Delta Gangelui, după care se extind spre vest, de-a lungul cursului marelui fluviu. Un mare merit în această operă de cucerire şi de exploatare economică l-a avut Robert Clive, primul guvernator numit de compania britanică în fruntea Bengalului, între anii 1757–1767.

Clive s-a remarcat însă şi printr-o politică de spoliere a populaţiei indiene, dusă în beneficiul companiei sau chiar în folosul său personal. De abuzuri şi mai mari s-a făcut vinovat unul dintre succesorii săi, Warren Hastings. Această situaţie a determinat intervenţia Parlamentului de la Londra. În anii 1773 şi 1784 au fost adoptate două legi, care autorizau guvernul britanic să controleze activităţile companiei. Cu toate că India va rămâne sub administrarea acestei firme private până în anul 1858, totuşi, de acum înainte, guvernatorul general al Indiei va fi numit de Parlamentul englez, iar conducerea afacerilor indiene a fost împărţită între reprezentanţii guvernului şi cei ai companiei. În acest fel, administrarea Indiei devenea o problemă de stat a Marii Britanii.

3. Stăpânirea britanică în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Cucerirea peninsulei continuă la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, în urma unor

războaie dificile, purtate împotriva războinicilor marathi şi a sultanilor din Maisur, care stăpâneau sudul Indiei. La mijlocul secolului al XIX-lea au loc alte anexări, în nord şi nord-vest, la frontiera cu Afganistanul, unde sunt ocupate provinciile Punjab şi Sind, de pe cursul fluviului Indus.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, societatea indiană cunoaşte transformări majore. Din punct de vedere economic, India devine o uriaşă piaţă de desfacere a mărfurilor engleze (îndeosebi produse textile şi alte bunuri de consum, ieftine şi de calitate), situaţie care va determina ruinarea meşteşugurilor locale. Pe plan social şi cultural, guvernatorii britanici duc o politică susţinută de occidentalizare. Limba engleză este introdusă în administraţie şi educaţie, iar unele obiceiuri religioase tradiţionale (cum era *sutee*, sacrificarea văduvelor pe rugul funerar al soţilor decedaţi) au fost interzise. Schimbările, îndeosebi cele care afectau structurile sociale şi tradiţiile religioase, se loveau de puternicul conservatorism al societăţii locale şi vor provoca nemulţumiri în rândurile populaţiei.

Ca o consecinţă a resentimentelor acumulate, în anii 1857–1858 are loc o mare revoltă împotriva administraţiei britanice. Ea a izbucnit în rândurile cipailor (*sepoys*), soldaţi băştinaşi, hinduşi sau musulmani, care alcătuiau grosul armatei britanice din India. Răsculaţii au săvârşit mari atrocităţi împotriva englezilor, fiind reprimaţi ulterior cu aceeaşi cruzime, de către trupele de represiune.

Revolta cipailor a constituit o lecţie importantă pentru britanici, care vor introduce mari schimbări în politica lor indiană, începând cu anul 1858. Astfel, Compania Indiilor Orientale era în sfârşit desfiinţată. De asemenea, au fost înlăturaţi împăraţii moghuli de la Delhi, care mai domneau încă la acea dată, în mod formal, sub autoritatea britanică. La Londra este creat un minister pentru afacerile indiene,

iar guvernatorul general de la Calcutta era înlocuit cu un vicerege. În acest fel, anul 1858 marchează instaurarea deplinei suveranităţi britanice asupra Indiei, care devenea o colonie a Coroanei. În anul 1877, regina Victoria era proclamată împărătească a Indiilor.

Pentru a menaja sensibilităţile tradiţionale, administraţia engleză va acorda un rol mult mai important colaborării cu prinţii indieni şi cu elitele locale. De acum înainte, rezolvarea problemelor sociale şi religioase a fost lăsată pe seama acestora. Pe de altă parte, deşi sistemul recrutării de cipai a fost menţinut, armata a fost pacificată, prin sporirea elementului european, dar şi a unităţilor formate din *sikh*-şi şi din nepalezi, care se dovediseră fideli în timpul rebeliunii. De acum înainte, regimentele indiene au devenit o componentă loială a armatei britanice, iar în secolul al XX-lea vor lupta în ambele războaie mondiale.

4. Bilanţul colonialismului britanic în India

Intervalul cuprins între revolta cipailor şi Primul Război Mondial alcătuieşte perioada clasică din istoria Indiei coloniale. India este considerată acum „perla" Coroanei britanice, iar soarta ei, ca şi a celorlalte colonii, exercită o mare influenţă asupra politicii guvernelor de la Londra. Pe plan intern, politicienii din metropolă încearcă să câştige voturile electoratului naţionalist, vorbind despre măreţia imperiului şi despre misiunea civilizatoare a britanicilor în întreaga lume. Pe plan extern, necesitatea de a proteja India reprezintă principala grijă a diplomaţiei engleze, determinând noi cuceriri în Asia, rivalitatea cu Rusia, o politică de înarmare şi, în final, căutarea unei alianţe.

La începutul secolului al XX-lea, India britanică număra aproape trei sute de milioane de locuitori. Oficialităţile coloniale administrau circa două treimi din teritoriul Indiei. Restul se afla sub autoritatea a peste şase sute de prinţi indieni, care conduceau în mod autonom în statele lor, dar depindeau de britanici în privinţa politicii externe şi de apărare.

Soarta acestui uriaş domeniu se afla în mâinile câtorva mii de funcţionari britanici, care alcătuiau o elită administrativă, competentă şi instruită, grupată în Serviciul Civil Indian. Aceşti administratori erau recrutaţi din rândurile celor mai buni absolvenţi de la Oxford sau Cambridge şi îşi ocupau posturile în urma unor examene riguroase, iar serviciul indian reprezenta o carieră onorantă pentru orice gentleman englez. Această situaţie a generat un orgoliu de castă al funcţionarilor respectivi şi i-a determinat, adeseori, să manifeste o atitudine de superioritate faţă de hinduşii pe care îi guvernau.

Sub administraţia britanică, India a făcut mari progrese, în ceea ce priveşte modernizarea infrastructurii, a economiei sau a învăţământului. A fost construită o reţea de căi ferate, s-au creat serviciile poştale şi telegrafice, s-au pus bazele unei industrii locale. Dacă la începutul secolului al XIX-lea India producea aproape exclusiv materii prime, iar meşteşugurile tradiţionale erau ruinate, la sfârşitul veacului exista deja o industrie prelucrătoare, concentrată în marile oraşe, Calcutta, Bombay sau Madras. Prelucrarea iutei şi a bumbacului, mineritul şi industria oţelului au devenit ramuri de bază ale economiei indiene. Pe lângă masivele investiţii britanice, se afirmă treptat şi capitalul autohton, care finanţează bănci, afaceri comerciale şi industriale. Apare astfel o clasă de întreprinzători băştinaşi, alcătuită mai ales din *sikh*-şi, din

hinduşi jainişti sau din *parsi*[44], adică din acele categorii ale populaţiei indiene care practicau în mod tradiţional meşteşugurile şi negoţul.

Progrese importante a înregistrat şi învăţământul indian, mai ales cel mediu şi superior. În marile oraşe, cum erau Calcutta şi Bombay, se înfiinţează universităţi, destinate localnicilor. Acest lucru a determinat apariţia unei clase mijlocii indiene, compusă din intelectuali, avocaţi, funcţionari sau angajaţi ai firmelor britanice. Membrii acestei categorii erau, evident, vorbitori de limbă engleză, puternic influenţaţi de spiritul civilizaţiei europene occidentale.

Cu toate aceste schimbări, majoritatea societăţii indiene îşi păstrează caracteristicile tradiţionale, între care sărăcia şi contrastele sociale uriaşe ocupă în continuare un loc central. Sistemul rigid al castelor, foametea care face periodic milioane de victime sau epidemiile de ciumă, amintind de Evul Mediu, rămân pe mai departe realităţi cotidiene ale Indiei profunde, care ies la iveală în spatele civilizaţiei moderne din centrul marilor oraşe.

Judecarea efectelor produse de stăpânirea britanică în India a suscitat opinii controversate, în rândurile contemporanilor şi ale istoricilor. Apologeţii imperialismului britanic au subliniat consecinţele benefice ale modernizării, în timp ce naţionaliştii indieni au acuzat discriminarea politică şi chiar exploatarea economică pe care a suferit-o India în această perioadă. Este evident faptul că administraţia engleză a apărat în primul rând interesele imperiului şi ale metropolei, ceea ce a afectat,

[44] Denumire dată în India adepţilor străvechii religii zoroastriene, refugiaţi din Persia în secolul al VIII-lea, datorită persecutării lor de către musulmani. Ei s-au integrat foarte bine în societatea indiană, fiind recunoscuţi ca un fel de castă aparte, specializată în comerţ şi meşteşuguri.

adeseori, dezvoltarea economică a Indiei. Pe de altă parte, stimularea activităţii industriale, modernizarea administraţiei, crearea unei infrastructuri edilitare şi de transporturi, precum şi încurajarea asistenţei sociale reprezintă, în mod cert, efecte pozitive ale stăpânirii britanice.

Concluzionând, se poate afirma că procesul de modernizare economică, socială şi culturală care a avut loc în perioada colonială a reprezentat principala premisă a emancipării societăţii indiene şi, în cele din urmă, a obţinerii independenţei sale.

5. Naţionalismul indian

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, în rândurile clasei mijlocii indiene ia naştere o mişcare naţionalistă, care solicita, în primul rând, accesul mai larg al localnicilor în administraţia indiană. La început, revendicările naţionaliştilor indieni au fost extrem de moderate, cu atât mai mult cu cât aceşti intelectuali cultivaţi erau mari admiratori ai civilizaţiei Occidentului şi ai liberalismului britanic. Dar tocmai la şcoala gândirii occidentale ei vor face cunoştinţă cu ideologia emancipării naţionale, care îi va conduce, în scurt timp, spre un program politic mult mai ambiţios. Noul lor obiectiv devine obţinerea autoguvernării interne a Indiei, după modelul dominioanelor britanice populate cu colonişti europeni (Canada, Australia, Noua Zeelandă), care obţinuseră deja acest statut din partea Coroanei britanice.

Dezvoltarea naţionalismului indian va fi grevată însă de puternicele rivalităţi religioase din India. Circa 70% din populaţie era formată din indieni hinduişti, peste 20%

cuprindea musulmani, iar restul era împărţit între *sikh*-şi, creştini şi alte minorităţi. Diversitatea lingvistică, precum şi diviziunile de castă din cadrul acestei societăţi arhaice îngreunau, de asemenea, apariţia unui naţionalism de tip european. Era foarte greu ca obiectivul obţinerii unui guvernământ naţional, întemeiat pe o cultură şi o limbă comună, să devină un ideal popular în rândurile tradiţionalei societăţi indiene.

Cu toate acestea, în anul 1885, naţionaliştii hinduşi înfiinţează Congresul Naţional Indian, un partid politic care milita pentru obţinerea autoguvernării. Majoritatea militanţilor partidului, în frunte cu Gokhale, erau adepţi ai metodelor non-violente, cum ar fi demonstraţiile paşnice, rezistenţa pasivă sau boicotarea mărfurilor engleze, în spiritul filosofiei indiene, dar şi al liberalismului britanic. Alţi lideri naţionalişti, care urăsc imperialismul britanic şi promovează cu tărie specificul hindus, au în vedere o acţiune mai hotărâtă, inclusiv declanşarea unei rebeliuni. În anul 1906, indienii musulmani fondează un partid politic separat, Liga Musulmană, care va folosi pe scară largă metodele violente, inclusiv atentatele teroriste.

Până la începutul secolului al XX-lea, mişcarea naţionalistă indiană nu a creat probleme deosebite administraţiei britanice. În timpul guvernării lordului Curzon (vicerege al Indiei între anii 1898–1905), englezii au dus o politică tipic imperialistă, centralistă şi autoritară, promovând numeroase reforme administrative, economice şi sociale, dar ignorând în mod arogant revendicările elitei indiene.

În schimb, între anii 1905–1914, când la Londra revine la putere Partidul Liberal, britanicii iniţiază o politică mult mai deschisă faţă de naţionaliştii indieni, acceptând să colaboreze cu ramura moderată a acestora. Printr-o serie de legi, se permite accesul hinduşilor în consiliile locale şi

chiar în organismele centrale de conducere ale Indiei, în conformitate cu revendicările formulate de Congresul Naţional Indian. Cu toate acestea, principala solicitare a naţionaliştilor indieni, acordarea autoguvernării depline, nu primeşte nici un răspuns până la izbucnirea Primului Război Mondial.

După 1918, sub conducerea lui Mahatma Gandhi, mişcarea de nesupunere paşnică iniţiată de acesta va cunoaşte un mare succes, reuşind să dobândească un larg suport popular. În consecinţă, în anul 1947, Marea Britanie împărţea posesiunile sale indiene între India majoritar hindusă şi Pakistanul preponderent musulman, după care acorda independenţa celor două state nou-create. Prin această separare politică, guvernul britanic încerca să rezolve problema coexistenţei dificile a celor două mari comunităţi religioase, o problemă care continuă să frământe şi astăzi relaţiile dintre ţările subcontinentului indian.

Capitolul VI

CHINA: DE LA SFÂRŞITUL DINASTIEI MING LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. ŢĂRILE HIMALAYENE (TIBET, NEPAL, BHUTAN)

Şi pe parcursul secolelor XVI–XIX, la fel ca în întreaga sa istorie, China se prezenta ca un teritoriu al diversităţii, în pofida aparentului său monolitism politic şi cultural. Din punct de vedere etnolingvistic, predomina populaţia chineză, vorbitoare a dialectelor *han*, dar existau şi numeroase minorităţi, aşa cum erau musulmanii chinezi, prezenţi în nord-vest şi sud-vest, uigurii de origine turcică, adepţi ai religiei islamice, în nord-vestul extrem, tibetanii din sud, mongolii şi manciurienii din nord. Nici limba han nu este unitară. Există numeroase idiomuri particulare, cele mai cunoscute fiind dialectul *mandarin* (cu mai multe variante), vorbit de majoritatea chinezilor, mai ales în nord, şi dialectul *cantonez*, răspândit în sud.

Dintotdeauna, civilizaţia chineză s-a dezvoltat de-a lungul cursului mijlociu şi inferior al celor două mari fluvii, Huanghe şi Yangzi.[45] Dar în epoca dinastiei Ming (secolele XIV–XVI) cea mai mare parte a populaţiei era concentrată deja în zona meridională a Chinei, cuprinsă între oraşul sudic Canton (Guangzhou) şi cursul inferior al Fluviului Albastru, unde sunt situate marile oraşe Nanjing şi Shanghai (ultimul, la vărsarea lui Yangzi în mare). Pe tot parcursul epocii moderne, aceasta va rămâne regiunea cea mai dezvoltată a imperiului, zona culturii intensive a

[45] Fluviul Galben, respectiv Fluviul Albastru.

orezului, care hrăneşte China, dar şi a marilor centre comerciale şi meşteşugăreşti, a porturilor şi a uriaşelor concentrări de populaţie urbană.

1. China la sfârşitul dinastiei Ming

Între anii 1368-1644, Imperiul Chinez a fost condus de dinastia autohtonă Ming. Pe plan extern, China a făcut mari eforturi în vederea apărării frontierelor nordice, expuse în faţa atacurilor popoarelor stepei, de origine mongolă sau tungusă. În acest scop, împăraţii Ming consolidează Marele Zid Chinezesc, care primeşte forma sa actuală. De asemenea, ei stabilesc capitala la Beijing, un oraş îndepărtat, din nord, de unde puteau fi coordonate mai uşor campaniile purtate împotriva triburilor din stepă. În sud, China îşi extinde dominaţia până în Vietnam şi se afirmă ca o mare putere maritimă şi comercială. Expediţiile navale de la începutul secolului al XV-lea ajung pe coastele Indiei, în Africa Răsăriteană, Marea Roşie şi Golful Persic, ceea ce arată superioritatea tehnicii de navigaţie chinezeşti la acea dată. Portughezii nu vor fi capabili să realizeze performanţe asemănătoare, în Oceanul Indian, decât peste o sută de ani.

Pe plan intern, suveranii din dinastia Ming au condus într-o manieră absolutistă, menţinând sistemul politic tradiţional al Chinei. În conformitate cu doctrina confucianistă, împăratul era considerat un „mandatar al Cerului", ale cărui atribuţii nu se limitau la guvernarea imperiului, ci implicau şi supravegherea ordinii supranaturale a lumii. Cu toate acestea, tradiţia chineză afirma că împăratul putea să piardă încrederea Cerului, în cazul în care îi lipseau virtuţile necesare unui conducător. Într-o

asemenea situaţie, avea loc o schimbare de dinastie, eveniment prevestit de calamităţi naturale, de războaie şi mai ales de revolte ale populaţiei.[46]

Împăraţii Ming au păstrat şi sistemul administrativ tradiţional, bazat pe casta birocratică a mandarinilor. Aceştia erau înalţi funcţionari imperiali, recrutaţi din rândurile intelectualilor, care îşi ocupau posturile în urma unor concursuri pretenţioase. Examenele respective verificau exclusiv cunoaşterea de către candidat a fundamentelor culturii clasice chineze, începând cu dificila artă a scrierii şi caligrafiei şi terminând cu marile texte ale filosofiei confucianiste. Mandarinii şi influenta clasă a cărturarilor vor asigura menţinerea riguroasă a sistemului social şi politic al Chinei, de-a lungul secolelor, contracarând orice tentativă de subminare a ordinii tradiţionale. Fie că era vorba despre veleităţile politice ale marilor proprietari rurali, fie despre răscoalele ţărăneşti sau tendinţele de emancipare ale claselor urbane, mandarinii vor veghea ca nimic din toate acestea să nu tulbure armonia morală şi socială a Chinei tradiţionale. Din acest motiv, ei pot fi consideraţi principalii artizani ai imobilismului caracteristic istoriei Chinei, până târziu, la sfârşitul secolului al XIX-lea.

În pofida acestei stabilităţi politico-administrative, în secolul al XVI-lea, la sfârşitul epocii Ming, au loc importante transformări pe plan economic şi social. Urbanizarea, creşterea producţiei meşteşugăreşti şi comerciale anunţau începutul unei veritabile „Renaşteri" chineze, ceea ce i-a determinat pe anumiţi istorici să

[46] Istoriografia chineză de orientare naţionalistă sau marxistă va prelua această tradiţie, care acorda un rol important legitimării simbolice a puterii imperiale prin voinţa populară. Răscoalele ţărăneşti (a căror frecvenţă este de înţeles în contextul social al acestei uriaşe ţări rurale) au fost considerate momente de răscruce, istoricii acordându-le o atenţie disproporţionată, în raport cu cea manifestată faţă de alte evenimente.

vorbească despre începutul epocii moderne a Chinei, în secolul al XVI-lea. Alţi cercetători, în schimb, ezită să folosească termenul de „epocă modernă" pentru perioada anterioară secolului al XIX-lea, când are loc pătrunderea masivă a influenţelor europene. În orice caz însă, progresul economic din secolul al XVI-lea s-a lovit de rigiditatea sistemului politico-social tradiţional al Chinei, rigiditate care va frâna procesul de dezvoltare abia prefigurat. La începutul secolului al XVII-lea, această criză de dezvoltare a provocat şi o criză politică profundă, soldată, în cele din urmă, cu răsturnarea dinastiei Ming.

Din punct de vedere al stilului de guvernare, epoca de sfârşit a dinastiei Ming este caracterizată de corupţia aparatului de stat şi de lipsa de eficienţă a administraţiei. Această carenţă structurală a fost agravată de problemele externe apărute în secolul al XVI-lea, probleme cărora dinastia Ming nu le-a mai putut face faţă.

2. Marii împăraţi ai dinastiei Qing (secolele XVII–XVIII)

La sfârşitul secolului al XVI-lea, în nord-estul Chinei se afirmă puterea unor triburi tunguse (jürchenii), care vor primi ulterior numele de „manciurieni". Cu timpul, denumirea respectivă (Manciuria) se va extinde asupra întregii regiuni situate la sud de cursul mijlociu al fluviului Amur. Iniţial, aceşti barbari ai stepei au fost vasali ai Beijingului, fiind puternic influenţaţi de civilizaţia chineză. Profitând însă de anarhia internă şi de răscoalele care frământau China în ultimii ani ai dinastiei Ming, manciurienii reuşesc să ocupe Beijingul, în anul 1644. Conducătorul lor se

proclamă împărat, întemeind o nouă dinastie, numită Qing[47], care va guverna China până în anul 1912.

În primii ani ai guvernării sale, dinastia manciuriană se consacră eforturilor de pacificare a imperiului. Câteva decenii, sudul Chinei a fost agitat de rezistenţa ultimilor descendenţi ai dinastiei Ming, de revoltele locale ale unor generali şi de jafurile piraţilor. Aceste focare de instabilitate sunt lichidate treptat, până în anul 1683, când este cucerită insula Formosa (Taiwan).

Pe plan intern, manciurienii s-au comportat, iniţial, ca o categorie superpusă, de cuceritori opresivi şi violenţi, care refuzau să se amestece cu populaţia băştinaşă. Treptat însă, aristocraţia manciuriană s-a integrat în societatea locală, sinizându-se tot mai mult şi acceptând să colaboreze cu elitele administrative chineze. Deşi, sub raport religios, manciurienii erau budişti lamaişti, ei au adoptat, fără rezerve, şi preceptele socio-morale confucianiste. În acest fel, au reuşit să îşi atragă sprijinul clasei instruite a mandarinilor şi au perpetuat, aproape neschimbat, sistemul social şi politic al Chinei tradiţionale.

În cele din urmă, dinastia manciuriană a fost acceptată de societatea chineză, fapt care se explică şi prin împrejurarea că marii săi împăraţi, din secolele XVII–XVIII, au avut o guvernare plină de succese. Doi dintre aceştia, Kangxi (1662–1722) şi Qianlong (1735–1796), sunt consideraţi marii „despoţi luminaţi" ai Chinei dinastiei Qing. Ei s-au afirmat, deopotrivă, ca războinici cuceritori, administratori pricepuţi, protectori ai religiei şi ai culturii. Stilul lor de conducere a îmbinat, în mod original, autoritarismul cel mai ferm cu paternalismul de inspiraţie confucianistă.

[47] Cunoscută în istorie şi sub denumirea de „dinastia manciuriană".

China cunoaşte acum o epocă de prosperitate economică, de creştere a populaţiei, de dezvoltare a activităţilor meşteşugăreşti şi comerciale. Agricultura îşi îmbunătăţeşte în mod sensibil randamentul, iar manufacturile de porţelan, lacuri, hârtie, ţesături de bumbac şi mătase fac din China un mare exportator mondial de produse de lux. Prosperitatea generală a permis primilor împăraţi ai dinastiei Qing, mai ales în secolul al XVIII-lea, să reducă nivelul fiscalităţii în mediul rural, la cotele cele mai scăzute din istoria Chinei. Acest lucru le-a asigurat o popularitate deosebită şi a pus capăt, pentru o vreme, răscoalelor ţărăneşti.

Suveranii manciurieni obţin rezultate tot atât de impresionante şi pe plan extern. În această perioadă, Imperiul Chinez devine cel mai întins şi cel mai bogat stat din lume, extinzându-se mult dincolo de frontierele sale tradiţionale. În cei o sută de ani scurşi de la instaurarea dinastiei Qing şi până la mijlocul secolului al XVIII-lea, suprafaţa imperiului se dublează, ajungând la peste 13 milioane de km^2.

Principalele direcţii de expansiune sunt nordul, nord-vestul şi vestul. În primul rând, împăraţii manciurieni poartă lupte împotriva populaţiilor mongole din nord, inamici tradiţionali ai Chinei. Ei cuceresc teritoriile situate dincolo de Marele Zid, respectiv Mongolia Interioară şi Exterioară. Şi mai spectaculoase au fost cuceririle din nord-vest, care fac din China cea mai importantă putere a Asiei Centrale. Întinsele regiuni aride şi muntoase cuprinse între Lacul Balhaş şi Mongolia, în nord, şi podişul Tibetului, în sud, erau dominate de triburile mongolilor occidentali, cunoscuţi sub numele de oiraţi. Învingându-i pe hanii oiraţi, Imperiul Chinez reuşeşte să îşi extindă autoritatea asupra acestor uriaşe teritorii, din Himalaya, Pamir şi Turkestan până în Mongolia. Zonele cucerite în

nord-vest, la frontiera cu lumea musulmană a Asiei Centrale, primesc denumirea de „noile teritorii" (în limba chineză: Xinjiang).

Pentru împăraţii manciurieni, cucerirea acestor zone avea şi o importantă semnificaţie religioasă. Toate populaţiile mongole din stepă, ca şi tunguşii manciurieni, erau de religie budistă lamaistă, credinţă care se răspândise din spaţiul tibetan în rândurile nomazilor din nord. Împăraţii Qing îi vor alunga pe oiraţi din Tibet, deoarece în acest fel îşi puteau aroga rolul prestigios de protectori politici ai lui Dalai-Lama, liderul spiritual din Lhasa. În anul 1751, Tibetul devenea protectorat al Imperiului Celest, dar chinezii vor conserva autonomia regiunii şi autoritatea clerului lamaist, din respect faţă de Dalai-Lama.

Expansiunea Chinei manciuriene în nord s-a desfăşurat concomitent cu opera de cucerire a Siberiei, întreprinsă de Rusia în secolul al XVII-lea. Cele două puteri asiatice intră în conflict mai ales în zona fluviului Amur, la vărsarea acestuia în Oceanul Pacific. În anul 1689 însă, China şi Rusia semnau tratatul de la Nercinsk, prin care frontiera dintre cele două state era stabilizată, în linii mari, pentru aproape două secole. Rusia recunoştea cuceririle efectuate de chinezi la nord de fluviul Amur şi în Asia Centrală, obţinând, ca şi compensaţie, dreptul de a efectua schimburi comerciale cu China.

În fine, în afara anexiunilor propriu-zise, China primului secol al dinastiei Qing îşi extinde dominaţia prin intermediul unei reţele întinse de state vasale. Coreea, Vietnamul, Siamul, Birmania şi Nepalul recunosc în această perioadă suzeranitatea Imperiului Chinez, care devine, astfel, şi o mare putere a Asiei de Sud-Est.

3. Problema relaţiilor Chinei cu statele din exterior

La fel ca în timpul dinastiei Ming, China secolelor XVII–XVIII se afirmă şi pe plan maritim şi comercial, cultivând relaţii intense cu toţi vecinii săi, inclusiv cu navigatorii europeni. În secolul al XVI-lea, portughezii primesc dreptul să întemeieze o factorie în portul Macao, din sudul Chinei (lângă Canton), iar la începutul veacului următor olandezii au ocupat, pentru o vreme, insula Taiwan. Schimburile cu Europa se derulau mai ales prin Canton, marele port chinez în care corăbiile europene erau autorizate să acosteze şi să facă negoţ. De asemenea, negustorii chinezi desfăşurau un comerţ profitabil cu europenii şi prin intermediul portului Manila, din Filipine, aflat sub stăpânirea Spaniei. O mare parte a argintului spaniol provenit din America de Sud ajunge astfel în China, fiind schimbat la Manila cu porţelanurile, ceaiul şi mătăsurile exportate de chinezi. Tot pe această rută sunt introduse în China şi plantele americane, cartoful, arahidele sau porumbul, care revoluţionează agricultura şi alimentaţia chineză.

Pe de altă parte însă, trebuie subliniat şi faptul că accesul comercianţilor europeni pe teritoriul chinez era limitat la portul Canton şi la târgurile din Mongolia frecventate de comercianţii ruşi. În rest, pătrunderea negustorilor străini în interiorul Chinei era complet interzisă.

Nici din punct de vedere cultural, China secolelor XVII–XVIII nu poate fi considerată o ţară izolată de restul lumii, ea arătându-se destul de receptivă în faţa influenţelor venite din exterior. Misionarii creştini, mai ales iezuiţii, sunt bine primiţi la curtea lui Kangxi, începând o vastă operă de convertiri în rândurile chinezilor. În anul

1676, chiar şi un român, Nicolae Milescu Spătarul, îşi făcea intrarea în Beijing, în fruntea unei misiuni diplomatice ruseşti.

Această deschidere comercială şi culturală a Imperiului Chinez, în faţa înrâuririlor celor mai diverse, pare să contrasteze cu situaţia din secolul al XIX-lea, când China va deveni faimoasă prin politica sa de izolare, de închidere în faţa europenilor. Tentativa de autoizolare a Chinei, de la începutul secolului al XIX-lea, îşi are însă originea într-o mentalitate mult mai veche. Dintotdeauna, chinezii s-au autoperceput ca un „Imperiu de Mijloc", situat în „centrul universului", care nu are nevoie de contacte cu populaţiile din afară. Animaţi de un puternic sentiment de superioritate, chinezii îi considerau pe toţi străinii, inclusiv pe europeni, drept barbari, oameni cu obiceiuri primitive, străini de rafinamentul civilizaţiei chineze. Tradiţia îi interzicea împăratului chinez să trateze de la egal la egal cu suveranii barbarilor, aşa că negocierile cu statele vecine nu puteau fi efectuate decât prin intermediul guvernatorilor din provinciile mărginaşe. Până în anul 1860, China nu a avut nici măcar un minister al Afacerilor Externe. Doar orgoliul grecilor antici sau europocentrismul născut în sânul civilizaţiei occidentale, în secolele XVIII–XIX, mai puteau egala această autoevaluare exclusivistă a civilizaţiei chineze tradiţionale.

Tendinţa de autoizolare a Chinei a fost favorizată şi de faptul că ea nu era dependentă de importuri, în ceea ce priveşte majoritatea alimentelor, resurselor şi materiilor prime de bază. Comerţul exterior profitabil promovat în secolele XVII–XVIII nu reprezenta o necesitate vitală pentru China, iar veniturile rezultate de aici nu aveau o pondere importantă în ansamblul economiei chineze, datorită dimensiunilor uriaşe ale acesteia.

4. Criza internă şi pătrunderea europenilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (care coincid cu sfârşitul domniei împăratului Qianlong) deschid o lungă epocă de criză în istoria Chinei. Mai întâi, izbucnesc răscoale ale populaţiilor de la frontiere, supuse în timpul campaniilor recente de cuceriri, aşa cum este cazul musulmanilor din nord-vest sau al tibetanilor din sud-vest. Ultimele războaie purtate de Qianlong sărăcesc tezaurul statului, situaţie agravată de corupţia administraţiei. În consecinţă, lipsa resurselor financiare determină agravarea fiscalităţii.

Un fenomen structural şi mai important este reprezentat de creşterea spectaculoasă a populaţiei, de la 200 de milioane de locuitori, în 1760, la 400 de milioane de locuitori, în 1840. Administraţia greoaie a Chinei, sistemul politic excesiv de centralizat şi birocratizat nu mai reuşesc să facă faţă provocărilor impuse de aceste schimbări. Economia chineză intră în recesiune, agricultura hrăneşte tot mai greu populaţia aflată în creştere, iar funcţionarii statului neglijează tocmai acum una dintre principalele lor atribuţii: aceea de a întreţine sistemul de amenajări hidrografice care asigură traiul populaţiei rurale din valea marilor fluvii. Pe plan social, degradarea condiţiilor de viaţă provoacă reizbucnirea marilor revolte ţărăneşti, o constantă dureroasă a istoriei chineze.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceste probleme ale dezvoltării interne au fost agravate de un puternic factor perturbator extern. Încă de la sfârşitul veacului anterior, Compania britanică a Indiilor Orientale realiza mari beneficii de pe urma opiului exportat în China. Cultivat în India, articolul respectiv era introdus în China

prin portul Canton. În scurt timp, autorităţile chineze s-au alarmat, nu numai datorită efectelor produse de consumul acestui drog în rândurile populaţiei chineze, ci mai ales din cauza consecinţelor financiare: importul de opiu provoca o scurgere masivă a monedei de argint din China.

Interzicerea comerţului cu opiu de către autorităţile de la Beijing determină însă intervenţia marinei regale engleze, care intervine pentru a apăra interesele comerciale britanice şi efectuează o blocadă a porturilor chineze. Aşa-numitul „război al opiului", izbucnit între China şi Marea Britanie, între anii 1839–1842, se soldează cu înfrângerea Beijingului. Tratatul semnat la Nanjing, în anul 1842, smulgea Chinei importante concesii comerciale. China ceda englezilor insula Hong Kong, deschidea un număr de cinci porturi în faţa comerţului britanic şi reducea taxele vamale la valoarea de 5%. Acest tratat a reprezentat prima mare victorie a Occidentului în faţa Chinei, inaugurând o evoluţie care va conduce, în final, la pierderea completă a independenţei economice chineze.

Între anii 1851–1864, criza profundă care afecta China încă de la sfârşitul secolului anterior provoacă o zguduire socială majoră, care va pune sub semnul întrebării dăinuirea statului şi a dinastiei Qing. Este vorba despre aşa-numita „răscoală *taiping*"[48].

Această insurecţie populară a fost pregătită de activitatea organizaţiilor secrete care activau în mediul rural, aşa cum erau Lotusul Alb sau Societatea Triadei. Societăţile secrete religioase, care cultivau tendinţe subversive faţă de stat şi faţă de

[48] Denumirea acesteia vine de la cuvintele „Marea Pace" (*taiping*). Răsculaţii au numit statul întemeiat de ei „Regatul Cerului Marii Păci" (*Taiping Tianguo*).

ordinea socială tradiţională, au reprezentat întotdeauna o prezenţă importantă în istoria Chinei. Ele aveau rădăcini puternice în lumea ţărănească, se bazau pe credinţele religioase populare, cum erau daoismul, diverse secte budiste sau chiar creştinismul, şi erau combătute de confucianismul oficial, susţinut de elita mandarinilor.

Mişcarea *taiping* a reprezentat cea mai importantă răscoală ţărănească din istoria Chinei, a cărei desfăşurare şi represiune a provocat câteva zeci de milioane de victime. Răsculaţii propovăduiau un egalitarism mistic, inspirat de religia creştină. Ei şi-au propus să edifice pe pământ un Regat al Cerului, adică un nou tip de societate, în care să nu existe proprietate privată, iar pământurile să fie împărţite în mod egal fiecărei familii, în funcţie de necesităţi. Luxul, alcoolul, drogurile sau tutunul erau interzise. De asemenea, era proclamată egalitatea absolută a femeilor, care formau armate feminine şi primeau pământ la fel ca şi bărbaţii.

Conducătorii taipingilor au exploatat resentimentele antimanciuriene, prezente încă în China de Sud, ca şi nemulţumirile ţărăneşti, îndreptate împotriva fiscalităţii excesive şi a corupţiei care caracterizau statul chinez la acea dată. Ei au reuşit să cucerească o parte importantă a Chinei, fixându-şi capitala la Nanjing, în regiunea prosperă a fluviului Yangzi. Ulterior, taipingii vor ameninţa Beijingul.

Conducerea imperiului a fost depăşită de evenimente. Mult mai energic a reacţionat însă administraţia din provincii şi clasa cultivată a mandarinilor, care nu doreau răsturnarea ordinii sociale tradiţionale. În cele din urmă, respectivele forţe locale, aliate cu trupele guvernamentale, au izbutit să înfrângă răscoala. Occidentalii, prezenţi în oraşele de pe coastele Chinei, au rămas o vreme în expectativă, în condiţiile în care taipingii încercau să obţină sprijinul acestora, invocând apropierea lor de religia creştină. În cele din urmă însă, puterile europene, speriate

de înaintarea răsculaţilor în direcţia porturilor libere, au acordat asistenţă guvernului chinez, în vederea înăbuşirii răscoalei. În anul 1864, în urma cuceririi Nanjingului, răscoala era înfrântă, deşi alte tulburări sociale vor continua, în diverse părţi ale Chinei, încă un deceniu.

5. Subordonarea Chinei de către puterile străine

Cea mai importantă consecinţă a răscoalei *taiping* a fost slăbirea dramatică a statului chinez, care va deveni o pradă uşoară în faţa puterilor occidentale sau a celor vecine, cum erau Rusia şi Japonia. Treptat, Imperiul Chinez ajunge dependent de ajutorul militar, tehnologic şi financiar al statelor europene. Doar acest sprijin îi mai permite să facă faţă tulburărilor sociale şi răscoalelor din provinciile periferice.

Ţările occidentale, în primul Marea Britanie şi Franţa, continuă aşa-numita politică a „porţilor deschise", adică şirul intervenţiilor prin care China va fi obligată să renunţe la barierele pe care le ridicase în calea comerţului european. Între anii 1856–1860 au loc alte două „războaie ale opiului", în cursul cărora trupele anglo-franceze ocupă şi jefuiesc Beijingul. Tratatele impuse Chinei în anii 1858–1860, completate în deceniile următoare, nu se mai limitează la acordarea unor avantaje comerciale, ci afectează dramatic suveranitatea şi interesele vitale ale acestei ţări.

Pe lângă deschiderea a zeci de porturi în faţa comerţului european şi plata unor mari despăgubiri de război, tratatele atribuie Marii Britanii şi Franţei concesiuni economice şi teritoriale,

dreptul de a naviga liber pe fluviile chineze, excepţări de la plata taxelor vamale. În marile oraşe se construiesc cartiere locuite de europeni, care sunt scoase de sub jurisdicţia chineză. Marele port Shanghai, de exemplu, devine un oraş internaţional, dominat de prezenţa europeană. Guvernul chinez acceptă serviciile unor consilieri occidentali, care preiau administraţia vămilor şi a căilor ferate. Pe măsură ce conducerea de la Beijing obţine tot mai multe împrumuturi acordate de băncile străine, guvernele ţărilor respective obţin dreptul de a supraveghea finanţele Chinei, impunând rambursarea prioritară a dobânzilor şi creditelor contractate. În schimbul creditelor, guvernul chinez vinde puterilor străine întreprinderi, mine şi căi ferate, le cedează acestora impozitele şi celelalte venituri ale statului.

Urmând exemplul Marii Britanii şi al Franţei, toate ţările care au interese comerciale în regiune impun Chinei condiţii asemănătoare. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, pe piaţa chineză se afirmă noile puteri industriale ale momentului, Germania şi Statele Unite, în timp ce Rusia şi Japonia îşi fac simţită prezenţa în calitate de vecini ameninţători.

Puterile străine nu se limitează la obţinerea de beneficii comerciale, ci impun Chinei şi cedări teritoriale. În anii 1858–1860, Rusia ocupă teritoriile de la nord de fluviul Amur şi regiunea viitorului oraş-port Vladivostok, unde este înfiinţată Provincia Maritimă. În acest fel, ea obţinea acces la Oceanul Pacific, într-o zonă liberă de gheţuri. Începând cu anul 1858, Franţa întreprinde cucerirea Indochinei, ocupând treptat Vietnamul, Cambodgia şi Laosul, foste state vasale ale Chinei. Marea Britanie anexează Birmania, în 1885, iar în anii 1904–1906 Tibetul devine protectorat britanic.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, Japonia şi Rusia se afirmă ca doi rivali redutabili în cursa pentru împărţirea

prăzii chineze. Manciuria, regiunea din nord-estul Chinei, devine obiectul rivalităţii ruso-japoneze. Ca urmare a războiului chino-japonez izbucnit între anii 1894–1895, Japonia cucereşte insula Taiwan şi obţine o poziţie privilegiată în Coreea, ţară care făcuse parte, până atunci, din sfera de influenţă chineză. În anul 1898, Rusia dobândea noi teritorii în sudul Manciuriei, incluzând oraşul Port Arthur, pe care le va pierde însă în faţa Japoniei, în urma războiului ruso-japonez din anii 1904–1905.

La începutul secolului al XX-lea, China era pe punctul de a fi ocupată complet de marile puteri care îşi disputau aici influenţa. Totuşi, pentru a preveni izbucnirea unor conflicte internaţionale, statele respective au ajuns la concluzia că menţinerea unui stat chinez, dependent doar din punct de vedere economic şi financiar, reprezintă o soluţie mai profitabilă. În consecinţă, la fel ca şi Persia, China a fost împărţită de către marile puteri coloniale în zone de influenţă. În aceste regiuni, ţările care îşi exercitau dominaţia beneficiau de privilegii comerciale, făceau investiţii şi exploatau în mod exclusiv resursele economice ale regiunii. Rusia îşi extindea influenţa asupra Chinei de Nord (provincia Mongolia Exterioară[49]) şi a Manciuriei septentrionale, Japonia în Coreea şi în partea sudică a Manciuriei, Germania în Peninsula Shantong, Marea Britanie pe valea prosperă a fluviului Yangzi, iar Franţa în sudul Chinei, la frontierele Indochinei franceze.[50]

---

[49] În anul 1911, Rusia înfiinţează în Mongolia Exterioară un stat teocratic autonom, condus de liderul spiritual budist Bogdo-Gegeen, dar dependent de tutela rusească. După Primul Război Mondial, aici se va forma Republica Populară Mongolă, stat comunist aliat cu Uniunea Sovietică.

[50] Această cvasi-dezmembrare a Imperiului Celest a primit numele sugestiv de „the break-up of China" („sfâşierea Chinei").

6. Reacţii chineze la sfârşitul secolului al XIX-lea; eşecul modernizării

Subjugarea economică şi politică a Chinei de către puterile străine va da naştere unor resentimente puternice în rândurile societăţii chineze. Populaţia cunoaşte o lungă perioadă de suferinţe şi privaţiuni, care va continua şi în perioada dintre cele două războaie mondiale. Mizeria în care trăiau majoritatea chinezilor era amplificată de fiscalitatea excesivă, de şomajul provocat de concurenţa mărfurilor străine, în general, de exploatarea economică intensă la care era supusă China.

La nivelul claselor instruite, predominau sentimentele de umilinţă şi complexele de inferioritate generate de decadenţa dramatică a Chinei. Ultimii împăraţi manciurieni asistau neputincioşi la dezastrul ţării, fiind incapabili să redreseze situaţia. Elita chineză era împărţită între tradiţionaliştii care încercau să bareze, fără succes, influenţa occidentală, şi reformiştii care apreciau că doar modernizarea rapidă a ţării va permite depăşirea acestei situaţii dificile. Mulţi chinezi încearcă acum să înveţe reţetele de succes ale occidentalilor, în domeniul tehnologic, economic sau militar, pentru ca apoi să se poată emancipa de sub dominaţia acestora.

Reformiştilor chinezi de la sfârşitul secolului al XIX-lea le lipseşte însă forţa necesară pentru a-şi impune programul. Ei nu reuşesc să se afirme la Curte, unde mama suveranului, împărăteasa Ci Xi (adevărata stăpână a Chinei între anii 1875–1908) pendulează între cele două tabere, blocând în acest fel orice încercare de reformă. Clasa mandarinilor este complet depăşită de evenimente, nefiind capabilă să se adapteze la schimbări şi întreţinând mecanismele tradiţionale ale corupţiei şi ale ineficienţei

administrative. Spre deosebire de Japonia erei Meiji, Chinei i-a lipsit, aşadar, o putere centrală eficientă, capabilă să realizeze modernizarea. În plus, ţara era prea mare şi prea populată, ceea ce îngreuna şi mai mult tentativele de reformă.

Ca o reacţie în faţa problemelor politice şi economice ale Chinei, în anii 1900–1901 izbucneşte o nouă insurecţie populară, născută în ambianţa organizaţiilor religioase clandestine din mediul rural. Ea este cunoscută sub numele de „răscoala boxerilor", deoarece adepţii acestei mişcări practicau artele marţiale, specifice riturilor de perfecţionare daoiste. Răscoala s-a remarcat prin xenofobia ei extremă, fiind îndreptată împotriva străinilor din China, a căror prezenţă era considerată cauza principală a tuturor relelor care domneau în societate. Răsculaţii îi asasinează pe occidentali şi pe chinezii convertiţi la creştinism, atacă întreprinderile străine şi căile ferate, devastează prăvăliile care vând produse de import. Atrocităţile comise atrag riposta unei coaliţii formate din opt puteri străine, ale căror armate ocupă Beijingul şi restabilesc puterea imperială. Îndeosebi trupele germane s-au ilustrat prin duritatea cu care au reprimat răscoala boxerilor. Tratatul impus Chinei în 1901 întărea şi mai mult dominaţia economică a statelor intervenţioniste.

7. Afirmarea noilor forţe politice şi sfârşitul regimului imperial (începutul secolului al XX-lea)

La începutul secolului al XX-lea, în China se afirmă câteva forţe sociale noi. Acţiunea lor va determina schimbări politice importante, pe fondul nemulţumirilor crescânde ale populaţiei.

Alături de vechii demnitari recrutaţi din rândurile mandarinilor, la Curte şi în provincii joacă un rol tot mai important comandanţii de armate şi guvernatorii locali, care se afirmă în războaiele purtate împotriva taipingilor sau boxerilor. Pe măsură ce Curtea imperială îşi pierde prestigiul datorită cedărilor sale în faţa străinilor, aceşti comandanţi locali îşi consolidează puterea şi se emancipează de sub tutela autorităţii centrale.

Altă categorie importantă este reprezentată de aşa-numita burghezie compradoră[51]. Aceasta cuprinde oamenii de afaceri care colaborează cu firmele occidentale, şi împărţind cu acestea profiturile rezultate din exploatarea economică a Chinei.

În fine, grupul cel mai dinamic este format din tinerii intelectuali şi oameni de afaceri educaţi în Statele Unite, în Europa sau în Japonia, principalii adepţi ai modernizării economice şi politice a Chinei. În rândurile lor, se dezvoltă ideile naţionaliste. Această grupare îşi fixează ca obiectiv emanciparea Chinei de sub dominaţia puterilor străine şi transformarea ei într-o ţară puternică şi modernă, după modelul Japoniei.

În cele din urmă, dinastia manciuriană va pierde sprijinul tuturor forţelor politice chineze, datorită crizei economice şi a capitulărilor ei repetate în faţa intereselor străine. În anul 1911, în armată şi în provincii izbucneşte o revoluţie, care înlătură dinastia manciuriană şi proclamă republica. Ultimul împărat, Puyi, în vârstă de şase ani, abdică formal în 1912.

La început, puterea a fost preluată de grupul tinerilor intelectuali educaţi în Occident, naţionalişti şi reformişti, conduşi de Sun Zhongshan[52]. Acesta devine primul preşedinte al republicii chineze şi formează un guvern la

---

[51] Cuvânt de origine portugheză, care îi desemna, iniţial, pe agenţii companiilor comerciale.

[52] Cunoscut în Occident mai ales sub numele său cantonez, Sun Yat-sen.

Nanjing, intenţionând să transforme China într-o republică parlamentară, cu accente sociale. Revoluţionarii republicani nu dispuneau însă de o forţă reală, aşa că vor fi nevoiţi, în scurt timp, să cedeze puterea în faţa unor cercuri mai conservatoare, grupate în jurul comandanţilor militari şi a guvernatorilor din provincii.

Cel mai puternic general chinez, Yuan Shikai, devine preşedinte în anul 1912 şi formează un nou guvern la Beijing. În 1914, el instaurează o dictatură, iar în 1916 se proclamă împărat. Dar vechiul regim nu mai putea fi reînviat. Puterea era împărţită acum între dictatorul de la Beijing, pe de o parte, şi generalii din provincie, aşa-numiţii „seniori ai războiului", care se revoltă din nou împotriva autorităţii centrale şi iniţiază, în acest fel, o lungă perioadă de anarhie.

În timpul Primului Război Mondial, Japonia ocupă toate poziţiile pe care le deţinuse în China Imperiul German şi devine, astfel, cea mai importantă putere din regiune. În anul 1912, intelectualii republicani şi naţionalişti, conduşi de Sun Zhongshan, formează Partidul Guomindang, care militează pentru transformarea Chinei într-un stat modern. După victoria revoluţiei bolşevice în Rusia, fosta provincie chineză Mongolia Exterioară devine un stat comunist, în orbita Moscovei, iar ideile marxiste se răspândesc tot mai mult şi în China.

În această constelaţie de forţe, China epocii interbelice se transformă într-o regiune de maximă instabilitate politică, marcată de războaie civile şi de suferinţele dramatice ale populaţiei. Naţionaliştii din Partidul Guomindang şi comuniştii chinezi îşi dispută moştenirea lăsată de forţele conservatoare, puterile occidentale încearcă să îşi menţină privilegiile comerciale, iar Japonia îşi extinde tot mai mult influenţa şi chiar dominaţia teritorială. Abia în

anul 1949, victoria obţinută de comuniştii chinezi împotriva Guomindangului şi proclamarea Republicii Populare Chineze marchează sfârşitul acestei îndelungate perioade de anarhie. Dar nici instaurarea regimului comunist, care iniţiază o vastă operă de modernizare, nu va pune capăt suferinţelor îndurate de locuitorii celei mai populate ţări din lume, pe parcursul ultimelor două sute de ani.

8. Ţările himalayene (Tibet, Nepal, Bhutan)

Principala trăsătură comună a statelor montane din regiunea himalayană constă în faptul că asupra lor s-au exercitat, în permanenţă, influenţele venite din direcţia Indiei şi Chinei, cele două civilizaţii care îşi dispută, până astăzi, ascendentul politic şi cultural asupra celor mai înalte regiuni din lume. Tibetul, situat la nordul Munţilor Himalaya, cuprinde uriaşul podiş cu acelaşi nume, situat la altitudini de peste 5.000 de metri, pe o suprafaţă de peste un milion de km^2. Nepalul, Bhutanul şi Sikkimul sunt ţări de dimensiuni mai mici, care ocupă versantul sudic al lanţului himalayan, fiind, aşadar, deschise în direcţia Indiei. Izolarea acestor zone înalte a făcut ca ele să adăpostească o viaţă religioasă intensă şi specifică. Tibetul şi Bhutanul sunt dominate de budismul mahăyăna, în varianta sa lamaistă, iar Nepalul, mai deschis în faţa influenţelor indiene, are ca religie majoritară hinduismul.

Tibetul, o regiune cu populaţie foarte rară, vorbitoare a unor dialecte locale, a dat naştere unui stat teocratic, dominat de ierarhia religioasă lamaistă. De-a lungul istoriei, Tibetul a întreţinut relaţii strânse cu China, marele său vecin, dar şi-a păstrat identitatea şi autonomia, lucru

favorizat de situarea sa geografică greu accesibilă. China modernă, în schimb, a refuzat să recunoască Tibetului calitatea de entitate independentă, considerându-l o componentă istorică a patrimoniului chinez. Chiar dacă Tibetul este organizat, până astăzi, ca o regiune autonomă în cadrul Chinei, păstrându-şi identitatea lingvistică şi ataşamentul faţă de religia lamaistă, el nu reprezintă, pentru guvernul de la Beijing, decât provincia chineză Xizang.

Încă de la pătrunderea religiei lui Buddha, în secolul al VII-lea, călugării budişti au jucat un rol esenţial în conducerea statului. La sfârşitul secolului al XIV-lea, în urma unei acţiuni religioase reformatoare, ia naştere lamaismul, o variantă a budismului mahāyāna. De acum înainte, conducătorul laic şi spiritual al ţării devine Dalai Lama, liderul religios suprem al tibetanilor, care îşi fixează reşedinţa în palatul din Lhasa. Sistemul de succesiune lamaist prevedea ca după moartea unui lider spiritual, în termen de 49 de zile, să fie desemnat un nou Dalai Lama, ales dintre copiii născuţi în acest interval. La vârsta de 18 ani el dobândea puteri depline, iar până atunci ţara era condusă de un regent.

Deoarece budismul lamaist s-a răspândit şi în rândurile mongolilor, aceşti războinici din nord, care dominau întinsele regiuni ale Tibetului, vor deveni protectori politici ai lui Dalai Lama. În secolul al XVIII-lea însă, împăraţii chinezi din dinastia manciuriană îi învinge pe mongolii occidentali (oiraţi) şi îşi instaurează dominaţia asupra Tibetului. Trupele chineze pătrund în Tibet în anul 1720, iar din 1751 regiunea devine protectorat chinez. Cu toate acestea, împăraţii manciurieni (ei înşişi budişti lamaişti) îl tratează cu respect pe Dalai Lama şi menţin autonomia Tibetului, care este guvernat, în continuare, de ierarhia religioasă locală.

În anii 1791–1792, regatul nepalez, din sudul Himalayei, atacă Tibetul, ceea ce provoacă reacţia energică a armatelor chineze. Trupele împăratului Qianlong reuşesc performanţa spectaculoasă de a traversa masivul himalayan, pătrunzând în Nepal. În 1793, Nepalul acceptă suzeranitatea chineză, rămânând, până în anul 1908, un regat vasal Chinei, chiar dacă această îndepărtată legătură nu era decât una formală.

Deşi Nepalul este situat în văile meridionale ale Munţilor Himalaya, locuitorii săi sunt de origine nordică, tibetană. Pe de altă parte însă, societatea nepaleză este marcată puternic de cultura, religia şi organizarea politică hindusă. În secolul al XVIII-lea, principii nepalezi de etnie *gurkha* reuşesc să unifice mai multe formaţiuni politice într-un stat puternic, cu capitala la Kathmandu, luându-şi titlul regal de rajahi.

În secolul al XIX-lea, statele himalayene vor trece treptat sub influenţa Marii Britanii, noua putere politică afirmată în spaţiul indian. În vederea protejării Indiei, britanicii urmăresc să împingă frontierele acesteia cât mai departe spre nord, în trecătorile care traversează Munţii Himalaya şi Hindukuş. Din acest motiv, englezii cuceresc Punjabul, precum şi provinciile Jammu şi Caşmir, în nord-vestul Indiei, ajungând la frontiera Afganistanului. Spre nord-est, ei vizează Nepalul şi micile principate indiene din munţi, Bhutanul şi Sikkimul.

În urma războiului anglo-nepalez din anii 1814–1816, Nepalul ajunge în sfera de influenţă britanică, deşi englezii vor respecta autonomia internă a rajahilor de la Kathmandu.[53]

[53] Autorităţile britanice au ştiut să îşi atragă colaboratori loiali din rândurile acestor populaţii războinice de munteni. La fel ca şi *sikh*-şii din Punjab, triburile *gurkha* din Nepal au furnizat armatei britanice regimente de elită, care vor lupta cu devotament în toate campaniile duse de englezi, inclusiv în cele două războaie mondiale din secolul al XX-lea.

Ulterior, în anul 1890, în contextul acţiunilor care urmăreau stăvilirea penetrării ruseşti în Pamir şi Afganistan, britanicii îşi impun protectoratul atât asupra Nepalului (acesta îşi păstrează însă şi relaţia de vasalitate nominală faţă de China), cât şi în raport cu principatele indiene Bhutan, Sikkim şi Chitral, toate trei situate în văile izolate ale munţilor din nordul Indiei.

În fine, în anul 1904, la iniţiativa energicului guvernator al Indiei, lordul Curzon, Marea Britanie trimitea trupe la Lhasa, în Tibet, sub pretextul reprimării unor tulburări. Din anul 1906, Tibetul devenea protectorat britanic, chiar dacă guvernul chinez refuză să recunoască această anexiune şi încearcă să ocupe din nou provincia disputată, în anul 1910.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, Marea Britanie recunoaşte independenţa statelor muntoase din nordul Indiei: Bhutanul obţine acest statut în 1910, Tibetul în 1912, Afganistanul în 1919, iar Nepalul în 1923. Pe de altă parte însă, de-a lungul perioadei interbelice, guvernul de la Londra îşi va menţine influenţa sa tradiţională asupra politicii externe a statelor respective.

După Al Doilea Război Mondial, în pofida rezistenţei opuse de clerul lamaist, Tibetul va fi anexat de China comunistă, în anul 1951. În 1959, în urma unei revolte religioase izbucnite la Lhasa, conducerea locală exercitată de Dalai Lama a fost dizolvată forţat de autorităţile chineze, iar liderul spiritual tibetan era constrâns să aleagă calea exilului. Cu sprijin britanic, el se va refugia în statul învecinat al Bhutanului, în aceeaşi ambianţă a budismului tradiţional din munţii înalţi ai Himalayei.[54]

[54] Aflat în exil, ultimul Dalai Lama va desfăşura o activitate de sensibilizare a opiniei publice internaţionale în favoarea cauzei poporului său. În anul 1989, a fost distins cu Premiul Nobel pentru pace.

Capitolul VII

JAPONIA ŞI COREEA ÎN SECOLELE XVI–XIX

Evoluţia istorică a Japoniei, precum şi trăsăturile civilizaţiei sale au fost puternic influenţate de situarea geografică aparte a acestei ţări. Izolarea arhipelagului japonez, în raport cu continentul asiatic, a ferit Japonia, până în anul 1945, de invazii şi cuceriri străine. Relieful muntos şi întinderea redusă a terenurilor cultivabile reprezintă un alt element caracteristic, care, conjugat cu izolarea ţării, i-a obligat pe japonezi să valorifice la maximum puţinele resurse de care dispuneau.

Japonia este alcătuită din patru insule principale[55]: Hokkaidō, rece şi puţin locuită, în nord; Honshū, marea insulă centrală, care cuprinde majoritatea teritoriului şi a populaţiei, precum şi oraşele cele mai importante; insulele Shikoku şi Kyūshū, în sud-vest. Spre sud, arhipelagul japonez se prelungeşte cu insulele Ryūkyū, dintre care cea mai importantă este Okinawa. Geografia ne indică şi direcţiile de acces care au permis Japoniei să comunice cu restul lumii. Prin strâmtoarea Tsushima, care desparte insula Kyūshū de sudul Coreii, au pătruns influenţele chineze, iar prin arhipelagul Ryūkyū, care se prelungeşte adânc în Marea Chinei de Est, navigatorii au legat Japonia de insula Taiwan, de Filipine şi de Asia de Sud-Est.

În pofida poziţiei sale insulare, Japonia a receptat întotdeauna influenţele datorate altor civilizaţii. În perioada medievală, China este cea care marchează profund civilizaţia

[55] Acestora li se adaugă peste 6.800 de insule de dimensiuni mai mici.

japoneză, împrumutându-i scrisul, cultura savantă, religia budistă şi organizarea de stat. Începând cu anul 1868, Japonia operează a doua sa mare deschidere culturală, adoptând rapid civilizaţia occidentală. În acelaşi timp însă, ea a reuşit să integreze aceste împrumuturi, în mod armonios, în cadrul tradiţiilor proprii. Din acest motiv, Japonia de astăzi oferă imaginea paradoxală a unei ţări care este, în acelaşi timp, extrem de modernă şi extrem de tradiţională.

1. Japonia medievală şi schimbările din secolul al XVI-lea

Cea mai importantă instituţie tradiţională pe care a moştenit-o Japonia modernă a fost monarhia. Până astăzi, ea a rămas unanim respectată. Împăratul (numit în japoneză *tennō* sau *mikado*) era considerat de origine divină şi avea o autoritate nelimitată. Cu toate acestea, în perioada medievală puterea sa a fost grav ştirbită, datorită nesfârşitelor lupte interne, desfăşurate între clanurile marilor seniori. Poate şi datorită faptului că Japonia acestei perioade s-a implicat foarte rar în dispute externe (câteva încercări de cucerire a Coreii), energiile aristocraţiei sale războinice s-au consumat mai ales în războaie civile.

Începând cu anul 1192, pentru a face faţă anarhiei interne, împăraţii numesc în fruntea armatei un comandant suprem (în limba japoneză: *shogun*), care devine, practic, adevăratul conducător al ţării. Shogunii vor guverna Japonia timp de aproape şapte secole, până în anul 1868. Împăraţii continuă să rezideze în palatele lor din Kyōto (vechea capitală a Japoniei şi centrul cultural al ţării), dar ei nu mai au decât atribuţii ceremoniale, fiind lipsiţi de orice putere reală. Shogunii, în schimb, îşi aleg

reşedinţe mai austere, adaptate funcţiei lor militare, care devin însă centrele politice şi administrative ale ţării.

Între anii 1338–1573, la putere se află shogunii din familia Ashikaga. În timpul lor, dezbinarea internă şi luptele dintre clanurile rivale ajung la apogeu, iar shogunii nu reuşesc să menţină ordinea politică şi să îşi impună autoritatea.

Sfârşitul secolului al XVI-lea constituie o perioadă de răscruce şi în istoria Japoniei. Între anii 1573–1598, se afirmă doi mari conducători militari: Oda Nobunaga şi succesorul său, Toyotomi Hideyoshi. Acţiunea lor reprezintă o reacţie împotriva guvernării ineficiente a shogunilor Ashikaga. Cei doi lideri, adepţi hotărâţi ai puterii imperiale, realizează o mare operă de centralizare a statului. Clanurile locale sunt înfrânte şi, pentru prima dată în istorie, Japonia devine un stat unificat sub o conducere uniformă, supus autorităţilor sale centrale. Nobunaga îi combate inclusiv pe călugării budişti, care se grupaseră într-o organizaţie militară şi subminau autoritatea statului.

Hideyoshi, un general care datorită originii sale ţărăneşti nu va purta niciodată titlul de shogun, se remarcă atât prin activitatea internă de centralizare statală, cât şi prin politica sa externă, extrem de ambiţioasă. Între anii 1592–1598, Hideyoshi conduce două expediţii în Coreea, visând să cucerească nu doar această ţară vasală Chinei, ci chiar Imperiul Celest. Cu toate că acţiunea sa va eşua, expediţiile lui Hideyoshi au contribuit la fortificarea unităţii japoneze şi la subordonarea nobilimii faţă de puterea centrală.

2. Epoca shogunilor Tokugawa (1603–1868)

După moartea lui Hideyoshi şi izbucnirea unei noi revolte a marilor seniori, unul dintre locotenenţii fostului

dictator militar, pe nume Tokugawa Ieyasu, reuşeşte să înfrângă răscoala şi este proclamat shogun. El deschide noua epocă a shogunilor Tokugawa, care vor guverna Japonia între anii 1603–1868. Ieyasu va desăvârşi opera de întărire a autorităţii centrale începută de predecesorii săi, punând bazele unei guvernări absolutiste. În primul rând, el reuşeşte să transforme shogunatul într-o demnitate ereditară, care se va transmite exclusiv în rândurile familiei Tokugawa, până în anul 1868. Împăraţii rămân claustraţi, în continuare, în palatul din Kyōto, păstrându-şi doar autoritatea simbolică, în timp ce toată puterea politică se concentrează în mâinile shogunilor. Shogunii Tokugawa îşi fixează reşedinţa în micul sat pescăresc Edo, actualul Tokyo, care devine astfel capitala propriu-zisă a Japoniei şi, cu timpul, cel mai mare oraş al acesteia.

Un eveniment important în istoria Japoniei secolului al XVI-lea a fost marcat de sosirea primilor navigatori europeni. În anii 1542–1543, portughezii debarcă pe coastele nipone. Japonezii sunt puternic impresionaţi de aceşti vizitatori, care dispuneau de archebuze şi călătoreau pe corăbii impozante. Iniţial, europenii au fost bine primiţi de nobilime şi de autorităţile locale. Localnicii sunt interesaţi de mărfurile europene, iar shogunii tolerează prezenţa misionarilor creştini, mai ales iezuiţi, care reuşesc să facă numeroase convertiri. Conducătorul militar Nobunaga, de exemplu, încurajează creştinismul, pentru a-i contracara, în acest fel, pe bonzii (călugării) budişti.

În scurt timp însă, japonezii se simt ameninţaţi de intruziunea străinilor şi ajung la concluzia că prezenţa europenilor şi creştinismul reprezintă un pericol grav pentru Japonia. Hideyoshi este primul conducător care îi va persecuta pe japonezii creştinaţi. În anul 1596, un grup de 26 de creştini era martirizat la Nagasaki. Această politică

este continuată de shogunii Tokugawa, care îi elimină aproape total pe creştinii din arhipelagul nipon şi iau măsura extremă a închiderii totale a Japoniei în faţa străinilor. Accesul corăbiilor străine în porturile japoneze era interzis, japonezii nu mai au permisiunea de a călători în străinătate, iar celor aflaţi deja peste graniţe li se interzice să mai revină în ţară. În anul 1639, toate contactele Japoniei cu exteriorul au fost suspendate, situaţie care se va menţine până în anul 1854. Singurele excepţii de la această regulă îi priveau pe negustorii chinezi şi pe cei olandezi. Olandezilor li se permite să desfăşoare un comerţ limitat pe o mică insulă din golful Nagasaki, unde ei puteau să aducă mici transporturi de arme, muniţii, lunete şi tutun.

În epoca Tokugawa se definitivează sistemul social-politic al Japoniei tradiţionale, care se va menţine până în 1868. El poate fi asemănat cu o combinaţie între feudalismul occidental din epoca medievală şi absolutismul monarhic din Europa secolelor XVI–XVII. În fruntea ţării se afla o conducere militară (numită *bakufu*, adică „orânduirea din cort"), exercitată în mod absolutist de shogun. Acesteia i se supuneau circa 250 de mari seniori (*daimyō*), care stăpâneau domenii uriaşe şi alcătuiau aristocraţia japoneză. Shogunii Tokugawa reuşesc însă să îşi subordoneze complet această mare nobilime, cândva atât de turbulentă. *Daimyō* nu puteau să rămână pe domeniile lor decât şase luni pe an, restul timpului fiind obligaţi să şi-l petreacă pe lângă reşedinţa shogunului. Chiar şi atunci când erau plecaţi din capitală, familiile lor rămâneau la Edo, ca o măsură de garanţie.

Daimyō erau stăpâni ereditari ai marilor fiefuri şi ai ţăranilor care le lucrau. În serviciul lor se afla o categorie de vasali războinici, numiţi samurai. Samuraii, în număr de

câteva sute de mii, formau clasa militară a Japoniei, singurii care aveau dreptul să poarte sabie. Ei îi datorau seniorului o supunere oarbă şi erau educaţi potrivit codului tradiţional al onoarei cavalereşti (*bushido*). Fiecare samurai era obligat să îşi apere seniorul cu preţul vieţii, iar dacă acesta era omorât în luptă, onoarea îi cerea să se sinucidă.[56] Samuraii rămaşi fără stăpân (numiţi *ronini*), a căror existenţă nu mai avea, aşadar, nici o raţiune, deveneau tâlhari rătăcitori sau cerşetori.

Fără îndoială, trăsăturile morale ale samurailor, specifice oricărei feudalităţi războinice, s-au forjat la şcoala îndelungatelor conflicte civile din perioada medievală. Dar virtuţile militare ale acestei elite, spiritul de disciplină, loialitatea şi respectul neţărmurit faţă de superiori vor deveni, mai târziu, elemente de bază ale mentalităţii japoneze, transmise până în epoca modernă. Disciplina, supunerea şi loialitatea sunt trăsături care explică multe fenomene din istoria ulterioară a Japoniei, de la militarismul agresiv şi naţionalismul orgolios din prima jumătate a secolului al XX-lea, până la performanţele economice remarcabile din Era Meiji sau din perioada postbelică.

Lunga perioadă de autoizolare forţată a Japoniei, dintre anii 1639–1854, nu a fost însă una de stagnare. Mai ales în secolul al XVIII-lea au loc progrese economice semnificative, care pregătesc condiţiile pentru modernizarea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Sporirea producţiei de orez reprezintă o premisă a creşterii demografice, oferind şi surplusul reclamat acum de expansiunea urbană. Dezvoltarea oraşelor, a producţiei meşteşugăreşti

[56] Ritualul complicat al acestei sinucideri lente şi dureroase purta numele de *seppuku* (occidentalii vor folosi mai ales denumirea sa vulgară: *harakiri*).

şi a comerţului conferă vieţii economice un dinamism deosebit. Populaţia capitalei Edo ajunge în această perioadă la un milion de locuitori. Se înfiripă o economie de schimb, apar negustori şi creditori care transformă produsele în mărfuri, pun în mişcare mijloacele financiare, acumulează capitaluri.

Aceste schimbări economice atrag după ele şi consecinţe sociale. Viaţa urbană favorizează cheltuielile şi luxul, alimentate financiar de comercianţi şi bancheri. Numeroşi membri ai aristocraţiei, care duc o viaţă costisitoare în capitală, se ruinează acum, datorită împrumuturilor pe care le contractează. Creşte, de asemenea, numărul samurailor fără stăpân, o categorie frustrată, care va furniza împăratului un suport social important, în momentul în care acesta va declanşa reformele sale revoluţionare.

Toate aceste schimbări interne importante, derulate în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a veacului următor, explică saltul modernizator realizat în 1868. El a fost posibil deoarece Japonia îşi erodase deja, în perioada anterioară, o bună parte din armătura sa socio-economică tradiţională.

3. Deschiderea în faţa influenţei occidentale (mijlocul secolului al XIX-lea)

La mijlocul secolului al XIX-lea, istoria Japoniei cunoaşte o nouă turnură senzaţională, tot atât de radicală ca şi aceea care dusese, în anul 1639, la izolarea aproape completă a ţării. Este vorba, de data aceasta, despre operaţiunea coordonată de acceptare masivă a modelelor străine, care va transforma Japonia, într-un răstimp foarte scurt, într-o ţară modernă, urbanizată, alfabetizată şi industrializată. Capacitatea Japoniei de a-şi mobiliza într-un mod atât de eficient toate energiile naţionale, în serviciul

unor obiective planificate, se explică prin spiritul de disciplină specific mentalităţii nipone, ca şi prin autoritatea necontestată, aproape mistică, a puterii imperiale. La ordinul unui singur om, o ţară întreagă a fost capabilă să îşi schimbe direcţia dezvoltării şi să pornească pe un drum cu totul nou.

Decizia de a deschide porţile Japoniei în faţa influenţelor civilizaţiei occidentale a fost adoptată ca urmare a presiunilor exercitate din exterior. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai multe expediţii navale şi misiuni diplomatice străine (olandeze, britanice sau nord-americane) încercaseră, fără succes, să obţină din partea Japoniei deschiderea porturilor sale. Îndeosebi Statele Unite ale Americii (care ocupaseră, în anul 1846, coastele Californiei) sunt interesate, din punct de vedere strategic şi comercial, de această zonă a Pacificului de Nord. În anul 1853, o escadră americană, condusă de comandorul Perry, înmânează autorităţilor japoneze o scrisoare din partea preşedintelui Statelor Unite, prin care solicită stabilirea unor relaţii comerciale libere între cele două ţări. În urma refuzului nipon, americanii trimit o nouă expediţie, în anul 1854, care îi forţează pe japonezi să semneze primul tratat încheiat cu o ţară străină. Acesta prevedea deschiderea unor porturi, precum şi acordarea de facilităţi comerciale părţii americane. În anii următori, Marea Britanie, Rusia, Olanda şi Franţa obligă Japonia să încheie tratate asemănătoare. Acestea dezavantajau interesele economice nipone şi acordau statut de extrateritorialitate cetăţenilor străini, care se puteau stabili de acum înainte în Japonia.

Aceste ingerinţe ale puterilor occidentale au provocat mari frământări şi nelinişti în Japonia, inclusiv revolte ale aristocraţiei. Elitele nipone erau divizate între tradiţionalişti, adepţi ai rezistenţei în faţa străinilor, şi partizanii modernizării, după exemplul occidental. Ultimii au fost susţinuţi şi de ambasadorii Marii Britanii şi ai Statelor

Unite. În final, a prevalat opinia celor care apreciau că Japonia nu este capabilă să se opună puterilor străine, iar încercarea de rezistenţă ar conduce la transformarea ei într-o colonie.

În aceste condiţii, pentru a rezista în faţa Occidentului, Japonia va lua hotărârea temerară de a se occidentaliza ea însăşi. Reuşita acestei acţiuni a fost deplină. În locul subordonării şi a umilinţelor pe care le vor cunoaşte, în secolul al XIX-lea, celelalte ţări asiatice, Japonia va avea parte de o evoluţie spectaculoasă, care o va transforma într-o mare putere economică şi militară, parteneră egală a ţărilor europene.

4. Reformele Erei Meiji

În anul 1868, tânărul împărat Mutsuhito, sfătuit de consilierii săi adepţi ai modernizării, desfiinţează instituţia shogunatului şi restaurează puterea imperială. Începea astfel o nouă epocă, numită „Era Meiji", după numele postum al împăratului Mutsuhito.[57] Capitala imperială se mută de la Kyōto la Edo, oraş care primeşte numele său actual: Tokyo („capitala de răsărit").

---

[57] Potrivit tradiţiei budiste (care funcţiona şi în China), împăraţii japonezi au un nume personal şi un nume de eră. Înainte de urcarea pe tron, o comisie specială stabileşte pentru noul împărat un nume de eră, nume care nu îi va fi atribuit însă decât după deces. În schimb, numele de eră desemnează, încă din timpul vieţii împăratului, epoca domniei acestuia. Astfel, împăratul Mutsuhito (1868–1912) a primit numele de Meiji (Conducere Luminată), succesorul său, Yoshihito (1912–1926), a purtat numele postum de Taishō (Marea Dreptate), iar Hirohito (1926–1989) a avut ca nume de eră Shōwa (Pace Luminată). În anul 1989, actualul împărat, Akihito, a inaugurat era Heisei (Pace şi Înţelegere).

Procesul de modernizare iniţiat de Mutsuhito a echivalat cu o veritabilă revoluţie, promovată însă exclusiv de la vârf. Spre deosebire de Revoluţia Franceză, de exemplu, ea nu a fost înfăptuită de clasele inferioare ridicate împotriva monarhiei, ci, dimpotrivă, a fost impusă societăţii japoneze de către împărat. Uriaşul proces de schimbare nu a provocat fracturi sociale dramatice, deoarece toate clasele au acceptat voinţa imperială, cu docilitate, consimţind să pună în practică pachetul de reforme iniţiat de împărat.

În anul 1868, privilegiile feudale şi deosebirile de castă din societatea japoneză erau anulate, asigurându-se astfel egalitatea juridică a tuturor cetăţenilor. Marii seniori au acceptat, de bunăvoie, să îşi piardă statutul privilegiat, precum şi proprietăţile funciare. În schimbul acestei cedări, ei primesc despăgubiri financiare substanţiale din partea statului, care le vor permite să ia parte la procesul de industrializare a Japoniei. Desfiinţarea constrângerilor de castă oferea însă şanse de afirmare fiecărui japonez, într-o societate liberă şi concurenţială. Prin asigurarea libertăţii depline a spiritului de iniţiativă, se creau condiţiile necesare dezvoltării unei economii capitaliste prospere.

Eforturile Japoniei s-au concentrat în direcţia modernizării, în toate domeniile: economie, politică, învăţământ, armată, viaţă socială. Autorităţile au trimis numeroase misiuni în Europa şi în Statele Unite, cu scopul de a studia modelul occidental de dezvoltare, în vederea adoptării lui în Japonia. Au fost aduşi numeroşi specialişti europeni, s-au importat reţete tehnologice şi utilaje.

Modernizarea economică nu s-a realizat spontan, ci într-un mod planificat, prin aportul substanţial al statului. Guvernul japonez a făcut investiţii uriaşe în industrie, construind fabrici,

căi ferate, şantiere navale. De asemenea, a întreprins mari eforturi în vederea calificării forţei de muncă, prin angajarea unor instructori străini. Pentru a-şi atinge obiectivele, japonezii au evitat să recurgă la credite străine, bizuindu-se doar pe forţele proprii. Datorită autorităţii de care se bucura, guvernul a putut să canalizeze nestânjenit veniturile sale, realizate mai ales din impozitele plătite de ţărănime, în direcţia dezvoltării industriale. Au fost cazuri în care guvernul a plătit importurile de maşini şi utilaje la preţuri de zece ori mai mari decât valoarea lor reală, doar pentru ca să evite împrumuturile şi să îşi menţină independenţa de acţiune.

După ce a creat primele uzine şi întreprinderi industriale, statul le-a transferat în mâinile particularilor, vânzându-le la preţuri derizorii familiilor aristocratice. În acest fel, a apărut şi în Japonia o mare proprietate privată capitalistă. Ea era deţinută de uriaşe concerne industriale (*zaibatsu*), aşa cum erau Mitsui, Mitsubishi sau Yasuda. Aceste mari firme, create la sfârşitul secolului al XIX-lea, controlează în scurt timp majoritatea economiei şi transformă Japonia într-o ţară cu o industrie puternică şi competitivă. Prin intermediul lor, elitele tradiţionale îşi puneau talentul în serviciul modernizării Japoniei, realizând o sinteză originală între economia de tip capitalist şi spiritul paternalist al societăţii nipone. Cei mai dinamici *daimyō* devin magnaţi ai finanţelor, urmaşii samurailor se angajează în administraţie şi furnizează cadrele calificate ale economiei, iar foştii şerbi se transformă într-un proletariat disciplinat şi loial patronatului, care acceptă salarii scăzute şi nu se lasă atras de ideologia socialistă.

Modernizarea înfăptuită pe parcursul Erei Meiji nu se limitează însă la economie, ci cuprinde toate laturile vieţii publice. Pe plan politic, împăratul acordă o Constituţie, în anul 1889, iar în 1890 este convocat primul Parlament bicameral al ţării, ales pe baze cenzitare. Sunt create toate instituţiile specifice unei societăţi moderne, de la o administraţie uniformă şi centralizată (unităţile administrative

de bază erau prefecturile), până la învăţământul de stat obligatoriu. Cu toate acestea, Japonia nu era o ţară liberală. Împăratul îşi păstra rolul dominant, parlamentul avea atribuţii limitate, iar partidele politice erau strâns legate de interesele cercurilor de afaceri şi ale unei elite restrânse. Marea masă a populaţiei nu participa aproape deloc la viaţa politică, datorită lipsei de experienţă şi interes, ca şi a mentalităţii sale tradiţionale.

Caracterul conservator al sistemului politic nipon era întărit de ideologia puterii imperiale (*tennōism*), ca şi de religia shintoistă de stat. Aceste forme de legitimare a regimului îndeplineau, în Japonia, rolul pe care îl jucau ideologiile naţionaliste şi imperialiste din Europa, la sfârşitul secolului al XIX-lea.

5. Expansiunea militară (sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)

Dezvoltarea economică a Japoniei fost însoţită de o afirmare militară tot atât de spectaculoasă, care va transforma această ţară, până la Primul Război Mondial, într-una dintre puterile importante ale lumii. Cabinetele de la Tokyo alocă fonduri uriaşe în vederea dezvoltării armatei de uscat şi a marinei militare. În câteva decenii, armamentul, instrucţia şi organizarea forţelor japoneze ajung la nivelul celor mai performante armate ale vremii. Ca urmare a creşterii rolului armatei, generalii şi amiralii japonezi au un cuvânt tot mai greu de spus în cadrul guvernului, influenţând mai ales deciziile de politică externă.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, dispunând de un instrument militar atât de eficient, Japonia se angajează într-o politică externă expansionistă, căutând materii prime şi

pieţe de desfacere pentru produsele sale industriale. În scurt timp, ea devine o putere colonială în zona Extremului Orient, alături de ţările Europei Occidentale, de Rusia şi de Statele Unite ale Americii.

Această direcţie a politicii japoneze a fost stimulată, pe de o parte, de ideologia agresivă şi naţionalistă a cercurilor militare, care încorpora, la rândul ei, tradiţiile războinice ale samurailor. Japonezii erau mândri de marile succese pe care le obţinuseră pe plan intern, iar acest orgoliu naţional a fost convertit, cu uşurinţă, într-o sursă de alimentare ideologică a politicii imperialiste. Pe de altă parte însă, Japonia nu a făcut decât să urmeze, şi din acest punct de vedere, exemplul statelor occidentale ale vremii, angajate în procesul de expansiune colonială. În politica externă de la cumpăna secolelor XIX–XX, recurgerea la forţă în vederea obţinerii de avantaje politice şi economice constituia o regulă de bază a relaţiilor internaţionale. Japonia s-a conformat şi ea, cu toată convingerea, acestui model de conduită politică.

Primul mare succes obţinut de politica externă japoneză l-a reprezentat anularea tratatelor inegale, care îi fuseseră impuse începând cu anul 1854. În anul 1894, Marea Britanie consimţea să renunţe la facilităţile vamale şi la prevederile care acordau un statut special cetăţenilor săi rezidenţi în Japonia. Până în 1899, şi celelalte tratate care conţineau clauze dezavantajoase pentru japonezi vor fi revizuite. Guvernul nipon realizase performanţa de a elimina orice ingerinţe ale puterilor occidentale în afacerile sale interne, tocmai în anii în care China, de exemplu, pierdea aproape toate atributele suveranităţii sale.

Principala ţintă a politicii expansioniste japoneze, de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi până la Al Doilea Război Mondial, a fost China. Pe de o parte, această ţară îi

atrăgea pe japonezi datorită resurselor sale economice. Pe de altă parte însă, China constituia o tentaţie şi datorită slăbiciunii interne, a situaţiei sale de obiect al unei mari împărţiri internaţionale. Mai întâi, japonezii vor contesta influenţa Beijingului asupra Coreii, zona cea mai expusă penetraţiei japoneze, datorită apropierii geografice. Între anii 1894–1895, Japonia porneşte un război împotriva Chinei, în urma căruia înlătură influenţa Beijingului asupra Coreii, cucereşte insula Taiwan şi îşi impune dominaţia asupra unor teritorii din sudul Manciuriei. În acest fel, Japonia devenea prima putere colonială din afara spaţiului european.

Ascensiunea Japoniei nu s-a datorat numai succeselor sale militare, ci a fost favorizată şi de conjunctura relaţiilor internaţionale. Diplomaţia britanică, îngrijorată de înaintarea Rusiei în spaţiul asiatic, a fost extrem de încântată să găsească un aliat eficient în Extremul Orient, care să contrabalanseze influenţa rusească. Japonezii au profitat enorm de pe urma alianţei lor cu Marea Britanie. Ea le-a permis, mai întâi, să obţină anularea tratatelor inegale. De asemenea, Marea Britanie acceptă ca guvernul nipon să participe la împărţirea prăzii chineze şi îi recunoaşte Japoniei calitatea de partener egal şi de mare putere. Toate aceste avantaje erau oferite de diplomaţia londoneză ca preţ al politicii antiruseşti a Japoniei, pe care Marea Britanie o stimulează. Japonia, la rândul ei, avea tot interesul să înfrunte colosul rus, care reprezenta principalul său rival în Coreea şi în Manciuria, ţintele principale ale expansiunii japoneze.

În anul 1902, această convergenţă de interese avea să conducă la semnarea unui tratat de alianţă între Japonia şi Marea Britanie. Având mână liberă din direcţia *Foreign Office*-ului, Japonia atacă Port Arthur, principala bază rusească din Manciuria, în anul 1904. În 1905, flota Mării

Baltice, trimisă în ajutor de către ţar, era zdrobită de forţele navale ale amiralului Togo, în strâmtoarea Tsushima. Înfrângerea Rusiei în războiul din 1904–1905 a reprezentat un triumf pentru armata japoneză. Pentru prima oară, o armată europeană era învinsă de o putere asiatică, într-un război purtat cu mijloace moderne. În urma acestui conflict, Japonia îi smulgea Rusiei poziţii importante în Manciuria meridională, precum şi jumătatea de sud a insulei Sahalin. De asemenea, tot în 1905 i se recunoştea protectoratul asupra Coreii, pentru ca în anul 1910 japonezii să anexeze complet această ţară.

În anii următori, Japonia devine o prezenţă tot mai importantă în China şi în zona Pacificului. Concomitent, în această regiune se afirmă puterea Statelor Unite, care încorporează insulele Hawaii şi cuceresc arhipelagul filipinez, în anul 1898. De asemenea, comerţul nord-american este interesat tot mai mult de piaţa chineză. În consecinţă, Japonia şi Statele Unite încearcă să îşi regleze disputele şi să îşi delimiteze sferele de influenţă în regiune. Dar încă din primii ani ai secolului al XX-lea, tensiunile care se acumulează în relaţiile nipono-americane creează premisele viitoarei rivalităţi acerbe dintre cele două puteri de pe malurile Pacificului.

În anul 1907, divergenţele ivite între japonezi şi americani pe piaţa chineză vor determina o apropiere între Japonia şi Rusia. Tot în acelaşi an se încheia alianţa dintre Rusia şi Marea Britanie, care definitiva sistemul Triplei Înţelegeri. În această conjunctură, în anul 1914 Japonia intră în Primul Război Mondial, de partea puterilor Antantei. Ea va profita din nou, la maximum, de situaţia internaţională, ocupând majoritatea posesiunilor germane din Extremul Orient, începând cu concesiunile din China şi terminând cu insulele Mariane şi Caroline, în Oceanul

Pacific. După Primul Război Mondial, Conferinţa de Pace de la Paris recunoaşte toate aceste noi cuceriri ale Japoniei.

În perioada interbelică, implicarea crescândă a Japoniei în China, care culminează cu încercarea de cucerire completă a acestei ţări, va tensiona tot mai mult raporturile guvernului japonez cu Statele Unite şi Marea Britanie. Se contura o evoluţie care va conduce la atacul de la Pearl Harbour, din 1941, la tragediile de la Hiroshima şi Nagasaki şi, în cele din urmă, la capitularea din anul 1945. Prin aceste evoluţii — completate cu „miracolul economic japonez" şi cu democratizarea ţării, din perioada postbelică –, traiectoria începută în anul 1868 evidenţiază din plin contradicţiile procesului dificil al modernizării. Din seminţele învăţăturilor occidentale, sădite în solul fertil al propriei civilizaţii tradiţionale, au germinat atât binefacerile prosperităţii economice şi ale societăţii deschise, cât şi ororile naţionalismului şi ale derivei imperialiste.

6. Coreea sub domnia dinastiei Yi

Istoria Coreii („ţara dimineţilor liniştite", cum mai este ea denumită, în mod metaforic) a fost influenţată de poziţia geografică singulară a acestei peninsule, înconjurată în cea mai mare parte de ape. Izolarea sa i-a conferit o anumită omogenitate internă, sub raport etnic şi politic, şi a ferit-o, în unele cazuri, de ameninţările externe. Pe de altă parte, Coreea a recepţionat în mod intens influenţele exercitate de către cele două mari puteri şi civilizaţii cu care se învecinează, China şi Japonia. Pentru China, Coreea constituie o poartă de intrare în regiunea sensibilă a Manciuriei, motiv pentru care Imperiul Celest a ţinut,

întotdeauna, să menţină peninsula sub dominaţia sa. Pentru Japonia, Coreea reprezintă cea mai scurtă cale de acces spre continent şi, în consecinţă, prima ţintă a oricărei tentative expansioniste.

Începând cu secolul al XIX-lea, acestor doi vecini ameninţători li s-a adăugat Rusia, căreia Coreea îi oferea o soluţie de rezervă în vederea ieşirii la Oceanul Pacific, dat fiind că Vladivostokul, cel mai sudic port rusesc din regiune, este situat la limita expansiunii gheţurilor plutitoare care blochează navigaţia pe timp de iarnă. Rezultă, din toate acestea, faptul că peninsula coreeană a avut dintotdeauna o mare valoare strategică. Acest lucru explică şi războiul desfăşurat între anii 1950–1953, când Coreea a devenit principalul teren de confruntare al celor două superputeri mondiale, Statele Unite şi Uniunea Sovietică.

Peninsula coreeană, locuită de o populaţie omogenă sub raport etnico-lingvistic, a fost unificată sub o singură stăpânire politică în veacul al VII-lea al erei noastre. În secolul al X-lea se constituie statul Koryŏ, care dăinuieşte până la cucerirea mongolă, din secolele XIII–XIV. Încă din această perioadă, Coreea cunoaşte influenţa civilizaţiei chineze, de la care preia scrisul, tiparul, ideologia şi organizarea de stat confucianistă, precum şi religia budistă, în varianta chinezească *chan* (*zen*). Coreea a jucat şi rolul unui releu transmiţător al culturii sinice în direcţia Japoniei. Majoritatea împrumuturilor culturale chineze vor ajunge în Japonia prin intermediul Coreii.

În secolul al XIV-lea, coreenii reuşesc să se emancipeze de sub dominaţia chino-mongolă, iar în anul 1392, un conducător militar, pe nume Yi Sŏng-gyo, se proclamă rege, întemeind o nouă dinastie. Acesta schimbă numele statului în Chosŏn (denumirea actuală a

Coreii[58]), fixează capitala în oraşul Hanyang (numit astăzi Seul) şi întemeiază dinastia Yi, care va domni în Coreea până în anul 1910.

Lunga guvernare a dinastiei Yi a constituit o epocă de pace şi de stabilitate în istoria Coreii, mai ales la începuturile sale. Regatul reuşeşte să îşi menţină autonomia, fiind ferit atât de năvălirile barbarilor din nord, care afectau China, cât şi de anarhia internă care sfâşia în această perioadă Japonia. Doar incursiunile piraţilor japonezi, care jefuiau coastele coreene în secolele XV–XVI, au reprezentat o problemă externă de o anumită importanţă.

În perioada tulburărilor de la sfârşitul dinastiei Ming, între anii 1592–1638, Coreea suferă ingerinţele celor doi mari vecini ai săi, care îşi trimit armatele la sud de fluviul Yalu, respectiv la nord de strâmtoarea Tsushima. Între anii 1592–1598 au loc campaniile japoneze de cucerire, conduse de Toyotomi Hideyoshi. La fel cum o vor face şi cu alte ocazii de-a lungul istoriei, trupele chineze intervin imediat în Coreea, în replică la atacul nipon, deoarece consideră că ocuparea Coreii de către japonezi ar reprezenta o ameninţare gravă la adresa intereselor Chinei. Menţinerea Coreii în sfera de influenţă a Beijingului va rămâne o constantă a politicii externe chineze, până la sfârşitul secolului al XIX-lea.

După îndepărtarea pericolului japonez, Coreea rămâne în continuare un aliat al Chinei dinastiei Ming, în luptele pe care aceasta le poartă împotriva triburilor manciuriene din nord-vest. Dar în anii 1637–1638, în contextul succeselor militare obţinute de invadatorii manciurieni în nord-vestul Chinei, aceştia reuşesc să îşi impună dominaţia asupra Coreii. De la această dată şi până în anul 1895, Coreea

[58] „Coreea" este denumirea dată acestei ţări de către europeni, pornind de la numele statului medieval Koryō.

dinastiei Yi va fi un stat vasal al Imperiului Chinez, păstrându-şi însă frontierele şi întreaga autonomie internă.

În secolele XVII–XIX, Coreea rămâne o ţară de cultură confucianistă, puternic influenţată de civilizaţia chineză. În pofida dezvoltării unei clase mijlocii, specializată în meşteşuguri, navigaţie şi comerţ, Coreea este caracterizată în continuare de imobilismul social pe care îl presupune doctrina confucianistă. În condiţiile unui sistem de guvernământ autocratic, viaţa politică este dominată de intrigile care se ţes în jurul palatului regal. Adeseori, reginele-mame (sau chiar bunici!) îşi exercită regenţa asupra unor suverani minori, iar la Curte se formează grupuri de influenţă compuse din mari demnitari, eunuci şi dansatoare, care îşi dispută favorurile regale şi puterea politică. Intrigile din culise favorizează apariţia conspiraţiilor şi asasinatelor, cărora le cad victime numeroşi membri ai familiei suverane.

Aceasta este atmosfera care anima Curtea arhaică de la Seul la sfârşitul secolului al XIX-lea, când Coreea devine o ţintă a expansionismului nipon. Era evident faptul că, în absenţa sprijinului chinez, Coreea nu era capabilă să reziste în faţa Japoniei. În anul 1876, japonezii îi obligă pe coreeni să semneze un tratat asemănător cu cele pe care puterile europene le impuseseră Chinei, prin care Seulul era constrâns să acorde Imperiului Soarelui Răsare privilegii comerciale. Această ingerinţă îi va determina pe chinezi să se angajeze tot mai puternic în Coreea, în încercarea de a-şi menţine influenţa şi de a contracara presiunea japoneză. La Curtea din Seul se formează un grup prochinez şi un altul projaponez, care îşi dispută puterea organizând comploturi şi asasinate sau orchestrând revolte populare.

În anul 1894, în Coreea izbucneşte o răscoală iniţiată de o societate secretă, religioasă şi xenofobă, ceea ce le oferă japonezilor prilejul de a trimite trupe. China se împotriveşte acestei intervenţii nipone şi astfel se ajunge la declanşarea războiului chino-japonez din anii 1894–1895, finalizat cu victoria Japoniei. Pacea de la Shimonoseki, încheiată în anul 1895, recunoştea independenţa Coreii şi abolirea suzeranităţii chineze, ceea ce însemna însă, de fapt, intrarea acestei ţări în sfera de influenţă japoneză.

În anii care vor urma, Rusia ia locul Chinei, în calitate de mare putere care îşi dispută cu Japonia dominaţia asupra Coreii. Rusia este interesată de porturile coreene, ca şi de exploatarea pădurilor şi a altor resurse din această zonă, în timp ce Japonia pretinde ca peninsula coreeană să fie considerată zona sa exclusivă de influenţă. Războiul ruso-japonez încheiat cu victoria niponă din anul 1905 consfinţeşte dominaţia Japoniei asupra Coreii, care este transformată în mod oficial în protectorat. În anul 1910, ultimul reprezentant al dinastiei Yi era detronat, iar Coreea este anexată de Japonia, devenind, în fapt, o colonie a acestei ţări.

Stăpânirea japoneză va dura până în anul 1945, când trupele sovietice şi cele americane eliberează nordul, respectiv sudul peninsulei. Neînţelegerile majore survenite între cei doi foşti mari aliaţi, care conduc la izbucnirea Războiului Rece, determină formarea a două state coreene rivale. Războiul din anii 1950–1953, intervenit între Coreea de Nord, sprijinită de Uniunea Sovietică şi restul statelor comuniste, şi Coreea de Sud, susţinută de o coaliţie ONU condusă de Statele Unite, pecetluieşte cu sânge divizarea politică a peninsulei coreene.

Capitolul VIII

ASIA DE SUD-EST ÎN SECOLELE XVI–XIX

De-a lungul timpului, Asia de Sud-Est a reprezentat, prin excelenţă, o zonă a schimburilor şi interferenţelor, manifestate în plan comercial, etnic, religios sau cultural. Aici au iradiat, în primul rând, influenţele exercitate din direcţia Indiei şi Chinei, cele două mari civilizaţii care flanchează această regiune. Lor li s-a adăugat înrâurirea Islamului, mai ales din secolul al XV-lea, precum şi cea a civilizaţiei europene, începând cu secolul al XVI-lea.

Majoritatea acestor influenţe au pătruns pe calea mării, difuzarea lor fiind facilitată de factorul geografic. Asia de Sud-Est se prezintă ca o uriaşă aglomerare de peninsule, arhipelaguri, strâmtori şi mări primitoare, care au atras navigatorii din toate timpurile. Ea este şi un loc obligatoriu de trecere al traficului maritim spre China, atât pentru corăbiile plecate din direcţia Indiei, cât şi pentru cele care soseau direct din Africa sau din Peninsula Arabică. Vânturile care străbat mările costiere din Asia de Sud-Est, în primul rând musonii, au favorizat dintotdeauna navigaţia pe aceste rute. De altfel, întregul Ocean Indian poate fi considerat un fel de „Mare Mediterană", cutreierată din vechime de marinarii malaiezieni, chinezi, arabi şi indieni, urmaţi apoi de cei portughezi, olandezi, englezi şi francezi.

Din punct de vedere geografic, Asia de Sud-Est se împarte în două regiuni distincte: *Indochina* şi *Insulinda*. În nord este situată marea masă continentală a Peninsulei Indochina

(denumire creată de geografii europeni, în secolul al XIX-lea). Ea cuprinde, de la vest la est, Birmania (numită actualmente Myanmar), la hotarele Indiei, Siamul (Thailanda de astăzi), în centru, apoi Laosul, Cambodgia şi, în fine, Vietnamul, la extremitatea răsăriteană a Indochinei, udată de valurile Mării Chinei de Sud. Spre sud, Indochina se prelungeşte cu limba îngustă de pământ a Peninsulei Malacca, a cărei parte meridională este ocupată în prezent de Malaiezia.

Cea de-a doua componentă a Asiei de Sud-Est este Insulinda (aşa-numita „Indie insulară"), cel mai mare arhipelag din lume, a cărui întindere acoperă peste două milioane de km^2 de uscat. Ea se împarte în Sondele Mari şi Sondele Mici, insulele Moluce şi arhipelagul Filipinelor. Sondele Mari cuprind patru insule uriaşe: Sumatra, Java, Borneo (Kalimantan) şi Celebes (Sulawesi). Astăzi, cea mai mare parte a Insulindei este ocupată de Indonezia, altă parte de Republica Filipinelor, iar nordul insulei Kalimantan aparţine federaţiei malaieziene. Şi în cazul Asiei de Sud-Est se observă tendinţa recentă de abandonare a vechilor denumiri, date de navigatorii sau geografii europeni, în favoarea unor nume autohtone, fapt care complică terminologia geografică a regiunii. Uneori însă, istoria colonială îşi mai spune cuvântul. Insulele Filipine, de exemplu, îşi menţin, până astăzi, numele pe care l-au primit în secolul al XVI-lea, în onoarea regelui spaniol Filip al II-lea.

Strâmtorile care permit accesul dinspre India spre China, puncte strategice şi comerciale îndelung disputate de-a lungul timpului, joacă un rol esenţial în geografia fizică şi politică a regiunii. Calea maritimă cea mai scurtă dintre India şi China trece prin strâmtoarea Singapore, care desparte insula Sumatra de Peninsula Malacca şi este flancată de celebrul port cu acelaşi nume. În strâmtoarea Sondelor, situată între insulele Sumatra şi Java, soseau corăbiile europene care veneau direct de la Capul Bunei Speranţe, traversând fără escală Oceanul Indian.

De aici, ele porneau mai departe, spre Insulele Mirodeniilor (Moluce) sau spre Canton, în Marea Chinei de Sud.

Geografia umană a Asiei Sud-Estice are la bază vechile populaţii malaieziene, prezente astăzi mai ales în Insulinda. Peste acestea s-au revărsat popoarele nordice de rasă mongoloidă, tibetano-chineze şi tibetano-birmane, strămoşii birmanilor, thailandezilor şi vietnamezilor de astăzi. Malaiezienii, locuitori ai insulelor, s-a remarcat întotdeauna ca excelenţi navigatori, în Pacific şi în Oceanul Indian. La începutul erei noastre, ei au reuşit să populeze chiar şi îndepărtatul Madagascar, în largul coastelor sud-estice ale Africii, în timp ce rudele lor polineziene au ajuns până în Hawaii sau în Noua Zeelandă. În schimb, populaţiile de origine mongoloidă, sosite pe uscat, din direcţia Chinei, au dat naştere comunităţilor sedentare de munteni sau de cultivatori de orez, din munţii Indochinei ori din câmpiile Mekongului şi ale Fluviului Roşu.

1. Istoria medievală a Asiei de Sud-Est

În primul mileniu al erei noastre, Asia de Sud-Est receptează din plin impactul celor două mari civilizaţii vecine, India şi China, sub raport politic, religios şi cultural. Vietnamul cunoaşte o masivă pătrundere chineză, realizată prin forţă, de armatele cuceritoare ale Imperiului Celest; în timp ce restul Indochinei şi Insulinda au de-a face cu iradierea civilizaţiei hinduse, propagată în mod paşnic, de către negustorii indieni şi călugării budişti sosiţi pe urmele acestora.

Deşi şi-a păstrat structura etnică particulară, Vietnamul a reprezentat în permanenţă una dintre direcţiile favorite

ale expansiunii politice şi culturale chineze. Cea mai mare parte a istoriei lor, provinciile Tonkin (din nord) şi Annam (din centru) fie s-au aflat sub stăpânire chineză directă, fie s-au constituit ca state vietnameze autonome, vasale ale Imperiului Chinez. De la marele vecin din nord, Vietnamul a preluat în primul rând budismul de tip mahāyāna. Astfel, vietnamezii fac o figură aparte sub raport religios, fiind singurii adepţi ai Marelui Vehicul din această regiune. Celelalte popoare ale Indochinei împărtăşesc, în marea lor majoritate, budismul Theravāda, ca o consecinţă a influenţei hinduse originare. Vietnamezii au mai preluat din China şi confucianismul, cu toate implicaţiile pe care le presupune această doctrină, din punct de vedere al organizării politice şi sociale. Ca urmare, statele vietnameze tradiţionale dispuneau de o birocraţie civilă, similară mandarinilor chinezi, care asigura coeziunea şi stabilitatea sistemului social-politic intern. Între anii 1802–1945, tot după model chinez, suveranul vietnamez va purta titlul de împărat.

Influenţa hindusă, exercitată în restul Indochinei, a dat naştere mai multor regate, afirmate în primul mileniu al erei noastre, în regiunea Birmaniei, Thailandei, Laosului şi Cambodgiei. Din punct de vedere religios, toate acestea sunt dominate de budismul Theravāda, care pune accent pe principiul non-violenţei şi subliniază caracterul perisabil al vieţii terestre. Civilizaţia hindusă a modelat şi structurile social-politice din ţările respective. Regii dispuneau de autoritate politică şi religioasă, iar locul clasei birocratice a mandarinilor vietnamezi era ocupat aici de o aristocraţie ereditară, cu funcţii militare.

Regatele Indochinei cunosc o istorie agitată, marcată de numeroase războaie, în urma cărora se întemeiază mari

stăpâniri sau, dimpotrivă, se fărâmiţează imperii. O putere remarcabilă au cunoscut imperiul khmer, cu capitala la Angkor, şi statul Champa, din sudul Vietnamului. Caracterul fluid al peisajului politic indochinez din epoca medievală s-a datorat, în primul rând, rivalităţilor existente între statele din regiune. Altfel, zona era destul de bine protejată din punct de vedere geografic, nefiind expusă în faţa invaziilor străine. China era suficient de departe pentru a constitui o ameninţare serioasă dincolo de nordul Vietnamului şi al Birmaniei. În aceste condiţii, regatele şi principatele din vestul şi centrul Indochinei (birmane, thailandeze, khmere sau laoţiene) îşi vor menţine existenţa de sine stătătoare până în secolul al XIX-lea, la fel ca şi formaţiunile statale vietnameze, supuse influenţei chineze.

În arhipelagurile din sud, marile insule ale Indoneziei, cum erau Sumatra şi Java, cunosc şi ele aceeaşi puternică influenţă hindusă, propagată pe calea mării, de negustori şi marinari. Budismul şi hinduismul oferă şi aici suportul cultural pentru constituirea unor regate indigene medievale, care cunosc momentele lor de glorie, extinzându-şi puterea până în insulele Filipine şi în Peninsula Malacca.

Peste acest prim strat istoric, al regatelor locale hinduizate, se suprapune, în secolul al XV-lea, cucerirea islamică, iar începând cu secolul al XVI-lea pătrunderea europenilor. În anul 1420, musulmanii veniţi din India cuceresc Peninsula Malacca. Treptat, în secolul al XV-lea, Islamul devine religia majoritară în regiunea peninsulară a Malaieziei şi în insulele Indoneziei de astăzi, iar majoritatea regatelor hinduse se transformă în sultanate conduse de suverani musulmani.[59] Până în zilele noastre,

[59] Doar în insula Bali, din Indonezia, s-au mai păstrat, până azi, reminiscenţele hinduismului care domina această regiune înainte de răspândirea credinţei islamice.

zonele respective au rămas dominate de credinţa în învăţătura Coranului, propovăduită în varianta şcolii sunnite şafiiste. Se remarcă faptul că religia islamică nu s-a extins decât în zonele insulare (până în sudul arhipelagului filipinez), precum şi pe coastele Peninsulei Malacca, adică doar acolo unde au putut debarca negustorii arabi şi alţi musulmani, atraşi de bogăţiile Chinei şi ale Insulindei. Regiunea continentală a Indochinei a rămas neclintită în ataşamentul său faţă de budismul theravădin.

2. Insulinda în secolele XVI–XIX

În veacul al XVI-lea, la doar un secol după pătrunderea religiei islamice în Insulinda, în această regiune sosesc şi navigatorii europeni. Începând cu anul 1498, când caravelele lui Vasco da Gama trec de Capul Bunei Speranţe, Oceanul Indian devine un imens domeniu maritim portughez, timp de aproape o sută de ani. Portughezii au fost interesaţi în primul rând de comerţ, au sprijinit, de asemenea, propaganda religioasă a iezuiţilor, dar au neglijat ocuparea şi colonizarea acestor zone. Ei au întemeiat doar factorii, puncte comerciale fortificate, unde veneau să se aprovizioneze corăbiile plecate din metropolă. Aşa erau aşezările de pe coasta malabareză, în India, sau portul Macao, din sudul Chinei. În afara mătăsurilor şi a lacurilor importate din China, portughezii au mai acordat o atenţie deosebită mirodeniilor (scorţişoară, piper, cuişoare), care se găseau din abundenţă în insulele Moluce, din răsăritul extrem al Insulindei. În această regiune îndepărtată, portughezii se instalează în insula Timor (din arhipelagul Sondelor Mici), unde vor rămâne până în secolul al XX-lea.

În secolul al XVI-lea, dominaţia portugheză asupra Insulindei nu a fost stânjenită decât de prezenţa spaniolilor în Filipine. În anul 1521, acest arhipelag era descoperit de Magellan (un navigator care, în pofida originii sale lusitane, s-a aflat în serviciul regilor Spaniei). Spaniolii au finanţat expediţia efectuată de Magellan în jurul lumii tocmai cu scopul de a identifica o altă rută spre insulele Mirodeniilor (cum mai erau denumite Molucele), rută care să evite Oceanul Indian, domeniul exclusiv al portughezilor. La mijlocul secolului al XVI-lea, spaniolii începeau o vastă acţiune de colonizare în Filipine, ceea ce a presupus ocuparea şi administrarea teritoriului, creştinarea băştinaşilor, răspândirea limbii spaniole. În anul 1571 era întemeiat portul Manila, viitoarea capitală a arhipelagului filipinez.

Pe parcursul secolelor XVI–XVIII, Filipinele rămân o colonie spaniolă aflată în strânsă legătură cu imperiul hispanic din America Centrală şi de Sud. În fiecare an, galionul de Manila traversa Oceanul Pacific, aducând la Acapulco, pe coasta apuseană a Mexicului, mătăsurile şi porţelanurile chinezeşti. Din America, acestea erau expediate mai departe, peste Atlantic, până în Europa. Efectele prezenţei spaniole în Filipine s-au dovedit a fi extrem de durabile. Majoritatea filipinezilor s-au creştinat, în rit catolic, iar spaniola a devenit o limbă importantă de comunicare, în întregul arhipelag.

La începutul secolului al XVII-lea ia sfârşit dominaţia maritimă a portughezilor în Insulinda, ca şi în restul Oceanului Indian. Olandezii, care poartă un război acerb cu Spania în această perioadă, profită de faptul că între anii 1580–1640 coroana Portugaliei a fost deţinută de regii de la Madrid şi atacă interesele comerciale portugheze din Oceanul Indian.

De altfel, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, olandezii se afirmă ca stăpâni ai mărilor pe toate oceanele lumii, ruinând supremaţia navală spaniolă, în emisfera vestică, şi pe cea portugheză, în emisfera estică. În anul 1602, la Amsterdam era înfiinţată Compania olandeză a Indiilor Orientale, care primeşte, din partea Republicii Provinciilor Unite[60], privilegii comerciale exclusive în emisfera răsăriteană. În Asia de Sud-Est, compania începe imediat cucerirea Insulindei, ocupând poziţii importante în insulele Moluce, în anul 1605. În 1619, olandezii fondează oraşul Batavia[61], din insula Java, în apropierea strâmtorii Sondelor. Cu timpul, această aşezare devine unul dintre cele mai mari porturi ale Asiei Sud-Estice şi capitala uriaşului imperiu colonial fondat de olandezi în insulele Sonde, pe teritoriul de astăzi al Indoneziei.

Pe parcursul secolelor XVII–XIX, olandezii continuă procesul de ocupare treptată şi de colonizare a celei mai mari părţi a Insulindei, care va rămâne sub stăpânirea lor până la proclamarea independenţei Indoneziei, în anul 1945. Aceste posesiuni vor primi denumirea de „Indiile Răsăritene Olandeze". După ce îi alungă pe portughezi din Peninsula Malacca, în anul 1641, olandezii ajung să controleze principalele căi de acces spre China, respectiv strâmtoarea Sondelor şi strâmtoarea Malacca. În secolul al XVIII-lea, marii lor rivali din Oceanul Indian vor fi britanicii, care tocmai cuceriseră India.

La începutul secolului al XIX-lea, profitând de faptul că Provinciile Unite fuseseră ocupate de Franţa revoluţionară

[60] Denumirea oficială a statului olandez între anii 1581–1794, când a fost organizat ca o republică, formată prin unirea unui număr de şapte provincii nordice din Ţările de Jos, desprinse de sub stăpânirea spaniolă.

[61] Astăzi, oraşul se numeşte Djakarta şi este capitala Indoneziei.

şi napoleoniană, englezii cuceresc pentru scurt timp Indiile Răsăritene Olandeze, adică posesiunile rivalilor lor din Insulinda. În anul 1816 însă, după Congresul de la Viena, acestea au fost restituite Olandei. De acum înainte, olandezii îşi vor administra netulburaţi imperiul lor sud-est asiatic, până la cucerirea japoneză din anii celei de-a doua conflagraţii mondiale.

La fel cum au făcut englezii în India, olandezii s-au instalat mai întâi pe coastele Indoneziei, după care au început să supună sultanatele locale din interior, în mod treptat, profitând de rivalităţile existente între aceste formaţiuni. Stăpânirea olandeză a reprezentat o formă clasică de exploatare colonială. Olandezii nu au întreţinut raporturi strânse cu societatea locală, fiind prea puţin interesaţi de creştinarea băştinaşilor sau de educarea lor în spiritul civilizaţiei europene. Autorităţile au fost preocupate, în primul rând, de exploatarea resurselor economice ale regiunii, prin intermediul comerţului, ca şi prin sistemul plantaţiilor. Băştinaşii şi prinţii vasali sunt constrânşi să cultive pe terenuri tot mai întinse mirodeniile, trestia de zahăr, cafeaua şi indigoul, adeseori în detrimentul culturilor tradiţionale, care asigurau hrana populaţiei. Suprafeţe uriaşe au fost expropriate de către autorităţile coloniale, iar în vederea cultivării acestora s-a recurs la munca forţată a indigenilor, care erau obligaţi să lucreze pe plantaţii. În final, produsele erau exportate în metropolă, în beneficiul Companiei Indiilor Orientale. În secolul al XIX-lea, locul companiei este luat de statul olandez, care instituie un monopol asupra resurselor din Indiile Răsăritene şi organizează exploatarea sistematică a acestora.

La sfârşitul secolului al XIX-lea au loc schimbări importante în insulele Filipine. În anii 1896–1897 izbucneşte o revoltă antispaniolă, care proclamă o republică filipineză independentă. Dar în anul 1898, în urma războiului izbucnit între Spania şi Statele Unite, Madridul cedează

guvernului american ultimele sale colonii, printre care se afla şi arhipelagul filipinez. Începând cu anul 1898, insulele Filipine devin posesiune americană, statut pe care îl păstrează până la Al Doilea Război Mondial. În 1935 Filipinele primeau autoguvernarea internă, iar din anul 1946 obţin independenţa deplină.

3. Indochina în secolele XVI–XVIII

Dacă Filipinele au fost colonizate de spanioli, iar insulele Sonde şi Moluce de olandezi, Indochina continentală va rămâne ferită de ocupaţia europeană, pe tot parcursul secolelor XVI–XVIII. China este singura putere străină care se afirmă în această regiune, în secolul al XVIII-lea. Dar împăraţii manciurieni nu impun decât o suzeranitate formală asupra regatelor indochineze, exercitată de la mare distanţă, astfel că majoritatea statelor din regiune (Birmania, Siam, Laos) reuşesc să îşi menţină deplina autonomie internă. Doar Vietnamul resimte mai apăsat autoritatea chineză.

De-a lungul secolelor XVI–XVIII, regiunile apusene şi centrale ale Indochinei sunt marcate de marea rivalitate existentă între regatele birmane şi statul siamez. În zona Birmaniei, de-a lungul fluviului Irrawaddy, se afirmă o serie de regate războinice, cum au fost statul monilor, în sud, sau regatul Ava, în munţii din centrul Birmaniei. Acestea atacă în mod frecvent Siamul, marele lor vecin din est, locuit de populaţia thai („oamenii liberi"). Statul siamez reuşeşte să supravieţuiască atacurilor birmane, deşi este ocupat în câteva rânduri de armatele vecinilor săi.

La sfârşitul secolului al XVIII-lea se produce o cotitură în istoria raporturilor dintre birmani şi thailandezi. Între anii

1757–1767, birmanii cuceresc Siamul, iar vechea capitală a acestuia, Ayutthaya, este abandonată de suveranii siamezi. Agresiunea birmană provoacă însă o puternică reacţie internă, care duce la alungarea cuceritorilor şi la instaurarea unei noi familii domnitoare. Începând din anul 1782, tronul Siamului, mutat acum în oraşul Bangkok, este ocupat de noua dinastie, numită Rama, care va domni în Thailanda până în zilele noastre. La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, suveranii din dinastia Rama consolidează statul siamez, îi îmbunătăţesc organizarea internă şi obţin importante succese pe plan extern. În vest, pericolul birman este ţinut la distanţă, iar în răsărit Siamul se extinde pe seama Laosului şi a Cambodgiei. Succesele obţinute de Siam în această perioadă au contribuit la menţinerea independenţei sale, pe parcursul secolului al XIX-lea.

Pe coastele răsăritene ale Indochinei, în Vietnam, de-a lungul secolelor XVI–XVIII se conturează câteva centre de putere distincte, aflate sub influenţa civilizaţiei chineze. În nord, provincia Tonkin, de la frontierele Chinei, este guvernată de vechea dinastie Le, sub suzeranitatea Imperiului Celest. În centrul Vietnamului de astăzi se afirmă statul Annam, cu capitala în oraşul Hué, condus de familia Nguyen. Statul annamit se consolidează în secolele XVII–XVIII, ceea ce îi va permite să unifice sub autoritatea sa întregul Vietnam, la începutul secolului al XIX-lea. În primul rând, Annamul cucereşte sudul Vietnamului de astăzi (numit de către geografii europeni Cochinchina). Profitând de decăderea puterii siameze în secolul al XVIII-lea, Annamul îşi extinde autoritatea şi asupra regatelor vecine, Laos şi Cambodgia, situate în vestul Vietnamului. Deşi îşi menţin o anumită autonomie, regatele laoţiene şi cambodgiene rămân un simplu obiect

al disputelor dintre Siam şi Annam, cele două state puternice cu care se învecinează la vest şi la est.

Expansiunea Annamului în Cochinchina are drept consecinţă difuzarea influenţei chineze până în sudul extrem al Vietnamului, la Saigon şi la gurile fluviului Mekong. În pofida puterii sale, Annamul recunoaşte suzeranitatea Chinei şi plăteşte tribut împăraţilor manciurieni, aflaţi acum în plină glorie. Tot acum, numeroşi emigranţi chinezi (unii dintre ei foşti partizani ai dinastiei Ming) se refugiază spre sud, în Vietnam, Peninsula Malacca, Filipine şi Insulinda, formând colonii de meşteşugari şi negustori. Astfel, în toate aceste regiuni se constituie minorităţi chineze prospere, care acaparează afacerile şi comerţul.

La începutul secolului al XVIII-lea, un principe annamit din dinastia Nguyen reuşeşte să unifice sub autoritatea sa nordul Vietnamului (provincia Tonkin), centrul (Annamul) şi sudul (Cochinchina), punând astfel bazele unui stat vietnamez puternic şi bine organizat, cu capitala la Hué. În anul 1802, el se proclamă împărat al Vietnamului, sub numele de eră Gia Long, şi este recunoscut în această calitate de Imperiul Chinez. Succesul său a fost posibil şi datorită ajutorului militar francez de care a beneficiat. Dinastia imperială întemeiată de Gia Long va domni în Vietnam până în anul 1945, iniţial în mod suveran, iar din anul 1884 sub protectorat francez.

Pe parcursul secolelor XVI–XVIII, navigatorii şi coloniştii europeni au constituit o prezenţă nesemnificativă în Indochina. Portughezii, urmaţi de olandezi şi, în fine, de britanici, ocupă o serie de puncte strategice pe coastele Peninsulei Malacca, deoarece acestea străjuiau ruta maritimă dintre India şi China. De asemenea, sunt întemeiate câteva factorii pe coastele birmane, în apropierea Indiei. Dar schimburile comerciale cu regatele indochineze rămân la o valoare scăzută, în comparaţie

cu marele negoţ efectuat în India, China sau Insulinda. Francezii sunt singurii europeni care manifestă un interes mai pronunţat faţă de zona Indochinei, încă din această perioadă. Începând cu domnia lui Ludovic al XIV-lea, diplomaţii, negustorii şi misionarii francezi îşi fac apariţia tot mai des în regiunile vietnameze şi cambodgiene, prefigurând implicarea masivă din secolul al XIX-lea.

4. Cucerirea Indochinei în secolul al XIX-lea; reacţii anticoloniale în Asia de Sud-Est

În secolul al XIX-lea are loc cucerirea europeană a celei mai mari părţi a Indochinei, precum şi instaurarea unei administraţii coloniale, la fel ca în India, în Filipine sau în Indiile Răsăritene Olandeze. Practic, Indochina va fi împărţită în două, între Franţa, care cucereşte estul peninsulei (Vietnamul, Laosul, Cambodgia), şi Marea Britanie, care ocupă partea apuseană (Birmania şi Peninsula Malacca). Între aceste două imperii coloniale, în partea centrală a Indochinei, supravieţuieşte regatul independent al Siamului.

Englezii marchează un prim punct important în anul 1819. Un agent al Companiei Indiilor Orientale, pe nume Stamford Raffles, fondează oraşul-port Singapore, pe o insulă din strâmtoarea cu acelaşi nume, situată în extremitatea sudică a Peninsulei Malacca. Datorită poziţiei sale strategice, Singapore va deveni principala bază navală a Marii Britanii în Asia de Sud-Est. În deceniile care vor urma, politica britanică din această regiune îşi fixează ca obiectiv principal protejarea Indiei, precum şi a bazei din Singapore.

Acest ţel strategic conduce la ocuparea Birmaniei şi a Peninsulei Malacca. Birmania, situată la frontiera nord-estică a Indiei, este anexată treptat, în urma a trei războaie, purtate în anii 1826, 1852 şi 1885. Deşi englezii deţineau câteva puncte importante pe coastele malaieziene încă din secolul al XVIII-lea, sultanatele musulmane din Peninsula Malacca sunt transformate în protectorate britanice abia la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul veacului următor. Imperiul colonial britanic din Asia de Sud-Est mai cuprindea portul Hong Kong, de pe coastele meridionale ale Chinei, precum şi nordul insulei Borneo.

Franţa va întreprinde cucerirea estului Indochinei, pornind de la interesele sale mai vechi în această regiune, ca şi din dorinţa de a identifica o nouă cale de acces spre piaţa chineză, de-a lungul Mekongului şi a Fluviului Roşu. În anul 1858 izbucneşte un conflict între Franţa şi statul annamit, care va duce la ocuparea Cochinchinei, cu oraşul Saigon, în anii 1862–1863. Tot în 1863, Franţa îşi impunea protectoratul asupra Cambodgiei vecine, aflată la acea dată sub suzeranitatea Siamului. Annamul era transformat în protectorat în anul 1884 (deşi, în mod formal, dinastia Nguyen va ocupa în continuare tronul imperial de la Hué), iar provincia Tonkin, din nordul Vietnamului, este ocupată în 1885, în urma unei dispute cu China. În 1893, statul vecin al Laosului devenea şi el protectorat francez. Guvernul francez grupează toate aceste teritorii în Uniunea Indochineză, constituind astfel un imperiu colonial francez compact, care cuprindea întreaga parte de răsărit a Indochinei.

Siamul, cu capitala la Bangkok, îşi păstrează independenţa, în primul rând datorită faptului că Franţa şi Marea Britanie au dorit să îl menţină pe post de „stat–tampon",

care să separe imperiile lor coloniale şi să prevină izbucnirea unor dispute. Cu toate acestea, Siamul este silit să renunţe la provinciile sale cambodgiene, laoţiene şi malaieziene, care vor fi ocupate de cele două puteri coloniale. Pe plan intern, suveranii din dinastia Rama încearcă să introducă o serie de reforme modernizatoare, după exemplul Japoniei. Regele Mongkut şi mai ales fiul acestuia, Rama al V-lea (1868–1910), sunt mari admiratori ai civilizaţiei occidentale. Ei reorganizează administraţia şi finanţele, construiesc căi ferate, modernizează armata. Cu toate acestea, modernizarea Siamului face paşi foarte lenţi, datorită inerţiei structurilor sale social-economice tradiţionale.

Efectele stăpânirii coloniale în Indochina au variat de la o regiune la alta. Peste tot, autorităţile s-au arătat interesate de punerea în valoare şi exploatarea resurselor regiunii, cum erau cărbunele, lemnul, mătasea, orezul, culturile tropicale. În Birmania, mai ales în regiunile sale muntoase şi greu accesibile, ocupate doar de câteva decenii, stăpânirea britanică nu a reuşit să schimbe prea mult realităţile arhaice ale zonei. În schimb, în Indochina franceză, în special în regiunile de câmpie şi de coastă, favorabile culturii orezului şi schimburilor comerciale, se dezvoltă o viaţă economică mai intensă, care antrenează şi prefaceri social-culturale. Învăţământul francez, introdus la Saigon sau Hanoi, misionarismul catolic, infrastructura edilitară şi de comunicaţie dezvoltată în marile oraşe fac să se înfiripe nuclee ale civilizaţiei moderne, înconjurate de peisajul mizer al realităţilor tradiţionale.

Reacţiile societăţilor locale din Asia de Sud-Est în faţa prezenţei occidentale au îmbrăcat forme diverse. În primul rând, s-au opus cuceririi structurile politice tradiţionale, conservatoare, care doreau să perpetueze atât propria

autoritate, cât şi regimul socio-politic existent. În Vietnam, împăraţii se împotrivesc trupelor franceze, sprijiniţi de elita intelectuală confucianistă, iar în Indiile Răsăritene Olandeze rajahii hinduişti din insula Bali se sinucid împreună cu familiile lor, ca formă extremă de protest faţă de ocupaţia olandeză.

Alt tip de reacţii autohtone s-a manifestat sub forma renaşterii religioase, văzută ca o manieră de afirmare a identităţii locale, în raport cu ocupanţii străini. În Indonezia, la începutul secolului al XX-lea, se afirmă mişcările fundamentaliste islamice — care propovăduiau întoarcerea la litera şi spiritul originar al Coranului —, în Birmania asociaţiile budiste servesc ca focare de propagandă naţionalistă, iar în Filipine ia naştere o dizidenţă a Bisericii catolice, care rupe legăturile cu ierarhia clericală spaniolă.

Începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, peste tot se afirmă noile categorii sociale, formate din intelectuali, comercianţi, oameni de afaceri, funcţionari ai administraţiei coloniale sau angajaţi ai companiilor străine. În ţările independente, cum era Siamul, pătura socială reformistă era consolidată de prezenţa a numeroşi militari, educaţi în ţările occidentale. Chiar dacă aceste categorii rămân minoritare în cadrul societăţii, din rândurile lor se ridică o mişcare naţionalistă, care lansează un program de emancipare şi modernizare.

Aceşti militanţi sunt adepţii progresului de tip occidental, văzut ca instrument de afirmare naţională. Reformele Erei Meiji, ca şi afirmarea internaţională a Japoniei constituie un exemplu mobilizator pentru intelectualii naţionalişti din Asia de Sud-Est. Ca şi în India, mişcările naţionaliste din Asia de Sud-Est utilizează o gamă largă de metode, de la cooperarea cu autorităţile coloniale în vederea

introducerii reformelor modernizatoare, până la protestul politic sau chiar rezistenţa armată.

Din rândurile acestei generaţii de militanţi se ridică viitorii lideri ai luptei anticoloniale, fondatori ai statelor independente proclamate după Al Doilea Război Mondial, aşa cum au fost Manuel Quezon, în Filipine, Ahmed Sukarno, în Indonezia, sau Ho Şi Min, în Vietnam. În cadrul limitat de acţiune permis de administraţia colonială, ei vor avea de ales între modelul modernizării de tip occidental, ideologia emancipatoare a comunismului şi colaborarea cu autorităţile japoneze de ocupaţie, noul cuceritor, de origine asiatică, apărut între anii 1941–1945. Această complicată ecuaţie politică şi ideologică va sta la baza formării statelor independente din Asia de Sud-Est, care vor lua naştere în perioada postbelică.

CONCLUZII

De când Herodot şi contemporanii săi elini au împărţit lumea cunoscută lor în trei continente, Asia, aşa cum ne-am obişnuit să o vedem de atunci încoace, a fost rezultatul unei percepţii specific europene. În pofida masivităţii, a calităţii de „leagăn al civilizaţiei" sau al „omenirii", a „originalităţii" culturilor sale („originalitate" raportată şi ea la acelaşi obsedant tipar occidental), Asia nu a reprezentat pentru europeni decât Alteritatea, un „Celălalt" diferit şi exterior. El a fost destinat cunoaşterii, explorării, reveriilor şi, în final, dominaţiei.

Ţările şi regiunile asiatice au nume date de geografii europeni, religiile Extremului Orient au fost botezate după modelul credinţelor monoteiste familiare savanţilor occidentali, popoarele „dravidiene", „indoeuropene" sau „uralo-altaice" au fost clasificate şi ele potrivit nomenclatorului ştiinţei moderne (uneori destul de neinspirat), în aceeaşi dorinţă de „a face ordine", în mod simbolic, într-o lume stranie şi îndepărtată.

„Orientul" sau „Răsăritul" este termenul cel mai general, vag şi atotcuprinzător, care desemnează, practic, întreg spaţiul alterităţii, definit din perspectiva culturii europene. Deoarece vecinii diferiţi şi neliniştitori se întrezăreau mai ales la răsărit (la apus nu se afla nimic, decât întinderile nesfârşite şi pustii ale Atlanticului), Europa s-a definit pe sine ca *Occidens*, opunându-se, de atunci încolo, Orientului. Însuşi numele Asiei (atestat pentru prima oară în sec. VIII î.e.n.) pare să se înscrie în această logică orientalistă, dacă el provine, într-adevăr, din cuvântul asirian „assu", care nu înseamnă nimic altceva decât

„Răsărit". Ulterior, restructurarea administrativă a Imperiului Roman de către împăratul Diocleţian, în anul 285, a exprimat aceeaşi idee, prin înfiinţarea unei *Praefectura Orientalis*, care cuprindea, între altele, diocezele *Oriens* şi *Asiana*. La moartea împăratului Teodosiu, în 395, imperiul era sfâşiat definitiv în cele două componente distincte: *pars Orientis* şi *pars Occidentis*.

Geografia modernă a preluat termenul de „Orient", denumire comodă şi expeditivă (de fapt, un nume generic pentru Celălalt), îngrămădind în spatele acestei etichete tot ceea ce ieşea din cadrul autodefinit al civilizaţiei occidentale. „Răsăritul" poate să înceapă la frontierele Europei apusene, adică în Europa de Est, care reprezintă o primă formă de manifestare a „Orientului" sau, în cel mai bun caz, o zonă de tranziţie între „barbaria asiatică" şi „civilizaţia europeană". După cum spunea cancelarul Metternich, „Asia începe pe Landstrasse", adică la periferia de est a Vienei. Cu atât mai mult, acest mecanism al „orientalizării" şi excluderii va fi aplicat în cazul Balcanilor, consideraţi o parte componentă a „Orientului", mai ales datorită apartenenţei lor istorice la Imperiul Otoman.

Bazinul Mediteranei, care a constituit până la cucerirea nordului Africii de către arabi, în secolul al VII-lea, leagănul unei civilizaţii greco-romane unitare, a ridicat câteva probleme de ordin terminologic în faţa tradiţionalei diviziuni Est–Vest. Geografii arabi, de exemplu, au dat nord-vestului Africii (Tunisia, Algeria şi Marocul de azi) denumirea de *Maghreb*, ceea ce însemna „Soare-Apune", în acord cu situarea vestică a teritoriilor respective. Pentru occidentali însă, ele vor aparţine întotdeauna Orientului nediferenţiat, ce îngloba întreaga lume musulmană.

Litoralul răsăritean al Mării Mediterane (Asia Mică, Siria, Liban, Egipt), stăpânit de bizantini şi apoi de musulmani, a primit încă din Evul Mediu o denominaţie „orientalistă", atribuită de negustorii veneţieni care traficau pe aici mărfurile Asiei: *Levant* (din italianul „levânte": „răsărit").[62] Companiile negustoreşti ale

[62] Mai târziu, Japonia („Ţara Soarelui Răsare") va primi aceeaşi denumire în limba italiană: *Sol Levânte*.

Levantului, înființate de francezi sau de britanici, vor perpetua această denumire „comercială", până târziu în epoca modernă.

În timpurile mai recente, geografii moderni au compartimentat Orientul având în vedere distanța care separa o regiune sau alta de vestul Europei și, mai ales, ținând cont de măsura în care zonele respective au intrat în atenția puterilor occidentale. Mediterana Răsăriteană, Asia Mică, Arabia, uneori și Grecia fac parte din *Orientul Apropiat*, în timp ce Irakul, Iranul, Afganistanul, în unele cazuri Pakistanul alcătuiesc *Orientul Mijlociu.* Alți autori, pentru care Orientul începe „mai aproape" (în nordul Africii și în Balcani), includ și regiunile din Orientul Apropiat în Orientul Mijlociu. Dincolo de Indus însă, în spațiile imense care cuprind India, Indochina, China, Japonia, totul se reduce la *Extremul Orient* (sau *Orientul Îndepărtat*), tărâmul izolat al civilizațiilor exotice, care nu au avut parte de acel contact îndelungat cu Europa pe care Orientul Apropiat sau Mijlociu l-au cunoscut încă din timpul lui Alexandru Macedon.

La ora actuală, termeni cum ar fi „Orient" sau „oriental" nu mai sunt agreați în universitățile din Statele Unite, considerându-se că denumirile în discuție nu reprezintă altceva decât etichete depreciative și simplificatoare la adresa asiaticilor sau musulmanilor, care condensează prejudecățile occidentalilor cu privire la societățile respective. În schimb, în Europa — în Franța, de exemplu — tradiția îndelungată a folosirii acestor termeni face ca ei să fie încă în uz. Același lucru se întâmplă în România. Aici, pe de o parte, studiul realităților orientale s-a bucurat de atenția unor savanți pasionați, ceea ce a întreținut prestigiul orientalisticii; pe de altă parte, „limbajul corect din punct de vedere politic" nu trezește, la noi, decât zâmbete ironice sau adeziuni grăbite, de circumstanță.

Până în secolul al XX-lea, fiecare întâlnire a europenilor cu Asia a reprezentat pentru aceștia o ocazie de a-și etala superioritatea. Dar relația de dominație pe care au instituit-o occidentalii în raport cu asiaticii a avut o dublă natură: economică și simbolică, practică și imaginară.

Profitul şi fantezia au fost cele două mobiluri irezistibile care i-au împins pe europeni în căutarea minunilor Asiei, începând cu Marco Polo şi terminând cu Cristofor Columb. Asia nu a fost doar o piaţă profitabilă şi o sursă de materii prime, ci şi un teritoriu de misiune pentru călugării devotaţi, un obiect al reformelor şi modernizării pentru funcţionarii coloniali, un subiect fascinant pentru creatorii de ficţiuni exotice, de la Giacomo Puccini la James Clavel.

Modernizarea, problema esenţială a istoriei Asiei în perioada pe care am trecut-o în revistă, poate fi văzută şi ea ca o consecinţă a relaţiilor întreţinute de civilizaţiile asiatice cu Europa. Modernizarea a însemnat, de fapt, preluarea modelului occidental de dezvoltare, incluzând ştiinţa şi tehnologia, administraţia şi legislaţia, sistemul de învăţământ sau de asistenţă medicală. Industria modernă, războiul total, statul-naţiune, liberalismul şi comunismul, mai recent telecomunicaţiile globale, hamburgerii sau Coca-Cola reprezintă elemente de civilizaţie pe care Asia contemporană le datorează lumii occidentale.

Modernizarea, o provocare resimţită până în cele mai îndepărtate colţuri ale Asiei, nu a cunoscut un ritm uniform şi a generat consecinţe dintre cele mai diverse, de-a lungul epocii moderne. În cazul Chinei, de exemplu, impactul cu civilizaţia europeană, atât de puternic în secolul al XIX-lea, a provocat o criză dramatică, iar modernizarea a eşuat lamentabil. După Al Doilea Război Mondial, China a adoptat un alt import european, comunismul, pe care l-a transformat într-o cale specifică de dezvoltare şi nu l-a mai părăsit nici când acesta s-a prăbuşit în aria sa de origine. Japonia, în schimb, deşi închisă şi ea, iniţial, în faţa străinătăţii, a reuşit performanţa de a se moderniza complet în doar câteva decenii, ridicându-se, fără complexe, la cele mai înalte standarde occidentale. Exemplul său a

demonstrat, încă de la începutul secolului al XX-lea, că nu se poate vorbi despre un specific asiatic al subdezvoltării şi că modernizarea nu este compatibilă doar cu civilizaţia occidentală.

Astăzi, dezvoltarea spectaculoasă a Asiei Răsăritene şi de Sud-Est, dar şi relativismul cultural care domină gândirea contemporană par să remodeleze străvechea relaţie inegală, economică şi mentală, dintre Asia şi Europa, schiţând un cadru mondial al egalei îndreptăţiri. Fenomenul globalizării, apropierea nivelurilor de dezvoltare la scară planetară, acceptarea diferenţelor culturale sunt câteva dintre marile provocări pe care le lansează această nouă perspectivă.

În orice caz, întorcându-ne privirile spre trecut şi derulând încă o dată povestea moralizatoare a raporturilor inegale dintre Occident şi Orient, am putea să credem că istoria Asiei moderne, pe care am încercat să o înfăţişez şi eu pe parcursul acestei cărţi, nu este decât o proiecţie subiectivă a europenilor. Ar rămâne să descoperim Asia autentică, a cărei identitate se afirmă cu putere în zilele noastre, aşa cum arată ea cu adevărat. Dar oare putem face acest lucru altfel decât filtrând-o prin propria noastră conştiinţă?

BIBLIOGRAFIE

Există, la ora actuală, o bună bibliografie de informare generală cu privire la istoria şi cultura Asiei, disponibilă în limba română, graţie mai ales traducerilor realizate în ultimii ani. Titlurile recomandate mai jos oferă posibilitatea aprofundării subiectului de către cititorul interesat. Ele au fost puse la contribuţie, din plin, şi în vederea documentării lucrării de faţă.

Lucrări generale, sinteze de istoria civilizaţiilor:

Fernand Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, vol. I–II, Bucureşti, Meridiane, 1994.

Vasile Cristian, *Istoria Asiei*, Bucureşti, Corint, 2002 (nr. 32 în colecţia „Istorie universală. Microsinteze").

idem, *Asia şi America în sec. XVI–XVIII*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I. Cuza", 1993.

Istoria religiilor:

Jean Delumeau (coord.), *Religiile lumii*, Bucureşti, Humanitas, 1996.

Mircea Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. I–III, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1991.

Victor Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989.

Civilizaţia islamică:

Dominique Sourdel, *Istoria arabilor*, Bucureşti, Corint, 2001 (nr. 18 în colecţia „Istorie universală. Microsinteze").

Nadia Anghelescu, *Introducere în Islam*, Iaşi, Polirom, 1994.

D. Sourdel, J. Sourdel-Thomine, *Civilizaţia Islamului clasic*, vol. I–III, Bucureşti, Meridiane, 1975.

Expansiunea rusească în Asia:

Olivier Roy, *Noua Asie Centrală sau fabricarea naţiunilor*, Cluj, Dacia, 2001.

Geoffrey Hosking, *Rusia: popor şi imperiu, 1552–1917*, Iaşi, Polirom, 2001.

Istoria şi cultura indiană; perioada colonială britanică:

Mihai Martiş, *De la Bhărata la Gandhi. Civilizaţie, istorie şi cultură indiană*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.

Camil Mureşanu, *Imperiul Britanic*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1967.

Frank McDonough, *Imperiul Britanic, 1815–1914*, Bucureşti, ALL, 1998.

Istoria politică şi culturală a Chinei:

Jacques Gernet, *Lumea chineză*, vol. I–II, Bucureşti, Meridiane, 1985.

Bai Shouyi (coord.), *Scurt tratat de istoria Chinei*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997.

C. P. Fitzgerald, *Istoria culturală a Chinei*, Bucureşti, Humanitas, 1998.

Anne Cheng, *Istoria gândirii chineze*, Iaşi, Polirom, 2001.

Istoria politică şi culturală a Japoniei:

Kenneth G. Henshall, *O istorie a Japoniei. De la epoca de piatră la superputere*, Bucureşti, Ed. Artemis, 2002.

Constantin Buşe, Zorin Zamfir, *Japonia: un secol de istorie. 1853-1945*, Bucureşti, Humanitas, 1990.

Octavian Simu, *Civilizaţia japoneză tradiţională*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984.

Florin Vasiliu, *Japonia. Istorie, civilizaţie şi cultură*, Bucureşti, Corint, 2001.

Constantin Vlad, *Japonia. Introducere în istorie, cultură şi civilizaţie*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei „România de Mâine", 1998.

Filme artistice:

Kagemusha (Akira Kurosawa, 1980)
Ultimul împărat (Bernardo Bertolucci, 1987)
Amantul (Jean-Jacques Annaud, 1991)
M. Butterfly (David Cronenberg, 1993)
Şapte ani în Tibet (Jean-Jacques Annaud, 1997)
Anna şi regele (Andy Tennant, 1999)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE: *LA EST DE EDEN* 5
INTRODUCERE 9

Capitolul I
MOŞTENIREA ISTORICĂ A SPAŢIILOR
DINTRE TIGRU ŞI GANGE
(PERSIA, ASIA CENTRALĂ, NORDUL INDIEI) 17
1. Ramurile Islamului: sunniţi, şiiţi şi kharijiţi 19
2. Religie islamică şi cultură persană 22
3. Popoarele turcice şi dominaţia mongolă 25
4. Schimbările politice de la începutul secolului al XVI-lea 31

Capitolul II
PERSIA ŞI AFGANISTANUL
ÎN SECOLELE XVI–XIX 34
A. PERSIA ÎN SECOLELE XVI-XIX 34
1. Întemeierea statului persan şiit al Safavizilor 36
2. Persia safavidă, Imperiul Otoman şi Europa; domnia lui Abbas I 38
3. Declinul persan; criza din secolul al XVIII-lea ...42
4. Persia în secolul al XIX-lea 46
B. AFGANISTANUL ÎN SECOLELE XVIII-XIX 49
1. Factorii particularizanţi ai statului afgan 49
2. De la „politica imperială" la „statul-tampon" 52

Capitolul III
EXPANSIUNEA RUSEASCĂ ÎN CAUCAZ,
ASIA CENTRALĂ, SIBERIA
ŞI EXTREMUL ORIENT 57
1. Contextul istoric al expansiunii Rusiei
în lumea musulmană 58
2. Cucerirea Caucazului 61
3. Expansiunea în Asia Centrală 66
4. Rusia şi lumea musulmană: integrare,
colonizare, coabitare 71
5. Siberia şi Extremul Orient rusesc 75

Capitolul IV
RELIGIILE EXTREMULUI ORIENT
(ASIA SUDICĂ ŞI RĂSĂRITEANĂ) 79
1. Clasificarea religiilor asiatice 81
2. Religiile Indiei 84
3. Budismul: o religie cu vocaţie universală 88
4. Pluralismul religios al Chinei: daoism,
confucianism, budism 93
5. Religiile Japoniei: simbioza dintre shintoism
şi budism 97
6. Religie şi societate în Asia Orientală 99

Capitolul V
INDIA ÎN SECOLELE XVI–XIX 101
1. Imperiul Marilor Moguli, în secolele XVI–XVIII .. 102
2. Cucerirea europeană din secolul al XVIII-lea .. 106
3. Stăpânirea britanică în prima jumătate
a secolului al XIX-lea 110
4. Bilanţul colonialismului britanic în India 112
5. Naţionalismul indian 115

Capitolul VI
CHINA: DE LA SFÂRŞITUL DINASTIEI MING
LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL.
ŢĂRILE HIMALAYENE 118
1. China la sfârşitul dinastiei Ming 119
2. Marii împăraţi ai dinastiei Qing
(secolele XVII-XVIII) 121
3. Problema relaţiilor Chinei cu statele
din exterior 125
4. Criza internă şi pătrunderea europenilor
în prima jumătate a secolului al XIX-lea 127
5. Subordonarea Chinei de către puterile străine..130
6. Reacţii chineze la sfârşitul secolului al XIX-lea;
eşecul modernizării 133
7. Afirmarea noilor forţe politice şi sfârşitul regimului
imperial (începutul secolului al XX-lea) 134
8. Ţările himalayene (Tibet, Nepal, Bhutan) 137

Capitolul VII
JAPONIA ŞI COREEA ÎN SECOLELE XVI–XIX 141
1. Japonia medievală şi schimbările din secolul
al XVI-lea 142
2. Epoca shogunilor Tokugawa (1603-1868) 143
3. Deschiderea în faţa influenţei occidentale
(mijlocul secolului al XIX-lea) 147
4. Reformele Erei Meiji 149
5. Expansiunea militară (sfârşitul secolului
al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea) 152
6. Coreea sub domnia dinastiei Yi 156

Capitolul VIII
ASIA DE SUD-EST ÎN SECOLELE XVI-XIX 161
1. Istoria medievală a Asiei de Sud-Est 163

2. Insulinda în secolele XVI-XIX 166
3. Indochina în secolele XVI-XVIII 170
4. Cucerirea Indochinei în secolul al XIX-lea; reacţii anticoloniale în Asia de Sud-Est 173

CONCLUZII 178
BIBLIOGRAFIE 183

Asia modernă — altfel spus, Asia de la marile descoperiri geografice la Primul Război Mondial — este subiectul cărţii propuse de Sorin Mitu amatorilor de istorie şi pasionaţilor de studiul civilizaţiilor.

O lume dincolo de realităţile continentului nostru, profund altfel şi uneori greu de înţeles pentru europeni, închistată într-o tradiţie multimilenară în care se împletesc religii stranii şi filosofii devenite moduri de viaţă, Asia devine în perioada sa modernă un teritoriu disputat de marile puteri coloniale, dispuse la orice pentru a-şi asigura o părticică din legendarele bogăţii ale tărâmului aflat... la Răsărit de Eden.

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *ISTORIA MACEDONIEI*
  de Kopi Kyçyku
- *AUSTRALIA*
  de Jean-Claude Redonnet
- *EUROPA DE NORD ÎN SECOLUL XX*
  de François-Charles Mougel

ISBN: 973-653-487-1